

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ

หอสมุดแห่งชาติ 26 ก.ค. 2532 กรมศิลปากร

พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงมีไปมากับ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจก

เนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ

ในวันตรงกับวันเสด็จสวรรคต ที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

หมวดที่ ๓
การคณะสงฆ์

เรื่องพระลังกามาขอบวชแปลงเปนธรรมยุติ

ฉบับที่ ๓๖ พระราชหัตถเลขา พระราชทานความเห็น
เรื่องควรรับพระลังกาที่มาขอบวชแปลง หน้า ๔๖

ฉบับที่ ๓๗ พระราชหัตถเลขา เรื่องพระศิริสุมนะ
จะถวายหนังสือ ,, ๔๗

ฉบับที่ ๓๘ พระราชหัตถเลขา เรื่องพระสงฆ์ลังกา
จะมาบวชแปลงต้องมีหนังสือนำ ,, ๔๘

ฉบับที่ ๓๙ พระราชหัตถเลขา เรื่องพระศิริสุมนะ
จะกลับไปลังกาเสียก่อน ,, ๕๐

ฉบับที่ ๔๐ พระราชหัตถเลขา ตอบรับสำเนาหนังสือ
พระศิริสุมนะ ,, ๕๑

เรื่องชาวอินเดียมาขอบวช

ฉบับที่ ๔๑ พระราชหัตถเลขา พระราชทานความเห็น
เรื่องชาวอินเดียจะมาบวช ,, ๕๓

หมวดที่ ๔
การศาสนา

เรื่องการบำรุงศาสนาตามหัวเมือง

ฉบับที่ ๔๒ พระราชหัตถเลขา ทรงอาราธนาให้
ทรงแต่งเทศนาประทานไปตามหัวเมือง ,, ๕๔

ฉบับที่ ๕๓ พระราชหัตถเลขา ทรงเล่าถึงวิธีสังฆกรรม
ของพระสงฆ์ในหัวเมือง หน้า ๕๕

เรื่องพระบรมสารีริกธาตุที่พบณเมืองกบิลพัสดุ์

ฉบับที่ ๕๔ พระราชหัตถเลขา ตรัสถามความเห็น
เรื่องพระบรมธาตุที่พบณเมืองกบิลพัสดุ์ ,, ๕๗
ฉบับที่ ๕๕ ลายพระหัตถ์ ถวายความเห็นเรื่องหลักฐาน
ของพระบรมธาตุ ,, ๕๘
ฉบับที่ ๕๖ พระราชหัตถเลขา ทรงปรึกษาเรื่องจะรับ
และไปตรวจพระบรมธาตุ ,, ๖๐
ฉบับที่ ๕๗ ลายพระหัตถ์ ถวายความเห็นเรื่อง
ผู้จะไปตรวจพระบรมธาตุ ,, ๖๒
ฉบับที่ ๕๘ พระราชหัตถเลขา ทูลขอให้ทรงค้นตำรา
เรื่องพระธาตุ ,, ๖๔
ฉบับที่ ๕๙ พระราชหัตถเลขา ทูลขอให้ช่วยทรง
ตรวจหนังสือเจอนัล ,, ๖๗

เรื่องพระพุทธรูปของแกรนด์ ดยุก เฮส

อธิบายมูลเหตุ ,, ๖๘
ฉบับที่ ๕๐ ลายพระหัตถ์ ถวายหนังสือของเมเยอ
พีลดิง ,, ๖๘
ฉบับที่ ๕๑ พระราชหัตถเลขา ทรงหารือเรื่องจะถ่าย
อย่างพระพุทธรูปนิรันตรายพระราชทาน
แกรนด์ ดยุก เฮส ,, ๗๐

หมวดที่ ๕

การศึกษา

เรื่องสอนธรรมแก่เด็กในโรงเรียน

ฉบับที่ ๕๒ พระราชหัตถเลขา ทูลขอให้ทรงแต่งหนังสือธรรมะสอนเด็กในโรงเรียน หน้า ๗๑

ฉบับที่ ๕๓ พระราชหัตถเลขา ทรงเชิญเสด็จมาเฝ้า ,, ๗๓

เรื่องแต่งหนังสือนวโกวาท

ฉบับที่ ๕๔ พระราชหัตถเลขา ทรงชมหนังสือนวโกวาท ,, ๗๔

ฉบับที่ ๕๕ ลายพระหัตถ์ เรื่องตั้งชื่อหนังสือ ,, ๗๕

ฉบับที่ ๕๖ ลายพระหัตถ์ ถวายหนังสือนวโกวาทที่เติมคำมคธเข้าบ้าง ,, ๗๖

ฉบับที่ ๕๗ พระราชหัตถเลขา ทรงตอบรับหนังสือนวโกวาท ,, ๗๖

เรื่องจะพิมพ์หนังสืออรรถกถา

ฉบับที่ ๕๘ ลายพระหัตถ์ ถวายลำเนาหนังสือโปรเฟสเสอร ไรส์เดวิด เรื่องอยากให้พิมพ์หนังสืออรรถกถา ,, ๗๗

ฉบับที่ ๕๙ พระราชหัตถเลขา พระราชทานพระราชกระแสเรื่องจะพิมพ์อรรถกถา ,, ๗๗

ฉบับที่ ๖๐ ลายพระหัตถ์ ทรงรับจะชำระพระไตรปิฎก ,, ๗๙

เรื่องแปลนิบาตชาดก

ฉบับที่ ๖๑ ลายพระหัตถ์ ถวายความเห็นเรื่องหนังสือ
ที่จะทรงพิมพ์แจกในงานพระศพกรมขุนสุพรรณ ฯ หน้า ๘๐
ฉบับที่ ๖๒ พระราชหัตถเลขา เชิญเสด็จนำพระศพ ,, ๘๑
ฉบับที่ ๖๓ ลายพระหัตถ์ ถวายความเห็นในวิธีแปล
นิบาตชาดก ,, ๘๒
ฉบับที่ ๖๔ พระราชหัตถเลขา ทูลพระราชประสงค์
ในวิธีแปล ,, ๘๓
ฉบับที่ ๖๕ ลายพระหัตถ์ เลือกตัวผู้แปลนิบาตชาดก ,, ๘๕
ฉบับที่ ๖๖ ลายพระหัตถ์ ถวายความเห็นการตรวจปรู๊ฟ ,, ๘๗
ฉบับที่ ๖๗ ลายพระหัตถ์ ถวายตัวอย่างนิบาตชาดก
ที่ทรงแปลเอง ,, ๘๘
ฉบับที่ ๖๘ พระราชหัตถเลขา โปรดตัวอย่างชาดก
ที่แปลถวาย ,, ๘๐
ฉบับที่ ๖๙ ลายพระหัตถ์ ทรงกะตัวผู้แปลนิบาตชาดก ,, ๘๑
ฉบับที่ ๗๐ ลายพระหัตถ์ ถวายตัวอย่างคำแปลของ
พระพิมลธรรม ,, ๘๒
ฉบับที่ ๗๑ พระราชหัตถเลขา ทรงรับจะทรงพระราชนิพนธ์
คำอธิบาย ,, ๘๓
ฉบับที่ ๗๒ พระราชหัตถเลขา โปรดคำแปลของ
พระพิมลธรรม ,, ๘๕

ฉบับที่ ๗๓ พระราชหัตถเลขา พระราชทานโคลง
คำอธิบายนิบาตชาดก หน้า ๙๔
ฉบับที่ ๗๔ ลายพระหัตถ์ ถวายความเห็นเรื่องจ่าหน้า
คำอธิบาย ,, ๙๖
คำแปลของฝรั่ง ,, ๙๙
ร่างพระราชนิพนธ์ ,, ๑๐๑
ในจ่าหน้า ,, ๑๐๓
ลงท้ายคำนำ ,, ๑๐๓
ฉบับที่ ๗๕ พระราชหัตถเลขา ทรงปรึกษาคำจ่าหน้า
อธิบาย ,, ๑๐๓
ฉบับที่ ๗๖ ลายพระหัตถ์ ทูลความเห็นคำจาหน้าคำเพิ่ม
ร่างคำอธิบาย ,, ๑๐๕
ฉบับที่ ๗๗ พระราชหัตถเลขา ทรงตอบรับความที่แก้ ,, ๑๐๗

เรื่องณัฏฐศัพท์

ฉบับที่ ๗๘ พระราชหัตถเลขา พระราชทานคำเนา
คำแปลณัฏฐศัพท์ แลคำเนาหนังสือของหลวง
ประเสริฐ อักษรนิติ ,, ๑๐๘
ฉบับที่ ๗๙ ลายพระหัตถ์ ถวายความเห็นเรื่องณัฏฐศัพท์ ,, ๑๐๘
ความเห็นเรื่องณัฏฐศัพท์ ,, ๑๐๙
ฉบับที่ ๘๐ คำเนาหนังสือหลวงประเสริฐ ฯ ,, ๑๑๕

ฉบับที่ ๘๑ ลายพระหัตถ์กรมขุนสมมต ฯ ทูลถาม
เรื่องจะโปรดให้พิมพ์ความเห็นเรื่องณัฏฐ์ศัพท์ หน้า ๑๑๗
ฉบับที่ ๘๒ ลายพระหัตถ์ ทรงอนุญาตให้พิมพ์ความเห็น
เรื่องณัฏฐ์ศัพท์ ,, ๑๑๗
เรื่องการสอบไล่พระปริยัติธรรม
ฉบับที่ ๘๓ ลายพระหัตถ์ ถวายความเห็นเรื่องจะคัด
นักเรียนบาลีที่จะเข้าสอบสนาม ,, ๑๑๘
ฉบับที่ ๘๔ พระราชหัตถเลขา พระราชทานความเห็น
เรื่องการสอบนักเรียนบาลี ,, ๑๒๑
ฉบับที่ ๘๕ ลายพระหัตถ์ ถวายความเห็นระเบียบสอบ ,, ๑๒๔
ฉบับที่ ๘๖ พระราชหัตถเลขา พระราชทานพระบรมราชา
นุมัติในการสอบบาลี ,, ๑๒๖
ฉบับที่ ๘๗ พระราชหัตถเลขา ทูลขอให้คงการสอบไว้
ตามเดิม ,, ๑๒๗

หมวดที่ ๖
เรื่องการบำรุงวัด

เรื่องการสร้างวัดเบญจมบพิตร
ฉบับที่ ๘๘ พระราชหัตถเลขาพระราชทานใบแจ้งความ
เรื่องจะรวมหนังสือหอพุทธศาสนสังคหะ ,, ๑๒๘
ฉบับที่ ๘๙ ลายพระหัตถ์ทรงตอบรับใบแจ้งความ ,, ๑๒๙

ฉบับที่ ๙๐ พระราชหัตถเลขารับตู้ไม้ชิงชันประดับมุกด์แก่
พระที่นั่งทรงผนวช หน้า ๑๒๙
ฉบับที่ ๙๑ พระราชหัตถเลขา เรื่องมหามกุฎราชวิทยาลัย
ให้หนังสือแก่วัดเบญจมบพิตร ,, ๑๓๐
ฉบับที่ ๙๒ พระราชหัตถเลขา เรื่องเชิญท้าวจตุโลกบาล
ที่วัดเบญจมบพิตร ,, ๑๓๐
ฉบับที่ ๙๓ ลายพระหัตถ์ เรื่องท้าวจตุโลกบาลต่อมา ,, ๑๓๑
ฉบับที่ ๙๔ พระราชหัตถเลขา เรื่องธรรมะจาริกฐานพระ
พุทธรูปถวายเนตรที่ใต้ต้นโพธิ์วัดเบญจมบพิตร ,, ๑๓๒
ฉบับที่ ๙๕ พระราชหัตถเลขา เรื่องธรรมะจาริกฐานพระ
พุทธรูปต่อมา ,, ๑๓๓
ฉบับที่ ๙๖ ลายพระหัตถ์ เรื่องธรรมะจาริกฐานพระ
พุทธรูปต่อมา ,, ๑๓๓
ฉบับที่ ๙๗ พระราชหัตถเลขา เรื่องธรรมะจาริกฐานพระ
พุทธรูปต่อมา ,, ๑๓๔
ฉบับที่ ๙๘ ลายพระหัตถ์ ถวายวินิจฉัยศัพท์ อนิมิส
และธรรมะที่จะจาริกฐานพระ ,, ๑๓๕
ฉบับที่ ๙๙ พระราชหัตถเลขา ทรงตอบรับธรรมะที่จาริก
ฐานพระ ,, ๑๓๗
ฉบับที่ ๑๐๐ ลายพระหัตถ์ ถวายวินิจฉัยเรื่องสัตตมหา
สถานในโพธิมณฑล ,, ๑๓๙

ฉบับที่ ๑๐๑ พระราชหัตถเลขา ขอให้ทรงวินิจฉัยรัตนฆร
แลทรงเล่าถึงการบั้นหุ่นพระ หน้า ๑๓๙
ฉบับที่ ๑๐๒ ลายพระหัตถ์ ถวายวินิจฉัยเรื่องรัตนฆร ,, ๑๔๒
แผนผังสัตตมหาสถาน ,, ๑๔๔

ปฏิสังขรณ์วัดราชาธิวาส

ฉบับที่ ๑๐๓ พระราชหัตถเลขา ทรงปรึกษาซ่อมวัด
ราชาธิวาส จะย้ายพระภัทรมุขมาอยู่ ,, ๑๔๘
ฉบับที่ ๑๐๔ ลายพระหัตถ์ ถวายความเห็นเรื่องจะทรง
ปฏิสังขรณ์วัดราชาธิวาส ,, ๑๕๐
ฉบับที่ ๑๐๕ พระราชหัตถเลขา พระราชดำริที่จะซ่อมแปลง ,, ๑๕๔
ฉบับที่ ๑๐๖ ลายพระหัตถ์ ทรงตอบพระราชดำรัส ,, ๑๕๕
ฉบับที่ ๑๐๗ พระราชหัตถเลขา เรื่องให้พระภัทรมุข
แลพระครูปลัดไปดูวัดที่เมืองเพ็ชร ,, ๑๕๖
ฉบับที่ ๑๐๘ ลายพระหัตถ์ ทรงนัดพระภัทรมุขและพระ
ครูปลัด ,, ๑๕๗
ฉบับที่ ๑๐๙ พระราชหัตถเลขา เรื่องพระภัทรมุข
แลพระครูปลัดจะไปดูวัดเมืองเพ็ชร ,, ๑๕๘
ฉบับที่ ๑๑๐ ลายพระหัตถ์ ทูลเรื่องแนะนำพระครูปลัด
วัดราชาธิวาส ,, ๑๕๘
ฉบับที่ ๑๑๑ พระราชหัตถเลขา ทรงกะแผนซ่อม
วัดราชาธิวาส ,, ๑๖๐

ฉบับที่ ๑๑๒ ลายพระหัตถ์ ขอทราบกำหนดที่พระภัทร
มุข จะไปอยู่วัดราชาธิวาส หน้า ๑๖๕
ฉบับที่ ๑๑๓ พระราชหัตถเลขา เรื่องวัดราชาธิวาส
เกี่ยวของกับบานเชมรเชารด ,, ๑๖๕
ฉบับที่ ๑๑๔ ลายพระหัตถ์ เรื่องวัดกับบ้านข้างเคียง
ควรสามัคคีกัน ,, ๑๖๗
ฉบับที่ ๑๑๕ พระราชหัตถเลขา ทรงกะวันแลกระบวน
แห่พระภัทรมุขไปอยู่วัดราชาธิวาส ,, ๑๖๘
ฉบับที่ ๑๑๖ ลายพระหัตถ์ ทรงกะจำนวนพระแลของ
ที่จะพระราชทานแจก ,, ๑๗๐
ฉบับที่ ๑๑๗ ลายพระหัตถ์ ทูลเรื่องพระครูปลัด
วัดโสมนัศยอมไปอยู่วัดเครือวัลย์ ,, ๑๗๑
ฉบับที่ ๑๑๘ ลายพระหัตถ์ ถวายใบนัดพระที่จะเข้ากระบวน ,, ๑๗๒
ฉบับที่ ๑๑๙ พระราชหัตถเลขา พระราชทานบัญชีรถ
ที่จอดเป็นกระบวน ,, ๑๗๒
บัญชีรถยนต์ ,, ๑๗๔
ฉบับที่ ๑๒๐ ลายพระหัตถ์ ถวายบัญชีพระที่จะนั่งรถยนต์ ,, ๑๗๗
ฉบับที่ ๑๒๑ พระราชหัตถเลขา ทรงตอบรับเรื่องกะบัญชี
พระกับรถยนต์ ,, ๑๗๘
ฉบับที่ ๑๒๒ ลายพระหัตถ์ ถวายบัญชีรถเพิ่มอีก ๔ หลัง ,, ๑๗๘
ฉบับที่ ๑๒๓ พระราชหัตถเลขา เรื่องรถขาด ๑ หลัง ,, ๑๗๙
ฉบับที่ ๑๒๔ ลายพระหัตถ์ เรื่องรถขาด ๑ หลัง ,, ๑๘๐

ฉบับที่ ๑๒๕ พระราชหัตถเลขา เรื่องเกณฑ์รถเพิ่ม หน้า ๑๘๑
ฉบับที่ ๑๒๖ พระราชหัตถเลขา เรื่องภาพปฤศนา
ที่เขียนพระอุโบสถวัดบวรนิเวศและวัดบรมนิวาส ,, ๑๘๑
ฉบับที่ ๑๒๗ ลายพระหัตถ์ ถวายจำริกรูปภาพใน
พระอุโบสถวัดบวรนิเวศ ,, ๑๘๒
ฉบับที่ ๑๒๘ พระราชหัตถเลขา พระราชทานพระบรม
ราชวินิจฉัยเรื่องอายุของในวัดราชาธิวาส ,, ๑๘๓
ฉบับที่ ๑๒๙ ลายพระหัตถ์ ทูลที่มาของภาพที่เขียน
พระอุโบสถวัดบวรนิเวศ ,, ๑๘๔
ฉบับที่ ๑๓๐ พระราชหัตถเลขา เรื่องภาพที่จะเขียน
วัดราชาธิวาส ,, ๑๘๕
ฉบับที่ ๑๓๑ ลายพระหัตถ์ เรื่องผู้เข้าเรี่ยรายในการ
พระราชกุศล ,, ๑๘๗
ฉบับที่ ๑๓๒ พระราชหัตถเลขา ทรงกะรายการที่
จะปฏิสังขรณ์เป็นส่วน ๆ ,, ๑๘๘
ฉบับที่ ๑๓๓ พระราชหัตถเลขา ทรงกะสร้างพระอุโบสถ
และหาพระประธาน ,, ๑๙๒
ฉบับที่ ๑๓๔ ลายพระหัตถ์ ทูลเรื่องเขียนอศุภกรรมฐาน ,, ๑๙๖
ฉบับที่ ๑๓๕ พระราชหัตถเลขา เรื่องสร้างศาลา
การเปรียญและพิธีหล่อพระประธาน ,, ๑๙๗
ฉบับที่ ๑๓๖ พระราชหัตถเลขา เรื่องขยายโบถให้พอ
ขับนาค ,, ๑๙๙

ฉบับที่ ๑๓๗ ลายพระหัตถ์ ทูลเรื่องขยายโบถ
วัดราชาธิวาส หน้า ๒๐๑

เรื่องที่วัดนรนารถ

ฉบับที่ ๑๓๘ พระราชหัตถเลขา เรื่องทรงพระราชดำริ
จะให้สร้างห้องแถวในที่วัดนรนารถ ,, ๒๐๓

ฉบับที่ ๑๓๙ ลายพระหัตถ์ เรื่องการทำผาติกรรม
ที่วัดนรนารถ ,, ๒๐๕

เรื่องตัดถนนผ่านวัดมกุฎกษัตริย์แลวัดตรีทศเทพ

ฉบับที่ ๑๔๐ พระราชหัตถเลขา ทรงปรึกษาเรื่องจะตัด
ถนนทางวัดมกุฎกษัตริย์แลวัดตรีทศเทพ ,, ๒๐๖

ฉบับที่ ๑๔๑ ลายพระหัตถ ถวายความเห็นเรื่อง
จะตัดถนน ,, ๒๐๗

ฉบับที่ ๑๔๒ พระราชหัตถเลขา ทรงพระราชดำริจะเปลี่ยน
การตัดถนน ,, ๒๐๙

ฉบับที่ ๑๔๓ ลายพระหัตถ์ เรื่องที่กัลปนาอันจะถูก
ตัดถนน ,, ๒๑๐

ฉบับที่ ๑๔๔ พระราชหัตถเลขา ทรงพระราชดำริจะตัด
ถนนให้เฉียดมุมวัดตรีทศเทพ ,, ๒๑๐

ฉบับที่ ๑๔๕ ลายพระหัตถ์ เรื่องสี่มาวัดตรีทศเทพ ,, ๒๑๑

ฉบับที่ ๑๔๖ พระราชหัตถเลขา ทรงพระราชดำริจะตัด
ถนนให้หลีกวัดเสียทีเดียว ,, ๒๑๒

หมวดที่ ๗

การเทศนา

เทศนาพระราชประวัติ

ฉบับที่ ๑๔๗ ลายพระหัตถ์ ถวายร่างเทศนาบุรพกิจา นมัสนธรรม หน้า ๒๑๓

ฉบับที่ ๑๔๘ พระราชหัตถเลขา ทรงเล่าถึงพระราชอัธยาศัย ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสไว้ ,, ๒๑๓

ฉบับที่ ๑๔๙ ลายพระหัตถ์ ขอพระราชทานให้คงความ ที่กล่าวถึงพระราชอัธยาศัย ,, ๒๑๕

ฉบับที่ ๑๕๐ ลายพระหัตถ์ ทรงแถลงจักรวัตติวัตรถวาย ,, ๒๑๖

ข้อความในจักรวัตติสูตร ,, ๒๑๘

ฉบับที่ ๑๕๑ พระราชหัตถเลขา ทรงเล่าถึงเรื่องภาษิตอากร ที่จะยกขึ้นกล่าวในเทศนา ,, ๒๒๑

ฉบับที่ ๑๕๒ พระราชหัตถเลขา ทรงเล่าเรื่องภาษิตอากร เพิ่มเติม ,, ๒๒๔

ฉบับที่ ๑๕๓ ลายพระหัตถ์ ทรงตอบรับและถวายร่าง เทศนา ,, ๒๒๙

ฉบับที่ ๑๕๔ พระราชหัตถเลขา ทรงแก้ร่างใหม่ ,, ๒๓๐

ร่างตอนที่ทรงแก้ ,, ๒๓๐

ฉบับที่ ๑๕๕ ลายพระหัตถ์ ถวายร่างเทศนาตอนว่าด้วย
จัดการคลัง หน้า ๒๓๑
ฉบับที่ ๑๕๖ ลายพระหัตถ์ ถวายร่างเทศนาในพระราช
พิธีรัชมงคล ,, ๒๓๒
ฉบับที่ ๑๕๗ พระราชหัตถเลขา ทรงทักท้วงในร่างเทศนา
บางแห่ง ,, ๒๓๒

เรื่องเทศนาในงานศตพรรษ

ฉบับที่ ๑๕๘ ลายพระหัตถ์ ถวายร่างเทศนา ,, ๒๓๕
ฉบับที่ ๑๕๙ พระราชหัตถเลขา ดำรัสเล่าเรื่องพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานเทศนา ,, ๒๓๖

เรื่องเทศนาในงานพระบรมอัฐิสมเด็จพระเทพศิรินทร

ฉบับที่ ๑๖๐ ลายพระหัตถ์ ถวายร่างเทศนา ,, ๒๓๙
ฉบับที่ ๑๖๑ พระราชหัตถเลขา ทรงตอบชอบ ,, ๒๓๙

หมวดที่ ๙
การปกิรณก

เรื่องไต่สวน นาย ก. ส. ร. กุหลาบ

ฉบับที่ ๑๖๒ พระราชหัตถเลขา ตรัสสั่งให้ไต่สวน
นายกุหลาบ ,, ๒๔๐

ฉบับที่ ๑๒๓ พระราชหัตถเลขา เรื่องนายกุหลาบกล่าวถึง
การส่งน้ำพระศพกรมขุนนรานุชิต หน้า ๒๔๑
ฉบับที่ ๑๒๔ ลายพระหัตถ์ ถวายข้อบรรยายโทษที่
นายกุหลาบแต่งหนังสือ „ ๒๔๒
ฉบับที่ ๑๒๕ ลายพระหัตถ์ ถวายคำวินิจฉัยของกรรมการ
พร้อมทั้งคำพยานและรายการสืบสวน „ ๒๔๔
ฉบับที่ ๑๒๖ พระราชหัตถเลขา ทรงขอบใจกรรมการ „ ๒๔๘

เรื่องดาวหาง

ฉบับที่ ๑๒๗ พระราชหัตถเลขา ตรัสถามเรื่อง
ดาวหางว่าพบในบาลีบ้างหรือไม่ „ ๒๔๙
ฉบับที่ ๑๒๘ ลายพระหัตถ จะทรงคนเรื่องดาวหางถวาย „ ๒๕๑

พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงมีไปมากับสมเด็จ ฯ กรมพระยาชิรญาณวโรรส

หมวดที่ ๑

การเกี่ยวกับพระราชวงศ

เรื่องพระเจ้าลูกยาเธอทรงผนวช

(ฉบับที่ ๑)

ที่ ๑๗๖/๕๖ วัน ๖ ๑๐ ๗ ๒ ค่ำ ปีวอกฉศก ๑๗ ศักราช ๑๒๕๖

กราบนมัสการมายัง กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยลูกชายสี่คน(๑)ที่โกนจุกแล้วแลยังจะโกนต่อไปอีกนั้น เดิมหม่อมฉันเห็นว่ายังเด็กอยู่จะเปนเล่นตุกกระตามากไป จึงไม่คิดว่าจะบวช จะไว้บวชพระที่เดียว แต่ข้างฝ่ายมารดาญาติพี่น้องเขาอยากจะให้บวชตามธรรมเนียม ด้วยถือกันว่าบวชเณรเปนส่วนของมารดา จะไปให้เขาขาดทุนเสียก็ดูไม่ดี จึ่งจะผ่อนให้เขาชื่นชมยินดีบ้าง ตัวเด็กนั้นก็ขยันขันแข็งว่าจะบวชได้ แต่หม่อมฉันไม่ใคร่จะไว้ใจเลย เพราะเด็กนัก การ

---

(๑) พระเจ้าลูกยาเธอ ๔ พระองค์นั้น คือ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ พระองค์ ๑ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ พระองค์ ๑ พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดม พระองค์ ๑ พระองค์เจ้าจิรประวัตวรเดช พระองค์ ๑

บวชนั้นต้องถวายเสด็จอุปัชฌาย์(๑) ทรงบวชให้ แต่จะไปอยู่ที่วัดบวรนิเวศ กลัวจะไปซุกซนถวนพระทัยท่าน ท่านก็จะทรงเกรงใจเสีย ไม่ใคร่จะว่ากล่าวอันใด จะไปออกลิงเหมือนอย่างลูกพระยี่นเกล้า ไม่เป็นที่ชอบใจเลย ในเวลาลูกบวชขอเชิญเสด็จมาอยู่วัดบวรนิเวศ(๒) พอจะได้กำกับดูแลว่ากล่าวสั่งสอน ให้เป็นประโยชน์บ้าง คงจะมีความกลัวไม่อาจวุ่นวายอันใดไป คิดว่าจะไม่ให้อยู่เข้าพรรษา ด้วยกำหนดจะให้ออกไปเมืองนอกเสียในเดือน ๘ บีรกาสัปตศก ๑๘ จะอยู่ได้ ๗ วัน ๑๐ วัน ๑๕ วันอย่างไรก็ตามที ขอกราบทูลมาให้ทรงทราบเสียก่อน จะได้ตระเตรียมพระองค์ ไม่ให้การงานทั้งปวงเสียไป

สยามินทร

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์

(๒) เวลานั้นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสประทับอยู่วัดมงกุฎกระษัตร

เรื่องจะพิมพ์อรรถกถาพระไตรปิฎก

(ฉบับที่ ๕๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร
วันที่ ๙ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๒

ขอถวายพระพร

โปรเฟสเสอไรส์เดวิด มีจดหมายแสดงความรหายถึงอรรถกถาต่อไป เพราะเหตุที่ได้พิมพ์พระบาฬีมาครั้งหนึ่งนั้น ความแจ้งในต้นจดหมายที่ถวายมานี้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ป. ถ. ขอถวายเบญจศีลแลเบญจธรรมที่แก้แล้วมาด้วย

ว. ว.

(ฉบับที่ ๕๙)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์
วันที่ ๑๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๒

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยประทานจดหมายลงวันที่ ๙ ส่งหนังสือโปรเฟซเซอไรส์เดวิดว่าด้วยเรื่องพิมพ์อัตถกถามานั้น ได้ทราบแล้ว

เรื่องนี้หม่อมฉันก็มีความลอายใจเขาอยู่ ด้วยได้รับไว้ต่อปากว่าจะพิมพ์ต่อไป

ครั้นเวลาประชุมวานนี้ ได้หารือกรมขุนสมมต กรมหลวงดำรง พระยาวุฒิการบดี ในการที่คิดจะพิมพ์ต่อไป เห็นพร้อมกันว่าในเรื่องจะพิมพ์นั้นไม่ยาก สำคัญอยู่ที่การตรวจสอบ ถ้าหากว่าไม่ตรวจสอบแล เทียบหนังสือเช่นครั้งก่อน พิมพ์ไปโดยลวก ๆ จะกลับเปนการเสียไม่เปนการมีคุณอะไร

เพราะฉนั้น ในการที่จะตรวจหนังสือนี้ไม่มีผู้อื่น นอกจากที่จะทรงเปนแม่กองตรวจตราทั่วไป ส่วนพระราชาคณผู้ชำระนั้น ครั้งก่อนตกมาชั้นหลังก็น้อยตัวที่ได้ทำ มาจนบัดนี้ล่วงไปเสียก็มี ควรจะเลือกสรรเพิ่มเติมขึ้นอิก

ความประสงค์ที่จะใคร่ให้หนังสือได้ออกปี ๑ ประมาณ ๔ เล่มทั้งอัตถกถาแลบาฬี ซึ่งเว้นไว้ครั้งก่อนนั้น

ส่วนทุนที่จะใช้นั้น เงินที่จำหน่ายหนังสือครั้งก่อนมีอยู่ถึง ๗๐๐ ชั่ง กรมดำรงมีความเห็นว่า ถ้าจะทำเปนหนังสือในส่วนหอพุทธสาสนสังคหก็จะได้เพราะไม่ขาดทุน ทั้งจะได้พิมพ์เปนเที่ยวที่ ๒ ซึ่งเหลืออย่ ๔ จบเท่านั้น ยังมีผู้ต้องการอิกมาก

หม่อมฉันเห็นว่า พระราชาคณที่จะรับทำต่อไปคราวนี้ ควรจะเลือกจำกัดตัวแต่เฉพาะที่สามารถแลที่จะทำการจริง ๆ แล้วควรจะได้รับเกอหนุนอย่างใดอย่างหนึ่ง พอให้มีกำลังกว้างขวางกว่าผู้ที่นิ่งอยู่ไม่ทำ ได้สั่งให้ผู้ที่ออกชื่อมาข้างต้นทั้ง ๓ นั้นไปทูลปฤกษากะการ จะควรทำอย่างไรให้สำเร็จตลอดการ

อนึ่ง ที่ประทานหนังสือเบญจศีลเบญจธรรมมานั้น ได้ตรวจดูซึ่งทรงแก้ไขใหม่เปนที่เรียบร้อยตลอดแล้ว หนังสือนี้ได้ทราบข่าวว่าเปนที่นิยมกันมาก ขอขอบพระทัยที่ได้ทรงเรียบเรียงหนังสือนี้ขึ้นให้เปนประโยชน์แก่พุทธสาสนิกชน แลบุตรหลานอันจะเกิดมาในภายน่า ทั้งนี้ได้ทรงไดดิเคตประทาน ซึ่งหม่อมฉันถือว่าเปนเกียรติยศแก่ตัวหม่อมฉันมากอิกโสดหนึ่งด้วย

ได้ถวายต้นหนังสือโปรเฟซเซอไรส์เดวิดคืนมาด้วยแล้ว

สยามินทร

(ฉบับที่ ๖๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๓ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๒

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๑๑ เดือนนี้ได้รับพระราชทานแล้ว ในการจะพิมพ์พระบาฬีแลอรรถกถาต่อไป กับพิมพ์พระบาฬีเปนครั้งที่สองอิกนั้น อาตมภาพรับฉลองพระเดชพระคุณ ตามพระราชประสงค์ เมื่อพบท่านทั้งสาม จะได้รับพระราชทานปฤกษากันให้ตกลงว่าจะควรอย่างไร แลพร้อมกันนำความทูลพระกรุณา

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

๙๐

เรื่องแปลนิบาตชาดก

(ฉบับที่ ๖๑)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๐ ตุลาคม ร. ศ. ๒๓๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวานั้น ได้รับพระราชทานแล้ว เรื่องของโปรเฟสเสอไรสเดวิดดีอยู่ แต่แกเปนฝรั่ง อยู่ข้างจะชอบกล จะตรีตแกเปนคนนอกพระพุทธศาสนา เอาความเห็นเรื่องอินของแกมาเชิดชู คนเก่า ๆ ที่เห็นฝรั่งเปนแผนกหนึ่ง จะเห็นขวาง จะตรีตแกเปนเหมือนคนอยู่ในพระพุทธศาสนาก็ไม่ใช่ความที่เปนจริง แลจะพาให้พวกแขกดังกาถวนหนักเข้า เห็นทางอย่าว่า ความคิดนั้น ไม่ใช่เปนของโปรเฟสเสอไรสเดวิดผู้เดียว ถึงข้างนี้ก็เคยค้นคว้าอยู่เหมือนกัน แต่ยังไม่ได้ลงในสมุด จะว่าทรงเปนเจ้าของก็ได้ดีทีเดียว ถ้าเดรตามทางนั้น คือทรงเลือกเปนเรื่อง ๆ โปรดให้ผู้มีความรู้แต่งตามพระราชประสงค์เปนเรื่อง ๆ ใช้หนังสือของโปรเฟสเสอไรสเดวิดเปนที่ปฤกษา ในสมุดพิมพ์มีคำนำ แสดงพระราชดำริห์แลพระราชประสงค์ในการให้รวบรวมสมุดนั้นขึ้น ดูเหมือนจะไปสนิทการแจกหนังสือในงานหลวง ย่อมจะแพร่หลายไปแก่คนทุกชั้น ถ้าจะเปนของโปรเฟสเสอไรสเดวิด น่าจะเปนของผู้อื่นถวาย แลดูคำนำเติมว่ามีประโยชน์เกื้อกูลแก่ความรู้ในทางหนึ่งจึงโปรดให้แจกในงาร แต่จะเปนเหตุให้ใครเอาเรื่องเลอะเทอะต่าง ๆ ถวายบ้าง นอกจากนี้ ก็เห็นอิกทางหนึ่ง แปลชาดกนิบาต รวมพิมพ์เปนวรรค ๆ ตามแต่จะพอดี

เพี่ยงไหน บาเรี่ยนก็แปลได้ แต่ต้องตรวจ แต่เรื่องสั้น ๆ ไม่เหมือนทศชาต แต่คงจะได้ข่าวคราวต่าง ๆ ในนั้นมาก เรื่องหลังมีทางสำรวจได้เร็วกว่า จะโปรดอย่างไร จะรับฉลองพระเดชพระคุณ ถึงเรื่องก่อนก็ได้ แต่ต้องกลั่นตัวผู้แต่งเข้า หนังสือของโปรเฟสเสอไรสเดวิด มีอยู่แล้ว ขอพระราชทานถวายคืนเล่มที่พระราชทานมาให้อ่าน เพื่อจะได้ทรงกะเรื่อง ควรมีควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ป.ด.

จะโปรดให้อ่านหนังสือนำพระศพ[๑] ก็ได้ มีความเต็มใจอยู่ส่งสารเธออยู่มาก เมื่อคราวพระองค์ประไพพรรณพิลาศก็เคยนำ

ว.ว.

(ฉบับที่ ๖๒)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๓๐ ตุลาคม ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ได้รับลายพระหัตถ์กับสมุดที่คืนมาวันนี้แล้ว ตกลงใจว่าเปนอันใช้นิบาตชาฎก ซึ่งเปนที่สำหรับจะสอบค้นหลักฐานอะไรในนั้นได้บ้าง แต่ต้องขอให้ทรงเปนพระธุระกะน่าที่ จะได้ขอแรงกันเปนการเฉพาะตัว

---

(๑) พระศพพระเจ้าลูกเธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี

นึกได้ว่าจะทำคำนำเปนสำนวนคฤหัสถ์ แต่จะสำเร็จฤๅไม่สำเร็จ ไม่ทราบ ถ้าหากว่าสำเร็จจะส่งไปถวาย คงจะมีผิดในนั้นมาก ขอได้โปรดแก้ด้วย

ซึ่งทรงรับจะนำพลูกหญ้าคาวิไลยนั้น มีความยินดีเปนอันมาก ที่ไม่ได้เชิญเสด็จแต่แรก เพราะคิดเห็นว่าที่เคยทรงอ่านแต่ก่อนยังเปนผู้รองเสด็จ ครั้งนี้เปนที่เสด็จจะเกินไป แต่ว่าตามอย่างเก่า ๆ สมเด็จพระสังฆราชก็หาได้เลือกศพซึ่งจะอ่านหนังสือนักไม่ ครั้งนี้จะเปนกระบวนเรือ อยู่ข้างจะแปลกอยู่ พระอ่านหนังสือคิดว่าจะใช้เรือเอกไชยด้วย ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๖๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๐ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันนี้ได้รับพระราชทานแล้ว การจะเปนธุระด้วยเรื่องเรียงนิบาตชาดกนั้น รับฉลองพระเดชพระคุณได้ มีอยู่ ๒ วิธี เฉพาะเปนเรื่องอ่านชั่วคราวหรือไม่ใช้เปนหลักฐาน เลือกเรื่องลงตามแต่จะยุติว่าเท่าไร อีกอย่างหนึ่ง ลงไปโดยลำดับ อย่างหลังบางเรื่องก็จะจืดแต่เปนการบำรุงวิชาหนังสือแท้ แลมีทางจะขยายประโยชน์ได้อีก เปนอันหัดแลตรวจความรู้เปรียญสำหรับทรงเลือกในการข้างน่า แลหนังสือนั้น

ถึงจะพิมพ์แต่เอกเทศ ก็คิดจะทำให้แล้วเปนคัมภีร์ สำหรับเปนเครื่องรลึก แลเปนเกียรติยศในพระนามของเธอผู้สืบพระชนม์ เมื่อตกอยู่เปนสมบัติของหอพุทธศาสนสังคหะ ก็คงจะมีใคร ๆ ช่วยกันพิมพ์ต่อไป จึงเห็นว่าวิธีหลังดีกว่า คำนำนั้น ขอพระราชทานให้สำเร็จเถิด ในนั้นจะได้แนะวิธีอ่านหนังสือแล้วแลจะถือเอาความอย่างไร ยิ่งทรงรจนาเองจะดียิ่งขึ้นอีก ได้สังเกตเห็นคนหนุ่ม ๆ ยังอ่านหนังสือเข้าใจเผินนัก ผู้จะเรียงชาดกนี้ คิดจะเบิดทั่วไปทั้งพระแลคฤหัสถ์ ของใครก็ลงชื่อไว้ อย่างพระมงคลทีปนีแปลของพระนั่งเกล้า พอกฐินวัดนี้แล้วจะเริ่ม

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๖๔)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๓๐ ตุลาคม ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

หนังสือที่ประทานมาวันนี้ได้รับแล้ว ซึ่งทรงกะทางที่จะทำเปน ๒ อย่าง แลทรงเลือกเอาอย่างหลังนั้นชอบแล้ว ขอให้ทรงวินิจฉัยอีกอย่างหนึ่ง ในคำที่เรียบเรียงนั้น ถ้าหากว่าแต่งภาษาไทยตามภาษามคธฤๅแต่งภาษามคธลงในภาษาไทย เช่นนายนาคบาเรียนแต่งลงในธรรมจักษุนั้น เปนอันปอปุลาด้วยกล่าวกันว่าจะเอาเปนภาษาไทยก็ไม่ได้ เอาเปนภาษามคธก็ไม่ได้ ผู้อ่านเหนื่อยหน่ายใจ ถ้าจะดีในทางวิธีแปลภาษาเปนลิตทริเตรนสเลชัน

สำหรับเปนแบบอย่าง ก็เปนหนังสือสำหรับเฉพาะแต่พวกนักเรียน เปนหนังสือสำหรับตรวจตราทางเรียนภาษาแลทางแปล ไม่ใช่เปนหนังสือที่จะให้รู้เรื่องแลจำความได้ง่าย สำหรับจะยกขึ้นเทียบเปนความรู้ในทางฮิสตอรี่ไม่

ความประสงค์ของหม่อมฉัน อยากจะให้แปลงเปนภาษาไทย ให้คนไทยอ่านเข้าใจง่ายก็มีเปน ๒ อย่าง ใช้โวหารเก่าอย่างหนึ่ง คืออย่างเช่นสำนวนมงคลที่ปนี้แปล ฤๅเปนสำนวนใหม่ก็ต้องเปนภาษาอย่างใหม่ ควรจะใช้คำไทยในที่ทั้งปวง ถ้าไม่จำเปนจะต้องใช้ภาษามคธ ใน ๒ ทางนี้นิกวิตกว่าพวกบาเรียนทั้งพระทั้งคฤหัสถ์รุ่นหลังนี้ จะแต่งไม่ไหวด้วยกันโดยมาก จะมีหนักแรงที่ต้องทรงแก้เหมือนแต่งใหม่ฤๅ เรื่องนี้ได้ทรงพระดำริห์ไว้อย่างไร ขอให้คิดเสียให้แน่นอน

ใจหม่อมฉันรักฟรีแตรนสเลชัน แลย่อให้สั้น ไม่ใช้คำซ้ำ เช่นภาษามคธ แต่คำที่เรียงลงนั้น จะต้องบรรจุคำให้เต็มให้เรียบในภาษาไทย ได้คิดหาตัวอย่างซึ่งจะยกถวายยังนิกไม่ใคร่ออก ในเวลานี้นิกได้แต่ประกาศขอฝนซึ่งราชบัณฑิตยอ่าน แปลคาถาเทวดา แลคาถาพุทธภาษิตดูเหมือนจะจุดมากแลเข้าใจง่าย ส่วนประกาศพิชมงคลซึ่งกรมสมเด็จพระเดชาทรงแต่งเปนร้อยแก้ว แปลคาถาพระเภมีย์นั้นมัวมนมาก ผู้ที่ไม่เคยอ่านเรื่องเภมีย์ชาฎกยากที่จะเข้าใจ เวลานี้นิกได้เท่านี้จึงทูลมาพอเปนตัวอย่าง ด้วยเคยฟังมาแต่เล็กแลเข้าใจมาแต่เล็กจึงจำได้ ชื่นใจ ท่องปากเปล่าได้ทั้งภาษามคธแลคำแปล ถ้าคำแปลนั้นให้เข้าใจง่ายเห็นปานนั้นน่าจะเปนที่พอใจผู้ที่ต้องการรู้ทางใจความไม่ใช้ทางภาษา

เรื่องคำนำนั้น หม่อมฉันอยู่ข้างครั่นคร้าม กลัวจะถูกผู้เปนนักปราชญ์ทั้งหลายติเตียน ด้วยตัวไม่ได้เปนนักเรียนซึ่งจะหยิบยกตัวอย่างมาชี้ให้แจ่มใสได้ ทั้งเวลาแลผู้เชี่ยนก็เต็มที ด้วยจะต้องหันไปหากรมสมมต ถ้าเอากรมสมมตมานั่งเปนเสมียนเสีย ธุระอื่น ๆ เธอมีมากก็จะเสียงานไป จนเวลานี้ให้นึกคิดถึงศรีเสาวภางค[๑] แต่จะลองตริตรองวางรูปดูในใจก่อน หนังสือเช่นนี้ถ้าจะแต่งดีได้ ก็ต้องเปนเวลาเจ็บ แต่เจ็บทุกวันนี้ก็มีท่าทางที่จะเปนหืด ซึ่งพูดไม่สดวกเสียด้วย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๖๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาคืนนี้ได้รับพระราชทานแล้ว คิดว่าจะถือเอาแต่ข้อความเรียงสำนวนใหม่ ไม่ใช้ตามแนวประโยคในมคธภาษา ให้เปนหนังสือที่น่าอ่าน จึงใช้เรียกว่าเรียงเรื่อง ไม่ให้ผู้จะแต่งหลงแปล โดยความก็ฟรีแตรนส์เลชัน โวหารที่จะใช้ตามพระราชประสงค์นั้น แปลว่าโวหารของผู้กอบด้วยองคสมบัติของจินตกวี จะต้องเลือกหาคนเช่นนั้น

---

(๑) พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ เดิมเป็นราชเลขานุการอยู่พระองค์ ๑ แต่สิ้นพระชนม์เสียแล้ว

ผ่อนลงมาก็เพียงคนที่รู้ถึงภาษาของตน ให้เป็นผู้แต่ง ไม่ต้องเลือกว่าอยู่ในชั้นอย่างไร อีกพวกหนึ่งบาเรียนเอก ที่เป็นพระราชาคณะไปแล้ว เช่นพระศรีวิสุทธิวงศ์ (๑) หรือยังไม่ได้เป็นราชาคณะที่มีตัวอย่างในบัดนี้ก็ดี น่าจะลองให้แต่งบ้าง ถึงจะต้องแก้ไขมากอย่างไรก็เป็นอันหัดไว้สำหรับการข้างน่า ของใครต้องแก้มาก ก็ให้ทำแต่น้อยเรื่อง คฤหัสถ์นั้นเช่น นายเนตรเปรียญ หลวงศรีวรโวหาร (๒) หลวงญาณวิจิตร (๓) พันเรื่องชาดกก็เป็นเรื่องไม่พูดซ้ำ ๆ เหมือนพระสูตร ทั้งเลือกผู้เรียงเข้าด้วยก็คงจะดีได้ คนเรียนโดยมาก ไม่รู้ถึงภาษาของตัว แปลภาษามคธก็ดี ภาษาอังกฤษก็ดี ก็เป็นข่าวต่างประเทศไปสิ้น ถึงรู้ภาษาดีถ้าแปลพระสูตรก็เหลือแก้ วิธีจะใช้โวหารอย่างไร ให้ต้องตามพระราชประสงค์ เห็นควรเรียงเป็นปาม เฟลต มีตัวอย่างเช่นประกาศพระราชพิธีพรุณศาสตร์แลเรื่องชาดกนั้นเองที่โปรดแล้ว พิมพ์แจกแก่ผู้จะรับแต่ง คงจะเป็นทางให้ดำเนิรตาม จับแรกน่าจะต้องตั้งต้นแต่เอกนิบาต เป็นหนังสือมาก ๑๙ ผูก แบ่งเป็น ๑๕ วรรค ๆ ละ ๑๐ เรื่อง หรือทั้งหมด ๑๕๐ เรื่อง แต่เห็นว่าแล้วทันพิมพ์นั้นตามแต่จะบั่นตอน ขนาดทศชาดเรื่องเตมียะคเนดูเพียงวรรคเดียวให้มากกว่านั้น แต่พอเป็นของแจกสัก ๓ วรรคก็จะพอ จะได้บั่นหนังสือนั้นเป็น ๕ ตอน ตอนต้นที่จะแจกในครั้งนี้ พอจะเลือกหาผู้แต่ง

---

(๑) พระศรีวิสุทธิวงศ์ (เหรียญ) วัดสุทัศน์ ถึงมรณภาพแล้ว

(๒) หลวงศรีวรโวหาร (ศรี ภุมมะกสิกร)

(๓) หลวงญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์)

ดี ๆ ได้ ประกาศพิธีฝนนึกได้ พระเมธาธิบดี (เสียจักษุ) เคยอ่านแต่ประกาศพิธีมงคล ไม่เคยหมายใจจะหาฉบับมาดูก่อน เพื่อจะให้รู้ทั้งข้างใช้ได้ แลใช้ไม่ได้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ป.ล.

โวหารแต่งนั้น จะใช้ของเก่า ก็ต้องเรียกว่าเรียนแต่ง ไป ๆ ก็คงพลาด เรียกว่าบั้นตุกตาไม่เหมือนคน อันโวหารจะเปนของเก่าได้ดี ก็ต้องเมื่อล่วงยุคไปแล้ว จึงเห็นว่าควรใช้โวหารของคนในยุคนี้ แต่เปนโวหารไทยหรือไทยเคยใช้ ยกคำสแลงแลภาษาพูดเล่น เมื่อล่วงยุคก็คงกลายเปนโวหารเก่าอย่างพระมงคลทิปนีได้เหมือนกัน มีข้อที่จะขอทูลหารือจะควรมียกศัพท์ เช่นอติเต พาราณสิยำ เปนต้นหรือไม่

ว.ว.

(ฉบับที่ ๖๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๓ ๓๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวานนี้ได้รับพระราชทานแล้ว หนังสือเรียงแล้วพิมพ์ไปพลางดีแล้ว เพราะเปนเรื่อง ๆ ส่งได้เปนตอน ๆ ตามลำดับ เรียงแลตรวจแล้วจะถวายก่อน โปรดแล้วจึงส่งไปพิมพ์ ตรวจพิมพ์นั้น

ต้องเลือกผู้ตรวจที่เคย คนไม่เคยตรวจพิมพ์แลไม่ค่อยเห็นตัวผิด ครั้งตรวจนิทราชาคริช อักษรก็โต ทั้งเวลานั้นผู้ตรวจจักษุก็ยังดี ทั้งหลายคนแต่ดังนั้นยังผ่านจักษุของผู้ตรวจเปนหลายคนไปได้หลายแห่ง เห็นต้องตั้งเจ้าน่าที่อีกแผนกหนึ่ง เหมาะที่สุดกรมชุนสมมต ถ้าเธอจะมีราชการทำไม่ไหว ก็หม่อมเจ้าพระสถาพร[๑] แต่ต้องแนะเรื่องตรวจนิทราชาคริชอย่างไรให้เธอเข้าใจ และเลือกหาผู้ช่วยหลายคน ในหมู่นี้นายนาถเปรียญก็ใช้ได้ ไม่ต้องใช้คนมีความรู้เพียงไรนัก เปนแต่ตาไว ๆ มีหัวน่าคอยตัดสินตามฉบับอยู่แล้ว วิธียกศัพท์ที่ทรงพระราชวินิจฉัยมานั้นชอบด้วยหลักที่ใช้อยู่แล้ว จะลองแต่งปามเฟลต เสร็จแล้วจะถวายทอดพระเนตร เพื่อจะทรงแก้ไขเพิ่มเติม

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๖๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๙ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอพระราชทานถวายตัวอย่างเรื่องเอกนิบาตชาดก อบัณณกวรรคที่ ๑, ๕ เรื่อง เพื่อรับพระกระแส ในหนังสือนี้เขียนแต่ครึ่งน่า

---

(๑) พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรศิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

อิกครึ่งหนึ่งเว้นว่างไว้จดฟุตโนดบ้าง อธิบายบ้าง เพื่อรับพระกระแสเฉพาะข้อบ้าง การแต่งในภาษาไทยจะให้คมชำเหมือนในภาษาฝรั่งเปนอันยาก เทียบภาษาต่อภาษา ของเขาใกล้กว่า เขาแปลเทียบได้ง่ายกว่า สัพพนาม แลคำพูดอื่นของเขาไม่มีคำสูงคำต่ำ ในภาษาไทยจะใช้ให้เหมาะตามชั้นแท้ ก็จะกลายเปนสำนวนเรื่องโนเวลไป จะใช้ภาษาเทศนาหรือแปลหนังสือเรื่องก็จืดชืดไปหมด เปนอันยากที่จะให้ผู้อ่านเกิดอีโมชันไปต่าง ๆ ตามวิธีหนังสือที่ว่าแต่งดี ต้องผ่อนเปนกลางแต่พอควร โวหารที่ใช้ไม่ได้เลียนเก่า ไม่ปล่อยไปตามคำพูดใหม่ ๆ ทีเดียว เรียกให้สั้นก็ว่าอย่างของจินตกวี แต่งเรียงเปนความร้อยแก้ว มีประโยชน์จะเก็บคำในชั่วอายุนี้กับชั่วอายุหลังไว้ เพื่อเปนเครื่องมือของผู้จะเรียงดิกชันนารีไทยในภายน่า เมื่อถึงเวลาเข้า พระนามพระพุทธเจ้าใช้เปลี่ยนตามพระกระแส ในตอนหลัง ๆ เกิดความคิดขึ้น ได้เลือกใช้ให้เหมาะแก่ข้อความ เช่นเมื่อตรัสชาดก หรืออ้างเหตุว่าทรงทราบเหตุการณ์ลับหลัง ดังนี้ ใช้ว่าสมเดจพระสัพพัญญูบ้าง สรรเพชญ์บ้าง อนาวรญาณบ้าง แต่ในตอนต้น ๆ ยังหาเปนทั่วไปไม่ จะทำลำดับศัพท์ให้ทันในคราวพระเมรุ หนังสือก็ยังไม่ได้จำกัดลง แลจะทำได้ต่อเมื่อเรียงเสร็จ เห็นไม่ใช่เวลา จึงมีฟุตโนดอธิบายศัพท์ที่เห็นว่าน่าจะอินเตอเรสต์ หรือน่าไม่เข้าใจแต่อยากรู้ว่าอไรหนังสือที่ถวายมานี้ กว่าหนึ่งเล่มที่สามของหนังสือมหาชนกของกรมหลวงดำรงแล้ว แลอาตมภาพยังจะเรียงถวายต่อไปถึงเรื่องที่สิบ ถ้าอย่างไร

หนังสือที่จะพิมพ์ในงารครานี้ ไม่ต้องใช้ผู้เรียงมาก อาจเลือกตัวได้อยากจะรับพระราชทานทราบว่าขนาดของหนังสืออย่างน้อยที่สุดกับมากที่สุดสักเพียงกี่น่า จะได้กำหนดตอนลง

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๖๗)

สวนดุสิต

วันที่ ๓ มกราคม ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

หม่อมฉันได้อ่านคำแปลนิบาตชาฎกที่ประทานมานั้นตลอดลงวันนี้ ซึ่งทรงสันนิษฐานวิธีแปล ซึ่งจะแปลอย่างฝรั่งไม่ได้ จึงผ่อนผันลงเปนสำนวนเช่นที่เรียงมานี้ พังได้ไพเราะดีแล้ว ถึงคนที่ไม่รู้ภาษาเพียงพอก็อาจจะอ่านเข้าใจ ที่ใช้พระนามพระพุทธเจ้าให้เหมาะกับเรื่องที่กล่าวถึงนั้นดีฟุดโนตคงจะมีประโยชน์มาก ขนาดเล่มสมุดได้กราบทูลที่วังสราญรมย์แล้ว ขอได้โปรดทรงจัดการเรื่องนี้ให้เปนอันสำเร็จตามแบบที่ทำมานี้เถิดได้ส่งต้นฉบับคืนถวายมา.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๖๙)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๗ มกราคม ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

หนังสือชาดกตอนต้น ๓๐ เรื่องที่จะพิมพ์ในงารพระศพพระเจ้าลูกเธอกรมขุนสุพรรณภาควดีนั้น ได้กะผู้เรียง วรรคต้น ๑๐ เรื่อง อาตมภาพ วรรคที่ ๒ ตอนต้น ๕ เรื่อง พระพิมลธรรม (๑) วรรคนั้นตอนปลาย ๕ เรื่อง พระธรรมวโรดม (๒) วรรคที่ ๓ ตอนต้น ๕ เรื่อง หม่อมเจ้าพระสถาพร วรรคนั้นตอนปลาย ๕ เรื่อง กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ การที่กะกรมขุนสมมตด้วยนั้น ด้วยประสงค์จะจูงให้พวกคฤหัสถ์ที่รู้อยู่แล้วไม่ทั้งภาษามคธเสีย จะได้จับเล่นตาม ได้พูดแก่เธอ ๆ ก็รับไว้แล้ว พองามเรียงคนละวรรค แต่เห็นวันจวนจึงแบ่งแต่เพียงเท่านี้

จะรอคำนำจึงพิมพ์ เห็นว่าจะช้าการ ควรจะพิมพ์ไปได้พลาง เมื่อคำนำแล้วก็พิมพ์เพิ่มน่าเข้า ใช้เลขประจำน่าให้ต่างกันเสีย เช่นของฝรั่งแม้เปนอินโตรดักชัน เขาใช้อักษรเลขก็มี ถ้ามีเจ้าน่าที่จัดการให้พิมพ์แลสอบทานใบพิมพ์ด้วยเปนแผนกออกไปเห็นว่าการจะสดวกขึ้น จะฉลองพระเดชพระคุณให้ตลอดไป ก็ไม่แน่แก่ใจว่าจะตลอด เกรงจะหลายผักหลายผ่ายนัก ด้วยจะต้องตรวจแก้ไขต้นฉบับ แลบางคราวยังจะต้องตั้ง

---

(๑) พระพิมลธรรม (ยัง) วัดโสมนัสวิหาร เดี๋ยวนี้เป็นสมเด็จพระมหาวีรวงศ

(๒) พระธรรมวโรดม (จ่าย) วัดเบ็ญจมบพิตร ได้เป็นสมเด็จพระวันรัตนแล้วถึงแก่มรณภาพ

กองคัด เพื่อช่วยผู้แต่งด้วยกระมัง เห็นกรมหลวงดำรงอาจฉลองพระเดชพระคุณในน่าที่นั้นได้ (ยกกรมขุนสมมตไว้ในพวกผู้แต่งแล้ว) ด้วยเธอมีบาเรียนในกระทรวงมหาดไทยแลธรรมการที่จะเรียกมาคุมเข้าให้เปนผู้ตรวจทานได้ เปนแต่อาศัยความดูแลตรวจตราแลแนะนำของเธอก็พอ เธอก็รับจะฉลองพระเดชพระคุณ ถ้าได้เช่นนั้นจะดี

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๗๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๖ มกราคม ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอถวายร่างชาดกของพระพิมลธรรม ในท้องเรื่องได้แก้ไขให้ไพเราะขึ้นบ้าง ในตอนที่ท่านไม่เข้าใจได้เรียงแทรกลงบ้าง ส่วนฟุตโนดเปนของอาตมภาพเอง ตามท้องเรื่องที่เรียงมาก็เห็นว่าดีพอใช้มีที่พลาดน้อย แลเข้าใจเรียงให้ผู้อ่านมีอิโมชัน เปนแต่ไม่สันทัดในข้อความที่พูดถึงทางโลกแต่ลึก กับหัวข้อแห่งพงศาวดาร

อนึ่งหลวงดำรงธรรมสาร (๑) จะขอน่าใบปกเพื่อพิมพ์ไปพลาง ได้ร่างถวายทอดพระเนตรก่อน สถานทำการพระศพจะลงอย่างไร ได้เว้นช่องไว้รับพระกระแส

---

(๑) หลวงดำรงธรรมสาร (มี ธรรมาชีวะ) เจ้าของโรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ

อนึ่งขอพระราชทานคำนำประกาศกระแสพระบรมราชโองการในเรื่องพิมพ์ชาดกนั้นด้วย ส่วนคำนำของผู้แต่งยังเรี่ยงค้าง ให้วิตกว่าจะไม่สำเร็จด้วยต้องตรวจของผู้อื่น ไม่มีเวลาพอ แต่เกรงว่าจะเจ็บเสียด้วย ในเวลานี้อยู่ข้างเมื่อยล้ามาก

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณ

(ฉบับที่ ๗๑)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๒๖ มกราคม ๑๒๓

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ได้รับลายพระหัตถ์ส่งร่างชาดกที่พระพิมลธรรมร่าง กับที่จะบอกเรื่องมานั้นแล้ว

ต้นร่างยังไม่ได้อ่าน ได้เขียนตำบลลงในน่าเรื่องส่งถวายมาแล้ว

คำนำนั้นจะหาช่องเรี่ยง แต่เห็นจะต้องสั้น เวลานี้ออกจะไม่สู้สบาย ถ้าไม่มีคำนำที่ทรงแต่ง น่าจะบกพร่องอยู่มาก แต่ถ้าเปนการจำเปนก็ต้องงด อย่าให้ประชวรดีกว่า

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๗๒)

สวนดุสิต

วันที่ ๓๑ มกราคม รัตนโกสินทร ศ.ก. ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณ

หม่อมฉันได้ ร่างโครงคำนำขึ้นเปนแต่ระระตั้งรูปดู ไม่ได้ตริตรองทำให้เรียบร้อย ตั้งใจจะดิเฟนดชาดกแต่เปนเอาเบ็ดขันแท้ ไม่รู้ว่าจะล่มลงที่แห่งไรจึงส่งมาถวาย ขอให้ขัดคอแลให้แนะทาง แล้วจึงจะได้แต่งให้เรียบร้อย ถ้าจะแต่งให้เรียบร้อยทีเดียวยังผิดแลบกพร่องมาก จะเสียเวลา เวลาก็หายากจึงถวายเสียก่อน

อนึ่ง หนังสือที่พระพิมลแต่งได้อ่านแล้ว เปนที่ชอบใจแต่งดี ได้ส่งถวายคืนมาด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๗๓)

วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

เมื่อคืนนี้ได้ร่างคำนำแล้วสำเร็จแต่เริ่มต้นค้างไปด้วยดึกนัก พึ่งมาสำเร็จลงวันนี้ ได้ให้คัดส่งมาถวายมีข้อซึ่งจะทูลหารือ คือ

๑ คำจ่าน่าหนังสือ ในร่างซึ่งทรงขึ้นไว้จะไม่เช่นนั้น ว่าปรารมภ์จะทรงมุ่งหมายว่าเปนปรีเฟศหรืออินโตรดักชั่น ที่เข้าใจนั้นว่าทรงหมาย

ความว่าอินโดรดักชั่น หม่อมฉันได้เขียนลงจ่าน่าตอนที่ว่าด้วยชาดกไว้ว่า คำนำ เห็นว่าเปนภาษาไทยแปลตรงกับคำว่าอินโดรดักชั่น จะควรฤๅไม่ ตอนต้นซึ่งยังไม่อาจลงว่ากระไร ถ้าเปนภาษาอังกฤษควรจะเรียกว่าปรีเฟศ ได้หาฤๅกับกรมสมมตหาคำไทยก็ไม่ลงกันได้ มีที่ใกล้อยู่ก็ว่าจ่าน่า แต่ไม่เพราะ ฤๅจะใช้ปรารภปรารมภ์ ก็ไม่ทราบว่าทรงหมายความไว้อย่างไร จึงทูลขอหาฤๅ

๒ ในตอนต้นได้เว้นไว้สำหรับที่จะแซกบาญชีหนังสือนิบาตชาดก ซึ่งหม่อมฉันได้เห็นในหนังสือเล่ม ๑ ซึ่งได้ถวายไป The story of the Nations เล่ม Buddhist India แต่ไม่แน่ใจ เพราะไม่มีความรู้พอที่จะสอบสวน จึงถวายมาขอได้ทรงแซกลงในตอนนั้น ความมุ่งหมายนั้นจะให้เห็นว่าหนังสือมากถึงเพียงนั้น ถ้าหากว่าจะเรียกว่าได้แปลสำเร็จจะต้องมากถึงเพียงนั้น พอเปนเงาความคิดให้เห็นว่าเปนความคิดใหญ่ที่จะให้บริบูรณในหอสมุดหนังสือไทย

๓ ในคำนำ ได้เก็บคำที่ทรงตักเตือนลงในนั้นตามที่เห็นเหมาะจะลงได้ ขอให้ทรงตรวจตักเตือน ในความคิดที่จะเชื่อนไปบ้าง ฤๅผิดพลาดแลเพิ่มเติมในข้อซึ่งควรจะให้บริบูรณขึ้นอิก

ในท้ายคำนำนี้ได้เปิดไว้ตรง ดเหมือนเปนการผูกพันที่จะต้องให้ทรงแต่งเรื่องราวของประเทศแลพุทธประวัติอิกตอนหนึ่ง จะทรงเห็นแรงไปฤๅไม่ จะแก้ไขประการใดก็แล้วแต่จะทรง

สยามินทร

(ฉบับที่ ๗๔)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ๓๙ ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๕ เดือนนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว คำว่า Preface, Introduction, Contents, ที่จะใช้ในภาษาไทยนั้น อาตมภาพยังลังเลอยู่ ที่ใช้มาแล้วก็ยังแกว่งอยู่ เว้นแต่เรื่องน้อย ใช้แต่คำนำเปนลงที่ ตรงกับ Preface, คำว่าจ่าน่าพยัญชนก็ดี ความก็ดี ตรงกับ Preface แต่มาใช้เรียกอักษรนำเรื่องเสียแล้ว จึงต้องยักเปนคำนำคือนำน่าเรื่อง คำว่าบานเพนก น่าจะตรงกับ Contents แปลว่าใบหรือน่ากระดาดที่บอกแพนกของเรื่อง แต่ก็ใช้เปนประกาศหรือปรารภอะไรไปแล้ว สารบาญก็ไม่ได้ความ ยังไม่เปนที่พอใจ บางทีเคยใช้ว่าบอกเรื่อง ในเบญจศีลแลเบญจธรรม ลองใช้ว่าบาญชีเรื่อง Introduction นั้นเข้าใจว่าไม่ใช่คำนำเฉย ๆ คำแนะนำให้เข้าใจเรื่องครั้นจะเรียกอธิบาย ก็จะเหมือนอธิบายในท้องเรื่องหรืออะไรอีก จึงเห็นคำปรารมภ์คิดข้างไทย ๆ น่าจะแปลว่ารำพึง หรือ คำนึง แปลข้างมคธก็แปลว่าปรารภหรือเริ่ม แปลออกมาเปนภาษาอังกฤษว่า Commencement ก็น่าฟัง ได้ความทั้งสามอย่าง ตรงกับคำว่า เริ่มต้นของเรื่อง จะอะไรแล้วแต่จะทรงพระราชดำริห์เห็นสม หนังสือนี้จะรีบพิมพ์จะลง Preface ไว้ว่าจ่าน่าพลาง พอให้เขาเร่งพิมพ์ไปพลาง กว่าจะถึงเวลาสั่งพิมพ์ก็พอจะรับพระกระแสทันกระมัง

บาญชีชาดกในหนังสือฝรั่งบอกจำนวนไม่ตลอด มีเพียงจตุกนิบาต แล้วก็ข้ามไป ๒ นิบาตข้างท้าย บาญชีที่อาตมภาพทำไว้เมื่อครั้งเล่นหนังสือมีมากกว่าของฝรั่งแต่ก็เพียงทสกนิบาต ต่อนั้นก็วุ่นมาเสมอ ๆ ไม่มีเวลาจะตรวจทำให้ตลอดไป จะจารในบาญชีเอกนิบาตเปนเรื่อง ๆ ไป ก็เรียกว่าทำไม่ไหว ในเวลาจวนเช่นนี้ ที่สุดจะตรวจทำต่อของอาตมภาพที่ค้างก็ไม่ทัน จึงขอพระราชทานงด แก้ความดังถวายตัวอย่างมาแพนกหนึ่ง

ในคำนำมีข้อที่ขอพระราชทานแก้บ้าง

(๑) ข้อความว่าด้วยชาดกเปนมาอย่างไร เห็นความมัว ตรวจได้ความว่าทรงเรียงตามหนังสือ Buddhist India แลมีที่แต่งลงเปนเรื่องร้อยแก้วในชั้นต้น หนังสือนั้นหาได้กล่าวถึงไม่ เปนแต่ว่าข้อความเช่นนั้นมีในรูปจำหลัก ครั้งก่อนคริสตศก ๓๐๐ ปี Third century B. C. กับอรรถกถาชาดก ถึงไม่ทราบเวลาทำแน่แต่อายุอรรถกถาเช่นนั้น เมื่อราวคริสตศก ๕๐๐ ปี Fifth century A. C. ได้รับพระราชทานแก้ความให้เข้าหามติหนังสือฉบับนั้น

(๒) ข้ออ้างถึงเรื่องนักปราชญ์กรีกอ้างว่ารู้ชาติได้ ยกคำ Prof, E. B. Cowell ขึ้นกล่าวย่อไปนัก จนเปนข่าวต่างประเทศ จึงได้ค้นกระแสความในหนังสือ Century Dictionary and Cyclopædia of

Naines เรียงเรื่องโตรยันส่งครามขึ้น ท่วงทีคล้ายรามเกียรติ ขอ
พระราชทานยกข้อความเก่าในตอนนี้เสีย ใช้ความเรียงใหม่แทน จะ
ถวายฉบับมา ก็ถึงเวลาเขาจะเรียงพิมพ์ จึงคัดถวายมาเฉพาะตอนที่ขอ
พระราชทานแก้ ตอนที่มีขัดเส้นนั้น บรรดาคำที่มีเส้นขีดข้างล่างเติม
ใหม่ นอกจากนี้มีแต่เล็กน้อยไม่สำคัญ

ข้อที่จะแต่งความเปนไปของพื้นประเทศครั้งพุทธกาลนั้น ไม่ใช่เปน
การง่าย จะเอาของโปรเฟสเสอไรสเดวิดที่เดียวก็ไม่ได้ ถึงจะเอาของ
เขาเปนไม้เท้า ก็ยังจะต้องสอบสวนแลตามรอยเขาให้ถูก หาไม่ความ
ก็ไม่แจ่มแจ้ง การเช่นนี้เกี่ยวกับการค้นคว้ามาก แม้หากจะมีความคิด
แลเครื่องมือพร้อม แต่ชาดกมีเรื่องเปนเค้าอยู่แล้ว เพียงแต่จะแต่ง
คำนำกับอธิบายฟุตโนต ยังต้องค้นหนังสือเปนอันมาก เรื่องนั้น
จะต้องตั้งเค้าเองจำจะต้องทำในเวลาแจ่มใส แลไม่มีการงารจึงจะมีเวลา
คิดแลค้น ถึงโปรเฟสเสอไรสเดวิดก็ทำนานกว่าจะสำเร็จ รวมความ
ลงว่าในบีที่มีการวุ่นอยู่คงยังทำไม่ได้ ขอพระราชทานยกไว้เปนการอนาคต
เสียที ได้แก้รูปความพอไม่ให้เก้อดังถวายมา

อนึ่งรำคาญอยู่ว่า ของฝรั่งเขาก็มีเครื่องหมายต่าง ๆ ไทยโบราณ
ก็มีดั่น หนังสือในบัดนี้ ไม่มีอะไรหมายสักอย่าง ความอาจปนกัน
เช่นชักคำผู้อื่นกล่าวยากจะรู้ว่าหมดแค่ไหน ขอพระราชทานลงดั่นอย่าง
หนังสือเก่าในจ่าน่าแลคำนำนี้

อนึ่งในจ่าน่าตอนว่าด้วยเจ้าหมื่นศรีสอบทานนั้น ได้ตัดคำว่า เลอียดลอออออกเสีย คงไว้แต่อุสาห เหตุว่าถึงเชาตั้งใจ แต่ความรู้ของเชาแลคนช่วยไม่พอ ผิดมากนัก

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

คำแปลของฝรั่ง

การที่เชื่อว่ารลึกชาตินี้ ใช่จะมีอยู่แต่ในพระพุทธศาสนาก็หาไม่ เปนข้อที่เชื่อกันอยู่ในโบราณกาล แม้ในหมู่คนนอกพระพุทธศาสนา จะนำมากล่าวไว้พอเปนตัวอย่าง ฯ ในเรื่องราวของพวกกรีก มีนักปราชญ์ชาตินั้นผู้หนึ่งชื่อบีถักโกรัส (Pythagoras.) เปนเจ้าลัทธิในวิชาที่ว่าด้วยธรรมดาของรูปธรรมนามธรรม (Philosophy.) ซึ่งเปนเหตุเกิดศาสนาต่าง ๆ นั้น แลเปนคนเข้าใจวิชาสำหรับคำนวน (Mathematics.ฯ) เขาเกิดที่เมืองสามส (Samos.) ประเทศกรีก ครั้งยังแยกเปนหลายอาณาจักร์ เมื่อก่อนคริสตศก ราว ๕๘๒ ปี คือก่อนพุทธปรินิพพาน ๔๐ ปี ได้แก่เวลากำลังเปนพุทธกาลในตอนแรก ๆ พระพุทธเจ้าพึ่งได้ตรัสสัก ๕ ปี ล่วงไปแล้ว เที่ยวสอนความรู้ของตน ในเมืองทั้งหลายแถบประเทศกรีกตั้งมาเดิม ซึ่งเรียกว่ามักนากรีเซีย (Magna Græcia) แลสันนิษฐานตามภูมิศาสตร์โบราณว่า ประเทศอิตาลีตอนใต้ เมื่อก่อนคริสต

ศก ราว ๕๒๙ ปี คือหลังพุทธปรินิพพาน ราว ๑๓ ปี ทำกาลกิริยาที่เมืองเมต์ตาปนตุม (Metapontum.) จังหวัดมักนากรีเซียนั้นเอง เมื่อก่อนคริสตศก ราว ๕๐๐ ปีถ้วน คือหลังพุทธปรินิพพาน ๔๒ ปี ฯ ปีถัดโกรัสผู้นี้ กล่าวอ้างว่าตนรู้ลึกชาติได้ ฯ คราวหนึ่งก่อนคริสตศก ราวาง ๑๓๓๕ ปี ลงมาหา ๑๑๔๙ ปี แต่ที่ลงสันนิษฐานร่วมกันว่า ๑๑๘๓ ปี คือก่อนพุทธปรินิพานราว ๖๔๑ ปี พวกกรีกสมทบกันทำสงครามต่อพวกโตรยัน (Trojan) คือชาวเมืองตรอย (Troy) ในประเทศโตรอัด (Troad) ปลายเขตร์แผ่นดินเอเซียไมนอร์ (Asia Minor) ทางทิศตวันตกเฉียงเหนือ ด้วยสาเหตุคือ ปาริส (Paris) ราชบุตร์ของพระเจ้าไปรอัม (Priam) พระราชาของพวกโตรยัน พาเอาพระนางเฮนเลน (Helen) พระราชมเหษีของพระเจ้าเมนเนลาอุส (Menelaus) พระราชาเมืองสปาร์ตา (Sparta) อีกนัยหนึ่ง ชื่อเมืองลัซซีดิมมน (Lacedæmon) ไป พวกกรีกก็หวังจะตามเอาคืนมาให้จงได้ ฯ สงครามครั้งนั้น ฝ่ายกรีกมีพระเจ้าอักกเมม์นน (Agamemnon) พระราชาเมืองไมซีน (Mycenæ) แดนบริเวณอาร์โกลิส (Argolis) พระราชภาดาของพระเจ้าเมน์นาลาอุสเปนจอมพลต่อรบกันอยู่ถึง ๑๐ ปี พวกกรีกจึงมีไชยชำนะได้เมืองตรอยแลได้พระนางเฮนเลนคืนมา ฯ ในสงครามครั้งนั้น พระเจ้าเมน์เนลาอุส ฝ่ายนายทหารพวกโตรยันชื่อยูฟอรบุส (Euphorbus) ที่เปนคนมีชื่อเสียงข้างกล้าหาญตาย แล้วเอาโล่ของเขาถวายไว้ณเทวสถานแห่งนางเทพอับสรชื่อฮีรา (Hera) ที่พวกกรีกนับถือว่าเปนภคินีเทวีแห่งพระพฤหัสบดี (Zeus Jupiter) แล

เปนแบบอย่างของสัตว์ที่มีความดี ทั้งที่เปนภรรยาแลที่เปนมารดา
อันตั้งอยู่ใกล้เมืองไมซีน์ บ้างก็ว่าถวายไว้ณเทวสถานเทพบุตร์อปอลโล
(Apollo) โอรสพระพฤหัสบดี เปนที่หมายแห่งแสงสว่างแลอำนาจ
อันจะทำให้เปนแลให้ตายของพระอาทิตย์ บางทีก็มักเข้าใจว่าพระอาทิตย์
เอง อันตั้งอยู่ที่เมืองบรางกิดี (Branchidæ) บีถักโกรัสนักปราชญ์
กรีกผู้นั้นกล่าวอ้างว่า ในครั้งนั้น ตนเกิดเปนยูฟอร์บุสชาวโตรยัน ผู้ถูก
พระเจ้าเมน์เนลาอุสฆ่าตายในสงคราม คนนั้นแลเมื่อมาเกิดเปนบีถักโกรัส
แล้ว เมื่อภายหลังแต่นั้นราว ๖๐๐ ปี หรือเกือบเท่านั้น ยังจำโล่
ของตนที่พระเจ้าเมน์เนลาอุสถวายไว้ณเทวสถานนั้นได้ แลเขายังอ้างถึง
ชาติก่อนแลหลังแต่นี้อีกว่า ครั้งนั้นเกิดเปนคนชื่อนั้นแลชื่อนั้น ๆ ถ้าจะ
ตรวจค้นในเรื่องราวของพวกอื่น ก็คงยังจะพบอีก แต่เท่านี้ก็พอเปน
อุทาหรณให้เห็นว่า คนโบราณแม้นอกพระพุทธศาสนาก็เชื่อถือความรลึก
ชาติได้เหมือนกัน ๆ นั้น ไม่พลั้งเผลอมาตรงกันกับเวลาบัจจุบันที่แต่งชาดก

ร่างพระราชนิพนธ์

คือภายในพุทธกาลนั้นเลย เช่นที่กล่าวโดยมากถึงเมืองพาราณสี อันเปน
เมืองหลวงของพระราชอาณาจักรกาสีนั้น ในเวลาพุทธกาล ก็รวมเข้า
อยู่ในประเทศโกศลซึ่งไม่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองต่างหากช้านานมาแล้ว
ดังนี้เปนต้น ธรรมดาผู้แต่งนิทานหรือหนังสืออันใด ถ้าผู้แต่งขึ้นใหม่
ถึงจะเปนเรื่องเก่าก็มักจะพลั้งเผลอถึงเวลาที่ตัวเกิดอยู่ เช่นกับหนังสือ
รามเกียรติเปนต้น เผลอ ๆ ไปก็เกณฑ์พลให้ถือปืน ซึ่งในเวลานั้น

ยังไม่มีเลย ดังนี้เป็นต้น ส่วนนิทานชาดกนี้ จึงเห็นปรากฏได้ว่า
เป็นนิทานเก่าซึ่งเล่าสืบต่อกันมาช้านาน ไม่ใช่เล่าขึ้นใหม่ในเวลาพุทธกาล
หรือผู้แต่งจะแต่งประดิษฐ์ขึ้นใหม่ภายหลัง เป็นนิทานเก่าที่มีอยู่แล้ว
เว้นไว้แต่เรื่องปรารภแลกลับชาติ ซึ่งจะยกไว้กล่าวต่อภายหลัง ๆ ตามที่
นักปราชญ์ได้ตรวจหนังสือ ในคัมภีร์ต่าง ๆ เขาได้เทียบเคียง ทั้งในคัมภีร์
นิกายต่าง ๆ แลคัมภีร์อื่น ซึ่งปรากฏชัดว่าได้เรียบเรียงขึ้นก่อนคัมภีร์
ชาดกซึ่งแปลออกพิมพ์ในสมุดนี้ คือชั้นต้นก่อนเวลาตติยสังคายนา มีแต่
คาถา ได้แต่งขึ้นในมัชฌิมประเทศ คาถานี้สังเกตได้ว่า ได้นำสืบ ๆ กันมา
ตามความทรงจำ เพราะแต่ก่อนพระสงฆ์ได้ทรงพระพุทธวจนไว้ด้วยความ
จำ จึงจำจะต้องร้อยกรองถ้อยคำประจุความให้ย่อสั้นสำหรับที่จะได้จำ
ให้มั่นคง เชื่อได้ว่าคงจะได้สืบมาแต่ชั้นต้นไม่มีข้อที่พลั้งพลาด แต่
ลำพังคาถาเท่านี้เรื่องยังไม่ชัด ต้องมีอธิบายสำหรับประกอบเป็นท้องเรื่อง
ไว้ด้วย ใช้เป็นคำร้อยแก้ว เล่าบอกกันเอาด้วยปาก ท้องเรื่องตาม
คำร้อยแก้วนี้ หลายเรื่องมีปรากฏในรูปสลักครั้งพระเจ้าอโศก คือเมื่อ
พระพุทธเจ้านิพพานแล้ว ได้ ๒๐๐ ปีเศษ ส่ออายุว่าไม่ต่ำกว่านั้น มีชาดก
อีกอย่างหนึ่ง ในนิกายทั้งหลายที่เป็นหนังสือเก่ากว่าชาดกปกรณนี้ ซึ่งมี
แต่เรื่องนิทานไม่มีเรื่องปรารภแลที่ไม่มีคาถาในท้องเรื่องหรือไม่มีทีเดียวก็มาก
แลไม่ได้เทียบพระโพธิสัตว์เป็นดิรัจฉานหรือคนสามัญ เทียบแต่ด้วยเป็น
ฤาษีหรือบัณฑิต ส่วนชาดกซึ่งได้แปลฉบับนี้ มิใช่บาฬี เป็นอรรถกถา
กล่าวว่าได้เรียงรวบรวมขึ้นในเกาะลังกา ในราวเมื่อพระพุทธเจ้านิพพาน

ได้ ๑๐๐๑ ปีล่วงไปแล้ว แต่ไม่ปรากฏว่าผู้ใดเปนผู้เรียบเรียง ไม่ได้แก้ไขเพิ่มเติมท้องนิทาน เติมแต่เรื่องปรารภข้างต้น แลประชุมชาดกข้างปลาย แต่ได้เรียบเรียงเปนภาษาสิงหฬ แต่คาถานั้นคงเปนภาษาบาฬี แล้วจึงกลับแปลงเปนภาษาบาฬีทั้งหมด เพราะเหตุฉนี้คัมภีร์ชาดกนี้ เชื่อได้ว่าท้องเรื่องซึ่งเปนหลักนิทานเดิม มีมาแต่ครั้งพุทธกาล ผู้ซึ่งเก็บรวบรวมขึ้นภายหลังไม่ใช่คนเดียว ได้ยกเอานิทานนั้นมาลงเต็มเรื่อง แต่งแต่ปรารภแลกลับชาติเติมลงในภายหลัง เปนคัมภีร์โตขึ้น ๆ โดยลำดับ แต่ท้องนิทานควรเชื่อว่าเปนนิทานเก่าแท้ ด้วยเหตุดังที่กล่าวมานี้

ในจ่าน่า

หนังสือนิบาตชาดกนี้ เปนหนังสือมากมายนักหนา มีจำนวนถึง ๒๑ นิบาต รวมเปน ๕๕๐ เรื่อง แต่เอกนิบาตที่จะคิดแปลคราวนี้ยังมีถึง ๑๕๐ เรื่อง

ลงท้ายคำนำ

ข้าพเจ้าขอแนะนำผู้ซึ่งตั้งใจจะอ่านหนังสือชาดกนี้ให้อ่านด้วยวิธีซึ่งข้าพเจ้าเรียกในเบื้องต้นว่าตั้งวงพิจารณากว้าง ดังได้อธิบายมาแล้วนี้

(ฉบับที่ ๗๕)

สวนดุสิต

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยหม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ประทานคำแก้ไขทั้งปวงแลข้อวินิจฉัยเรื่องจ่าน่าหนังสือนั้นแล้ว

ถ้าจะคิดถึงวิธีที่ใช้กันมาแล้ว ไม่เปนหลักฐานจะป่วยการเวลาไป จึงขอตัดความทูลว่า คำ Preface นั้น หม่อมฉันรักคำจ่าน่าอยู่มาก แต่มีทางเข้าใจเชื่อนไปเช่นที่ทรงนั้น คำว่าบานแพนก สารบาญ บาญชีเรื่อง เปน Contents ทั้ง ๓ คำ มีที่ใช้ในราชการมีออพีศกระทรวงต่างประเทศเปนผู้ใช้ก่อน ว่าบาญชีน่าเรื่องเปนลงรอยเข้าใจกัน ถ้าใช้ว่าคำนำน่าเรื่องกลับจะไม่เข้าใจทั่วถึงไปได้ คำว่าปรารมภ์นั้น ตามที่เคยใช้ในภาษาไทยเข้าใจเปนเฉพาะว่า นึกหวาด นึกกลัวฤๅนึกวิตกไปเสียแล้ว เช่นกับกลอนอิเหนาว่า "พี่ปรารมภ์ตรมเตรียมหฤไทย เกรงเกลือกจะไม่เหมือนหมาย" แลคำว่า "คอยคอยเหนช้าปรารมภ์ใจ" จะใช้ผิดฤๅถูกก็ตาม แต่ความเข้าใจทั่วไปเชื่อนเสียเช่นนี้ คนอ่านพบก็ชวนยิ้ม ๆ ไป ส่วนคำว่าปรารภคำเดียวกัน เข้าใจว่าเปนเริ่มคิด ฤๅความคิดที่เริ่มขึ้น เช่นกันกับใช้เรียกเรื่องที่เปนเหตุให้พระพุทธเจ้าเทศนาชาดกว่า ปรารภนั้น เปนที่เข้าใจกันชัดเจนดี Introduction นั้น แปลว่าทำให้รู้จัก ถ้าเติมแนะเข้าเช่นว่าคำแนะนำ ในที่นี้จะให้เข้าใจเปน Advice ไปได้ หม่อมฉันยังชอบคำนำเปล่ามากกว่า

แต่ในหนังสือที่หม่อมฉันแต่งเองนี้ จะจ่าว่ากะไรได้ง่าย เพราะเข้าทางเก่า ๆ ที่เคยใช้ เปนแต่ต้องให้เหมือนผู้คัดลอกเขาจ่าลงไว้เอง คือตอนต้นใช้เสียว่า "พระราชปรารภ" ซึ่งเข้าใจทั่วถึงกัน ตอนหลังลงว่า "กระแสพระราชดำริห์" ก็เข้าใจง่ายอีก เห็นจะพอเอาตัวรอดไม่ให้เสียเวลาได้

เรื่องบาญชีหนังสือนั้น หม่อมฉันไม่ได้มีความมุ่งหมายจะลงเปนบาญชี ประสงค์แต่จะบอกให้รู้ไอเดีย เช่นที่ทรงมาก็พอแล้ว แต่ยังเห็น

เปนว่าเรื่องคงจะสั้น ๆ ซ้ำ ๆ เช่นเอกนิบาตทั้ง ๕๕๐ เรื่อง ต้องการเติมอิกนิดหนึ่ง ว่าเมื่อไปถึงนิบาตเท่านั้น ๆ นิทานยาว ๆ ออกไปถึงราวเท่านั้น ๆ เช่นเขากล่าวว่า ในตอนหลัง ๆ เท่า ๆ กับหนังสือ โนเวล คือหนังสือแต่งสำหรับอ่านเล่นอย่างสั้น ๆ เขาไม่กล่าวตลอด ข้ามไปก็ด้วยความประสงค์จะพูดให้เข้าใจว่าหนังสือจะมากน้อยเพียงใด พอประมาณใจได้ ดังนี้เหมือนกัน

ที่ทรงพยายามค้นเรื่องกริกได้ พิศดารออกไป แลแก้ไขอื่น ๆ นั้น หม่อมฉันเปนที่ยินดีพอใจแล้ว

ซึ่งจะทรงใช้ค้นหนังสืออย่างเท่านั้นก็ดีอยู่ เข้าใจว่ากรมศึกษาได้ออกแบบแล้ว ฤๅเปนแต่คิดจะออกจำไม่ได้ แต่เปนอย่างฝรั่ง คนที่ไม่มีความรู้ฝรั่งไม่เข้าใจแลจำไม่ได้ ปล่อยไปอย่างเก่าก็ดี เรื่องที่ลดคำชมทานหนังสือเสียนั้นควรแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๗๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

รับพระราชทานพิจารณาตามกระแสความ เห็นเหมาะว่า Introduction ใช้ว่าพระราชปรารภ (คือปรารภเรื่องชาดกนั้นเอง) เพื่อให้สมกับเรื่อง

ปรารภของชาดกที่เรียกกันอยู่ นั่นก็คือ Introduction สำหรับเรื่องที่ไม่ใช่ของหลวง จะใช้คำปรารภสำหรับเรื่องอะไรก็ได้ทั้งนั้น เหตุว่าคำเช่นนี้ย่อมไม่พ้นไปจากกล่าวถึงเรื่องที่จะแสดงต่อไป Preface ใช้ว่ากระแสพระราชดำริห์ (คือเล็งถึงการพระศพก็ได้) แลสมกับที่ลงท้ายว่า ท่านทั้งปวงคงจะเห็นชอบแลพอใจในความคิดของข้าพเจ้านี้ แลได้ลงพิมพ์เปนอย่างนี้แล้ว ข้อที่เรียกในนั้นว่าคำนำก็ได้เปลี่ยนเรียกว่าคำปรารภทุกแห่ง เช่นว่า "เมื่อได้ส่งคำปรารภนี้ไปถวายกรมหมื่นวชิรญาณ" เปนต้นจะได้ลงรอยกับพระราชปรารภ

ข้อที่ว่าด้วยจำนวนชาดกใน Preface ได้ขยายความออกไปดังสำเนาที่ถวายมา ก่อนแต่พูดไว้เท่านี้ ต้องอ่านปกิณณกนิบาตแลตรวจคาถาในนั้นจบ ฝรั่งเขาจะพูดพลาดพลั้งตกหล่นอย่างไร เช่นเขาไม่กล่าวถึงปกิณณกนิบาตซึ่งเปนคำภีร์ทลักทลั่นก็ได้ ยังน่าเอ็นดูว่าช่างมีความรู้มาถึงหนังสือที่ไม่ใช่ธุระของเขา แต่ฝ่ายเราออกจะเสีย

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณ

คำเพิ่มร่างพระบรมราชาธิบาย

หนังสือชาดกนี้ มากมายนักหนาว่ามีจำนวนถึง ๕๕๐ เรื่อง แบ่งเปนนิบาต ๒๑ คัมภีร์ เปน ๒๒ ทั้งทศชาติ ฯ ส่วนที่เปนนิบาตินั้นจัดนิทานที่มีคาถาเดียวขึ้นไปจนถึง ๘๐ คาถา รวมไว้เปนพวก ๆ เรียกชื่อตามจำนวน

ของคาถา เช่นคำภีร์ที่รวมเรื่องมีคาถาเดียวเช่นออกพิมพ์ในคราวนี้ เรียก เอกนิบาต คัมภีร์ที่รวมเรื่องมีคาถา ๘๐ เรียกอสีตินิบาต ส่วนคัมภีร์ที่รวมเรื่องมีคาถามาก ๆ น้อย ๆ กว่ากัน เรียกปกิณณกนิบาต (คัมภีร์ที่รวมเรื่องเกลื่อนกล่น) ๆ นิบาตนี้ระยะหนึ่งมีตั้งแต่ ๑ ขึ้นไปถึง ๑๓ ขึ้นทีละ ๑ อีกระยะหนึ่งมีตั้งแต่ ๒๐ ถึง ๘๐ ขึ้นทีละ ๑๐ ส่วนปกิณณกนั้น ดูเหมือนจะรวมเรื่องที่มีคาถากว่า ๑๓ ขึ้นไป ซึ่งจะจัดเข้าในสองระยะนั้นไม่ได้ แต่ก็มีเพียงสิบเศษตั้งแต่ครึ่งขึ้นไปแลยี่สิบเศษเทบทั้งนั้น ๆ โดยนัยนี้ เรื่องย่อมยาวขึ้นโดยลำดับ ต่อมาถึงทศชาติ ก็ยิ่งมีคาถามากขึ้น จนถึงเวสสันดรชาดกเปนที่สุด ที่เคยอ่านเคยฟังอยู่โดยมากด้วยกันแล้ว ๆ

(ฉบับที่ ๗๗)

พระที่นั่งไอสวรรย์ทิพอาศน์

วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๓

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๐ เดือนนี้แล้ว ที่ทรงแก้ที่ควรแก้ตลอดไปนั้นดีนัก ไม่ทันนึกถึง จำนวนหนังสือที่ทรงมาพอแล้ว ต้องการเปนเค้าเท่านั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

เรื่องศัพท์ “ณัฏฐี”

(ฉบับที่ ๗๘)

พระที่นั่งวิมานเมฆ
วันที่ ๒๕ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยกระทรวงธรรมการส่งหนังสือหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (๑) ซึ่งได้เรียบเรียงอธิบายที่มาของณัฏฐีศัพท์ ที่มีอยู่ในหนังสือพจนานุกรมมา อ้างว่าได้ไปกราบทูลให้ทรงทราบแล้วนั้น หม่อมฉันได้ส่งสำเนาหนังสือหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ถวายมาด้วยแล้ว ตามคำอธิบายของหลวงประเสริฐอักษรนิติ์นั้น จะทรงเห็นอย่างไร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๗๙)

วัดบวรนิเวศวิหาร
วันที่ ๒๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๔

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๒๕ เดือนนี้ กับคำอธิบายที่มาแห่งณัฏฐีศัพท์ของหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ได้รับพระราชทานแล้ว ได้เรียงความเห็นถวายแผนกหนึ่ง

---

(๑) หลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (แพ ตาลลักษมณ) เปรียญภายหลังได้เป็นที่พระยาปริยัติธรรมธาดา

แลพระรูปเสดจกรมหลวงวรเสรฐก็ได้รับพระราชทานแล้ว เปนพระเดชพระคุณ พระรูปนี้ชัดดีมาก

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ความเห็นเรื่องณัฏฐีศัพท์

ศัพท์นี้มีมาในบาฬีแลฎีกาแห่งเอกักขรโกสจริง แต่ควรวินิจฉัยตลอดถึงคัมภีร์ชื่อนั้นด้วย ฯ

หนังสือเอกักขรโกสนั้น พระสัทธัมมกิตติเถรในแคว้นชื่อตัมพะรจนาขึ้นไว้เมื่อพุทธศักราช ๒๐๖๙ (นับปีที่) จุลศักราช ๘๘๗ ฯ ท่านผู้รจนาปรารภขึ้นว่าหนังสือชื่อเอกักขรโกสของเก่ามีอยู่จริง แต่แต่งในภาษาสันสกฤต ไม่แจ่มแจ้งเข้าใจยาก ทั้งมีน้อยไม่บริบูรณ ไม่สำเร็จประโยชน์แก่ท่านผู้เปนครูในพระศาสนา ในการแต่งอรรถาธิบายแลบอกสอนบาฬีแลอรรถกถา ท่านจึงคิดจะรจนาหนังสือชื่อนี้ขึ้นใหม่ ในภาษามคธเลือกอักขรตัวหนึ่ง ๆ ซึ่งมีที่ใช้ในพระพุทธวจนะ เรียบเรียงขึ้นไว้ ให้สมแก่พระบาฬี แลจะเรียกชื่อว่าเอกักขรโกสอย่างเดียวกัน ฯ

เวลานั้น แคว้นตัมพะเกิดภัย ด้วยมีฆ่าสึกนอกแคว้นข้างทิศอุดรยกมาตีเมือง ทั้งโรคภัยโจรผู้ร้ายความขัดสนอาหารก็มีขึ้น ผู้คนทั้งคฤหัสถ์บรรพชิตถึงความพินาศ แลกระจัดพลัดพรายไปจากถิ่นฐาน ฯ หนังสือบาฬีอรรถกถาแลปกรณต่าง ๆ ก็สูญหายไปด้วยเพลิงบ้าง กระจัดกระจายไปอื่นบ้าง ฯ บรรพชิตที่รอดจากภัยเหลืออยู่น้อย ก็มีจิตรบ่วนปั่น

ไม่เปนอันขวนขวายชำระบอกกล่าวเล่าเรียนคัมภีร์ ๆ ในเวลานั้นพระอาจารย์นี้เห็นว่า เมื่อบ้านเมืองเปนเช่นนี้ การเรียนพระปริยัติธรรมก็จักขาด แต่นั้นปฏิบัติก็จักขาดตามกัน คฤหัสถ์บรรพชิตปฏิบัติผิดแล้ว ก็จักพากันไปทุคติ เมื่อตนไม่คิดยกย่องปริยัติแลปฏิบัติไว้ ที่นั้นใครเล่าจักอาจทำเช่นนั้น ก็เมื่อท่านรจนาคัมภีร์นี้ไว้ ในอนาคตกาลเมื่อภัยสงบแล้ว กุลบุตรผู้ประกอบด้วยศรัทธาเปนลัชชีมีศีลออกบวชเพื่อพ้นทุกข์ ได้อาศัยปกรณ์นี้แล้ว ก็จักมีอุตสาหเล่าเรียนปริยัติแลเอาใจใส่ในปฏิบัติ สัทธรรมทั้งสองฝ่ายก็จะมั่งคั่งแพร่หลาย ไม่ขาดสูญตลอด ๕๐๐๐ พรรษา เมื่อเปนเช่นนี้ คนในตัมพะรัฐก็จะพากันยินดีในการบำเพ็ญปริยัติแลปฏิบัติ แลในกุศลมีทานศีลเปนต้น จะได้ไปสวรรค์แลบัลลุพระนิพพานตามอุปนิสสัย พระอาจารย์มีใจกอบด้วยกรุณานี้ จึงได้รจนาปกรณ์นี้ แลคัมภีร์อื่น ๆ ขึ้นไว้ ๆ

ความประสงค์ของผู้รจนาหนังสือนี้ ดูเหมือนจะอธิบายความแห่งอักษรตัวเดียว ๆ อันมีอรรถหลายอย่าง ๆ อักษรเช่นนั้น นอกจากนามแลนิบาต สำหรับเปนพยางค์ (Syllable) เข้าประกอบเปนศัพท์ มีอุทาหรณ์ดังต่อไปนี้

อ อักษร

มีอรรถว่าเจริญหรือใหญ่ ได้ในคำว่า อเสขา ธัมมา ธรรมของท่านผู้ใหญ่กว่าพระเสขะ ๆ (อุทาหรณ์นอกคัมภีร์ ผลาผลํ ศัพท์นี้ ตัดบทสนธิว่า ผล . อผลํ . แปลว่าผลไม้น้อยแลผลไม้ใหญ่) ๆ

มีอรรถว่า แม้น ได้ในคำว่า อมนุส์โส (ที่แปลว่ามิใช่มนุษย์นั้น อรรถก็คือ) แม้นมนุษย์ ฯ

มีอรรถว่า ปฏิเสธ ได้ในคำว่า อกัต์วา ไม่ทำแล้ว

มีอรรถว่า อื่น ได้ในคำว่า อพ์ยากตา ธัม์มา (ที่แปลว่าธรรมอันบัณฑิตไม่พยากรณว่าเปนกุศลหรืออกุศล อรรถก็คือ) ธรรมอันอื่นจากที่พยากรณดังนี้ ฯ

มีอรรถว่า น้อย ได้ในคำว่า อนูทรา กัญ์ญา (ที่แปลว่า หญิงสาวหาอุทรมิได้ อรรถก็คือ) มีอุทรย่อม ฯ (อุทาหรณนอก อโรโค ที่แปลว่าหาโรคมิได้ ก็คือมีโรคน้อย) ฯ

มีอรรถว่า นินทา ได้ในคำว่า อราชา พระราชาผู้ไม่สมควร (อุทาหรณนอก อเนส์นา ความแสวงหาเลี้ยงชีพอันไม่สมควร) ฯ

มีอรรถว่า ผิดกัน หรือตรงกันข้าม ได้ในคำว่า อกุส์ลา ธัม์มา ธรรมทั้งหลายที่ตรงกันข้ามต่อกุศล ฯ (อุทาหรณนอก อโลโภ ธรรมที่ตรงกันข้ามต่อโลภ) ฯ

มีอรรถว่า เว้น ได้ในคำว่า อปุต์ตกำ สาปเตย์ยำ สมบัติเว้นจากบุตร์

มีอรรถว่า ว่าง ได้ในคำว่า อภิก์ขุโก อาวาโส (ที่แปลว่าอาวาสไม่มีภิกษุ ก็คือ) ว่างจากภิกษุ ฯ

ก อักษร

มีอรรถว่า สรีระ ได้ในคำว่า กรชกาโย ที่แปลว่า กายเกิดแต่ชุดีมีในกาย ฯ

มีอรรถว่า น้ำ ได้ในคำว่า กมฺโ คือดอกบัว แปลว่าประดับน้ำ ฯ
มีอรรถว่า ศีษะ ได้ในคำว่า เกสา คือผม แปลว่าเกิดบนศีษะ ฯ

กุ อักษร

มีอรรถว่า แผ่นดิน ได้ในคำว่า กุญฺชโร คือช้าง แปลว่าทำแผ่นดินให้ย่อย ฯ

มีอรรถว่า เลว หรือลามก ได้ในคำว่า กาปุริโส บุรุษลามก (ในที่นี้แปลง กุ เปนกา) ฯ (อุทาหรณนอก กุทิฏฺฐิ ความเห็นผิด) ฯ

โค อักษร

มีอรรถว่า วัว ได้ในคำว่า (นอก) ว่า โคยูโถ ฝูงโค ฯ

มีอรรถว่า อินทรีย์ ได้ในคำว่า โคจโร ที่เปนบทวิเสสนะของธรรม แปลว่าธรรมเปนที่เที่ยวแห่งอินทรีย์มีจักษุเปนต้น นี้ได้แก่อารมณ์มีรูปเปนต้น ฯ

มีอรรถว่า แผ่นดิน ได้ในคำว่า โครักฺขา แปลว่ารักษาแผ่นดิน ได้แก่การทำนา

มีอรรถว่า พระอาทิตย์ ได้ในคำว่า โคกณฺฑโก คือดอกทานตวัน ฯ (อุทาหรณนอก โคจร ทางเดินแห่งพระอาทิตย์ ได้แก่วิถีในอากาศ) ฯ

มา อักษร

มีอรรถว่า พระจันทร์ ได้ในคำว่า ปุณฺณมา ปุณฺณมี แปลว่าดิถีมีพระจันทร์เพ็ญ

มีอรรถว่า นับ ได้ในคำว่า มานนำ เครื่องนับ ฯ

มีอรรถว่า สิริ ได้ในคำว่า มันธาตา เปนพระนามพระเจ้าแผ่นดิน แปลว่าทรงไว้ซึ่งสิริ ฯ

มีอรรถว่า ปฏิเสธ ได้ในคำว่า มา อวจุตถ ท่านทั้งหลาย อย่าได้กล่าวแล้ว ฯ

คำที่ชักมาพอเปนตัวอย่างนี้ เลือกเฉพาะที่มีในภาษามคธเกลื่อนกลาด พอแสดงความประสงค์ของผู้รจนา แลประโยชน์ของปกรณนี้ว่าเปนอย่างไร ฯ

แต่ท่านผู้แต่งหาได้ตั้งอยู่ในหลักนี้ทีเดียวไม่ มุ่งแต่จะให้เลอียดมีศัพท์มาก ๆ ไม่ขาด ครั้นถึงฎวรรค ก็ต้องเที่ยวเก็บแคะไค้เต็มที่อยู่แล้ว ยังไม่ยากถึง ณ อักษร ไม่มีตัวอย่างในภาษามคธ จึงต้องเก็บมาจากเอกักขรโกสของเก่า ลงไว้อย่าให้ขาดได้ ฯ

ได้สอบดิกชันนารีสันสกฤต ของโปรเฟสเซอ โมเนีย วิลเลียม มีว่า ณ อักษร เปนปุงลิงค์ แปลว่าความรู้, ความแน่นอน, ความสอบสวน, เครื่องประดับ, น้ำ แลอื่นอิกหลายอย่าง; แต่ไม่ได้วางอุทาหรณประกอบไว้ด้วย ไม่พอจะเข้าใจว่าในภาษาสันสกฤตใช้ในความอย่างไร ฯ

ในฎีกาเอกักขรโกส ชักอุทาหรณ ณ มีอรรถว่าญาณ ได้ในคำว่าณัฏโฐ แปลว่าผู้ตั้งอยู่ในญาณ ได้แก่นักปราชญ์ ฯ ณ มีอรรถว่าออกไป ได้ในคำว่า คามโณ สมโณ สมณออกไปจากบ้าน ฯ สองศัพท์นี้ ไม่เคยพบในภาษามคธเลย ในภาษามคธมีแต่ ฐ อักษรท้ายศัพท์ ได้ในคำว่า มัคคัฏโฐ ท่านผู้ตั้งในมรรค

ผลัฏ์โฐ ท่านผู้ตั้งในผล คามโณ พบในภาษาสันสกฤตว่า ค์รามณ แต่แปลว่ามาจากนายบ้าน ฯ แล ฐ ท้ายศัพท์นั้น เปนธาตุ (Root) ต่างจาก ณ ที่เปนปัจจัย (Affix)

ใคร่ครวญถึงมูลเหตุแห่งศัพท์เหล่านี้ สันนิษฐานว่าจะเกิดขึ้นในเวลาเล่นภาษาจัด เด็ดเอาแต่ท้ายศัพท์ไว้อักษรเดียว ใครเพื่องในภาษาจึงจะแปลออก ฯ ลองเทียบตัวอย่างได้หลายคำ ญาณ์ ความรู้หรือปัญญา, นิค์คมณ์ ออกไป,(ตามวิธีอนุโลมแก่ภาษาสันสกฤต) อาภรณ์ เครื่องประดับ, นิรูปณ์ สอบสวน, ล้วนแต่ลง ณ อักษรข้างท้ายทั้งนั้น ถ้าจะประกอบว่า ณัฏ์โฐ จะแปลว่าตั้งอยู่ในเครื่องประดับ ก็เปนอันไม่ได้อยู่เอง ฯ เทียบในภาษาไทยก็ได้แก่เก็บอักษรคำต้นที่เรียกว่าหัวใจ เช่นหัวใจอิติปิโส แลอื่น ๆ เก็บเอาแต่คำท้ายก็มีเหมือนกัน อีกอย่างหนึ่ง เช่นเด็ก ๆ เคยเล่นต่อคำต่างว่าขันต้น กุ ใครมีความคิด ก็ต้องต่อว่า กุหลาบ กุลา กุแหละ กุเรา แลอื่นต่อไป คิดดูก็เห็นว่าเปนอุบายให้เด็กฉลาดในคำพูดอยู่ ฯ การใช้แต่เดิมก็จะเปนแต่คำพูดเล่นในหมู่หนึ่งต่อมา เมื่อเล่นคำประพันธ์ จะต้องการคำแปลคำสั้น จึงใช้ต่อออกไปก็อาจเปนได้ ฯ

ตามคำอธิบายทั้งปวงนี้ สันนิษฐานเห็นว่า ณัฏ์ฐศัพท์ มีที่มาจริง แต่ทางสันสกฤตยังไม่แพร่หลายมาในภาษามคธ ท่านผู้แต่งบาฬีภิกาเอกักขรโกส ชักนำเข้ามาในภาษามคธ แต่ก็ไม่ปรากฏว่าใครได้ใช้ตาม ก็มีอยู่แต่ในหนังสือ หากจะมีในคัมภีร์สัททาวิเสสอื่นอีก

ก็มีอยู่แต่ในหนังสือเหมือนกัน ครานหลังหลวงประเสริฐอักษรนิติ์จะเรียงพจนานุกรม มีอัธยาศัยชอบอะไรแปลก ๆ แลทิ้งหลักแห่งหนังสือที่เรียงเช่นเดียวกับท่านผู้รจนาเอกักขรโกศในภาษามคธ ชักนำเข้ามาไว้ในส่วนภาษาไทย ที่ว่าออกจากมคธอิกต่อหนึ่ง ๆ

ตามเหตุปรารภ หนังสือพจนานุกรมนั้น ควรจะเก็บศัพท์ต่าง ๆ ที่ได้นำมาใช้ในหนังสือไทยแล้วทั้งนั้น ๆ หากจะเรียงปทานุกรมภาษามคธสำหรับเปนแบบเล่าเรียน ก็ควรใช้ศัพท์สามัญที่เปนภาษาทั่วไป ๆ

อันผู้จะแต่งแบบเรียนควรมุ่งรสของภาษาเปนใหญ่ ไม่ควรเห็นแก่ความแปลก การเล่าเรียนที่สืบมา ก็ย่อมอาศัยแบบแผนที่แต่งเปนหลักของภาษาทั้งนั้น ๆ

(ฉบับที่ ๘๐)

ที่ ๓๐๐ วันที่ ๑๘ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

ขอประทานกราบเรียน ท่านเจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร เสนาบดีกระทวงธรรมการ ทราบ

ด้วยมีบัญชาให้เกล้ากระผมไปเฝ้าพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส โดยพระบรมราชกระแสเรื่อง ณัฏฐศัพท์ ในหนังสือพจนานุกรมนั้น เกล้ากระผมได้ไปเฝ้าตามบัญชาแล้วมี รับสั่งสอบถามเกล้ากระผมก็ได้กราบทูลชี้แจงในเรื่องศัพท์นั้นแล้ว จึงมีรับสั่งให้เกล้ากระผมเรียบเรียงอรรถาธิบาย เพื่อทูลเกล้า ๆ ถวายทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท โดยอาคตฐานที่มา ดังจะได้กราบเรียนต่อไปนี้

คือ เดิมพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ได้โปรดเกล้า ฯ ให้เกล้ากระผมเปนแม่กองทำหนังสือพจนานุกรม รวบรวมหนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่จินตกระวีบางท่านได้แปลถวายพระองค์ท่านพร้อมกับเจ้าพนักงานออฟฟิศบางนายเปนผู้ช่วย แล้วเกล้ากระผมได้ตรวจสอบและแปลเพิ่มเติมตามที่ขาดตกบกพร่อง แล้วเรียงอักษรตั้งแต่ ก อ เปนลำดับมา ครั้นมาถึงอักษร ณ ในคำไทยมีใช้อยู่แต่ ณ คำเดียว ซึ่งแปลว่า ใน ว่า เหนือ เท่านั้น เกล้ากระผมจึงค้นหาต่อไปได้พบ ณ อักษรในคำภีร์ เอกักขรโกษ ในคาถาที่ ๕๖ มีว่า ญาณัสมิ นิค์คตัมหิจ ณกาโร สมุทิริโต ความว่าตัว ณ โบราณาจารย์กล่าวว่ามีอรรถเปนไปในญาณคือความรู้ และนิค์คต คือ ผู้ออกไป แต่ยังไม่มีอุทาหรณ์พอแก่ความเข้าใจ จึงได้ค้นต่อไปในฎีกา ได้พบคำว่า ณัฏโฐติ วุจจเต พุทโธ ความว่าบุคคลผู้พุทธ นักปราชญ์เรียกว่าณัฏฐ จึงมาได้ณัฏฐศัพท์ในที่นี้ แต่ยังหาได้ความในศัพท์นั้นชัดไม่ แล้วมาได้พบอีกนัยหนึ่งว่า ณัฏโฐติ ญาณัสมิ ฐิโต ความว่าบัณฑิตย์ผู้ตั้งอยู่ในญาณนั้น เรียกว่า ณัฏฐ เมื่อเกล้ากระผมได้พบณัฏฐศัพท์ มีที่มาโดยเนื้อความดังนี้แล้ว จึงได้นำมาเรียบเรียงไว้ในลำดับอักษรของหนังสือพจนานุกรม การเปนดังกราบเรียนมานี้ ขอได้ โปรดนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เกล้ากระผม หลวงประเสริฐอักษรนิติ์

(ฉบับที่ ๘๑)

ที่ ๒๑ / ๑๔๑ วันที่ ๓๐ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

กราบทูลฝ่าพระบาททรงทราบ

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กราบทูลถามว่า คำอธิบายเรื่องณัฏฐศัพท์ ที่ฝ่าพระบาททรงเรียบเรียงถวายมานั้น มีพระราชประสงค์จะให้พิมพ์พร้อมทั้งคำหลวงประเสริฐอักษรนิติด้วย เพื่อพระราชทานแจกพวกพระราชาคณที่มีอินเตอรเรสต์ในเวลาที่มีพระกระแสเรื่องนี้ จะได้เข้าใจกันไว้ ฝ่าพระบาทจะทรงรังเกียจอย่างไรฤาไม่ ถ้าไม่ทรงรังเกียจแล้วจะได้ โปรดให้พิมพ์

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สมมตอมรพันธุ์

(ฉบับที่ ๘๒)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๔

ทูล กรมขุนสมมตอมรพันธุ์

ความเห็นเรื่องณัฏฐศัพท์นั้น จะพิมพ์ก็ได้ แต่ให้เปนไปในทางศรวลเสกัน

กรมหมื่นวชิรญาณ

เรื่องการสอบไล่พระปริยัติธรรม

(ฉบับที่ ๙๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๔ มกราคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

วันนี้พระไตรสรณธัชะ[๑] มาหาแลออกความเห็นแนะนำเพื่อได้จัดการสอบความรู้ภิกษุสามเณรรามัญดูก่อน ต่อเห็นมีความรู้สมควรจึงให้เข้าแปลในสนามหลวง แลกล่าวว่าได้ถวายพระพรทูลความเห็นนี้โปรดให้มาหาอาตมภาพ

หนทางของความคิดนี้ ดูเหมือนเพื่อจะป้องกันความลำบากของผู้ไล่เพราะเมื่อมีผู้แปลความรู้อ่อนมาก รูปหนึ่ง ๆ หาผู้มีความรู้ได้น้อยไล่ก็คือเลือกผู้มีความรู้ที่ใช้ได้ ดุจเดียวกันกับคล้องช้าง ถ้าจะกันผู้มีความรู้อ่อนออกเสียทั้งนั้นแล้ว จะเหลือน้อย ไม่พอปลูกความนิยมของผู้เล่าเรียน ที่สุดผู้ได้เข้าแปลเอง ก็จะคลายนิยมลง ตามธรรมดาการที่มีคนนิยมน้อย ก็มีผู้อยากทำน้อย ผู้มีความรู้อ่อนเหล่านั้น เข้ามาเพิ่มจำนวนผู้แปลให้มากขึ้น รักษาความนิยมในการแปลหนังสือให้เป็นไปอยู่

อันจะคิดแก้ ต้องอย่าให้เสียความนิยมนั้นด้วย ให้ตัดความลำบากได้ทั่วไปด้วย ความคิดของพระไตรสรณธัชะ วันไล่ก็ชักลากออกไป เปรียญก็ได้น้อยทั้งความรู้อ่อน ไม่คุ้มแก่วันที่ชักลาก เรื่องนี้

---

(๑) พระไตรสรณธัชะ (เย็น) วัดบวรมงคล

ใช่จะเปนแต่รามัญ พระเณรไทยเปนมากกว่า ถึงโปรดให้มีใบนำ
เข้าแปลหนังสือแล้ว พระราชาคณะผู้รับรองโดยมาก เซ็นชื่อรับรอง
ไปอย่างนั้นเอง ไม่ได้พึงความร้องผู้แปล คงยังป้องกันไปไม่ได้
ความลำบากเช่นนั้นคงยังมีอยู่

แต่มีข้อที่จะพึงดำริห์อยู่ ถ้าจะจัดให้ซ้อมสอบดูก่อน จะให้เอกชน
เปนเจ้าน่าที่ คงจะเกิดเปนปากเสียงในเมื่อศิษย์ของใครถูกคัดออก
จะต้องเรียกประชุมพระราชาคณะรามัญทั้งหลายให้สอบ หากจะตัดวัน
ของสนามลงได้บ้าง แต่พระราชาคณะรามัญได้ความลำบากอิกเท่าหนึ่ง
พวกอยู่หัวเมืองเข้ามาแปลหนังสือ ผู้เปนอาจารย์เช่นพระธรรมวิสารทะ
แลพระรามัญมุนี ต้องเอาเรือครัวมาจอดทำอาหารเลี้ยงศิษย์ ต้อง
ลงทุนกันมากเปนการใหญ่อยู่ ถ้าจะมีสอบนอก พวกหัวเมืองจะต้อง
ลงมาอยู่นานการทำครัวเลี้ยงกันก็จำจะชักวันลากไป ต้องเปลืองมากไป
อิก ข้อสำคัญที่เปนเหตุติดขัดตลอดถึงพวกไทย คือในการแปล
หนังสือคราวหนึ่ง เพียงชั้นธรรมบทแลมังคลัตถทีปนี ก็พอจะขยับ
ขยายใช้เปนหนังสือผู้ไล่ผู้ฟังได้ แลน่าเหมือนกันพลิกง่าย

ความคิดแก้ให้สดวกแท้นั้น จำจะต้องจัดประโยคหนึ่งเปน เอน
แตรนส์เอกแซมิเนชันของสนาม ไม่ใช่ลองเปล่า แปลได้ก็เปนอันได้
ไม่เสียเที่ยว เช่นนี้จึงจะรักษาความนิยมอยู่ได้ ชื่อว่าเปนอันกันตั้ง
แต่ประโยคที่สองขึ้นไป แต่จะต้องคิดหาทางว่าทำอย่างไรจะได้ได้วันละ
หลายรูป ยังลองเลือกหาทางอยู่

ความทั้งปวงจะแจ้งมาแก่พระไตรสรณธัชะ ก็เกรงจะทำตกหล่น
อาตมภาพจึงกล่าวแก่เธอว่า จะเขียนหนังสือ ยังไม่เปนได้เช่นนั้น
อาตมภาพจึงแสดงความเห็นข้างต้นนั้นแก่เธอแลว่า ขอให้เธอจัดของ
เธอเองก่อนเถิด พระเณรในวัดบวรมงคลหรือที่เขามาขอให้ลงชื่อรับรอง
หรือซ้อม จงส่งเข้ามาแต่ที่ใช้ได้เถิด ถ้าได้จริงอาตมภาพจะพูดแก่
พระราชาคณะรามัญอื่นให้เอาอย่าง พระที่ว่าเปนศิษย์พระไตรสรณธัชะ
เองก็อยู่ในจำพวกควรจะถูกคัด

ความเห็นพระไตรสรณธัชะนั้น อาตมภาพก็ได้เคยทำมาแล้ว
แลในบัดนี้ก็ยังทำอยู่ ต่างแต่ทำเฉพาะในน่าที่เจ้าอาวาสแลอาจารย์
คือมีผู้สมัคเข้าแปลเท่าไร เรียกมาแปลให้ฟัง ๓ ประโยค ได้ตั้งแต่
๒ ประโยคขึ้นไปจึงรับซ้อมแลส่งบาญชี ถ้านิยมในทางนี้ชนตามกัน
นักเรียนความรู้อ่อนก็จะน้อยลงเอง

ก่อนแต่นี้พระไตรสรณธัชะได้เคยมาแจ้งความเห็นนั้นคราวหนึ่งแล้ว
อาตมภาพได้พูดให้ฟังเช่นนั้น แลสังเกตดูว่าศิษย์ของเธอจะเปนอย่างไร
ก็ยังไม่พ้นจากความเปนผู้ควรจะถูกคัดออก ควรจะชมพระธรรมวิสารทะ
มากกว่า พระเณรเมืองนครเชื่อนขันธ์ไม่เลวกว่าของผู้อื่น ในศก
หลังพระเณรเมืองนั้นได้มากกว่าแห่งอื่น

โดยลำพังผู้ไล่ ยังมีทางรวบรัดให้วันน้อยลงได้อีก แต่ติดอยู่
ด้วยหนังสือ ในบัดนี้ใช้หนังสือลาน ราชบัณฑิตเปนผู้เบิดตลอด
หนังสือผู้ไล่ผู้ฟัง หนังสืออังกาไม่ตรงกัน ไล่วันหนึ่งมากรูปนักจะเบิด

หนังสือไม่ทัน เมื่อศกหลังวันละ ๑๖ รูป ประโยคหนึ่งต้องเบิดหนังสือ ราว ๕ ฉบับ รวมราว ๘๐ ฉบับ ดูก็มากอยู่ แต่ต่อไปยังแลเห็นทาง เพราะในบัดนี้การเรียนใช้หนังสือพิมพ์เป็นพื้น พระราชาคณะแลเปรียญหนุ่ม ๆ ถนัดแทบทั้งนั้น พอหนังสือเรียนได้พิมพ์ตลอดแล้ว ถวายพระพรทูลเอง

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๘๔)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๒๕ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

กราบทูล กรมวชิรญาณ

ได้รับหนังสือประทานมาเรื่องพระไตรสรณธัชชะไปทูลแสดงความคิดในเรื่องจัดการสอบความรู้ภิกษุสามเณรรามัญนั้นแล้ว

ตามที่หม่อมฉันเข้าใจความประสงค์พระไตรนั้น เปนเรื่องเดียวกับที่พระราชาคณะรามัญถวายพระพรทูลกระหม่อม ขอให้กรมหลวงนเรศร์เปนขุนหลวงวังมอญ ซึ่งเอามาล้อกรมนเรศร์ว่าขุนหลวงกงมอญอยู่นั้น คือความคิดว่าประโยค ๑ ประโยค ๒ จะขอให้แต่พระราชาคณะฝ่ายรามัญไล่กันเอง ต่อประโยค ๓ ประโยค ๔ จึงจะให้แม่กองผู้ไล่ข้างฝ่ายไทยเปนผู้ไล่ ความคิดเดิมนั้นดังนี้ หม่อมฉันเห็นไม่ได้การ พระราชาคณะรามัญไม่มีสามัคคีต่อกัน ใครจะยอมให้ใครเปนผู้เด็ดขาด พระไตร

ก็ตัวคนเดียวเข้าพวกไม่สนิท หม่อมฉันจึงได้ชักเลื่อนเสียไม่เห็นด้วยในข้อนี้ แต่เมื่อพรรณาถึงความลำบากของพระเถรผู้ไล่ หม่อมฉันต้องยอมรับว่าเปนความลำบากมากจริงตามที่ได้ทราบแลที่อาจจะคิดเห็นได้ เธอก็อยากจะคิดแก้ไขให้ง่ายขึ้น ได้ออกความเห็นอ่อน ๆ หลายอย่าง ซึ่งหม่อมฉันเห็นว่าพระไตรทำไม่สำเร็จ จึงได้บอกว่าจะมีความคิดอย่างไรก็ให้ไปทูลแสดงความคิด จะได้ทรงพระดำริห์แก้ไข ข้อความหมดกันเท่านี้

การที่สกัดลงไว้ให้มีพระราชาคณะลงชื่อรับรอง ก็ประสงค์จะให้ช่วยสอบซ้อมเลือกคัดเข้ามาแต่เฉพาะที่เห็นว่ามีความรู้ แต่ด้วยเหตุหลายอย่าง ความประสงค์อันนั้นกลายเปนทำพิธีไป

ข้อหนึ่งนักเรียนรูปหนึ่งย่อมมีอาจารย์ที่แนะนำหลาย ๆ รูป อาจารย์ผู้ที่มีบันดาศักดิ์น้อย ถึงจะได้บอกเล่าสอบซ้อมกันมาจริง ๆ ก็คงจะไปขอให้อาจารย์ที่เปนผู้มีบันดาศักดิ์มาก ฤๅอาจารย์ของอาจารย์นั้นเองลงชื่อด้วยหวังจะแสดงความเคารพบ้าง หวังน้ำหนักบ้าง

ข้างฝ่ายท่านผู้ใหญ่ที่ต้องลงชื่อนั้น ตั้งใจเสียว่าเปนการแสดงความกรุณาต่อลูกศิษย์ หลานศิษย์ให้ได้มีโอกาศเข้าลองโชคลาภ ถ้าหากว่าจะตัดเสียไม่ให้เข้าแปล ก็เปนตัดโชคลาภของศิษย์ แลไม่ยอมลงชื่อก็ดูเปนใจคอคับแคบไม่เผื่อแผ่ จึงลงชื่อไปด้วยไม่ได้ถือความรับผิดรับชอบอันใดในการลงชื่อนั้นเลย

อีกส่วนหนึ่งนั้น ถ้าหากว่าจะกวดขันเอาผิดเอาชอบเอาดีเอาเสีย แก่ผู้ที่ลงชื่อรับรอง พวกที่ลงชื่ออย่างเช่นว่ามาข้างต้นคงจะไม่มีใครยอม

ลงชื่อแต่สักคนเดียว เพราะไม่เปนทางที่ได้ผลประโยชน์อย่างใด ถ้าหาก ว่ารับรองแล้วเข้าไปแปลได้ ดีก็อยู่แก่ตัวผู้แปล ผู้ที่ลงชื่อรับรองต้อง นั่งสอบซ้อมเหน็จเหนื่อยบ่วยการบำเพ็ญสันเลขอันเปนประโยชน์ส่วนตัวเสีย เปล่า ถ้าไปแปลไม่ได้จะซ้ำพลอยเสียอย่างหนึ่งอย่างใดด้วย คงจะไม่มี ผู้ใดรับรอง นักเรียนที่จะเข้าแปลก็คงน้อยลงทันที เกินกว่าที่อยากจะให้ เปน ในชั้นต้นคงจะมีผู้รู้ดี ๆ เข้ามาแปลบ้าง แต่ต่อไปก็คงลดถอยน้อย ลงไปทุกที จนขาดความนิยมที่เดียวได้

จึงเห็นว่าความลำบากเหน็จเหนื่อยของผู้สอบไล่ จะข้ามให้พ้น ที่เดียวไม่ได้ จะเปนไปได้อีกอย่างหนึ่งแต่บันดอนสอบสวนเช่นที่รับสั่ง เรื่อกว่า เอนแตรนส์เอกแซมมิเนชั่น ออกเปนส่วนหนึ่ง ไล่ชั้นสูงส่วนหนึ่ง ความคิดพระไตรสรณธัชชะ ดูก็ชอบกลดีอยู่เว้นแต่ไม่ใช่คนเช่นพระไตร สรณธัชชะจะเปนผู้ทำ ถ้าจะบันพระราชาคณะผู้ใหญ่ ให้เปนน่าที่สอบ เอนแตรนส์เอกแซมมิเนชั่นอย่างเดียวกองหนึ่ง นอกจากสองกองฤาสาม กองที่เคยมีอยู่ จะเปนอย่างไรบ้าง หม่อนฉันไม่ได้คิดโดยเจาะจงตลอดไป เปนแต่ได้เคยนึกเช่นนี้ จึงมิได้จดหมายทูลไปก่อนพระไตรสรณธัชชะไป เผ้า ขอได้ทรงพระดำริห์อย่าถือว่าคำที่กล่าวนี้เปนข้อชักนำให้ต้องทรงคิด ตามไปทางนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๘๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร
๕๑
วันที่ ๒๕ มกราคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

ถ้าเอนแตรนซ์เอกแซมิเนชันจะเปนประโยชน์แก่การไล่หนังสือในเวลานี้ ในฝ่ายไทย ควรจะจัดได้เพียงจัดพระผู้ไล่เปนสองสำรับ ๆ เอนแตรนซ์เอกแซมิเนชัน เลือกพระราชาคณะผู้น้อยบ้าง เปรียญบ้าง ที่มีความรู้ให้เปนผู้ไล่ มีพระราชาคณะผู้ใหญ่ที่สามารถเปนแม่กอง ไล่นักเรียนยังไม่มีประโยค เพื่อได้ประโยคหนึ่งความรู้จะแคบควรจะผลัดกันเปนปี ๆ ไป เช่นนี้จะรักษาความนิยมไว้ได้ แลตัดความลำบากลงได้ แลจัดผู้ไล่เช่นนั้น เปนอันได้ผึกหัดผู้ไล่ด้วย แต่เมื่อชักผู้ไล่ไปเช่นนี้ สนามใหญ่จะมีพระราชาคณะนั่งน้อยลง แต่ผู้ไล่คงยังมี

ส่วนพวกรามัญนั้น ก็เปนอันมีกองไล่เข้าสนาม ไล่ประโยคหนึ่งของเขา อนุโลมตามกันได้ ความปราถนาของพระไตรสรณธัชะเปนอันสำเร็จ กองไล่รามัญคุมได้กองเดียว ในศกนี้พระเณรไม่มีประโยค ๓๕ รูปไล่ราว ๗ วันเสร็จ ไล่สนามใหญ่อีกราว ๒ วัน ไว้เข้าสนามใหญ่ต่อไป แต่จะมีกองเดียวแลลงมือพร้อมกับไล่สนามใหญ่ คงได้นักเรียนประโยคหนึ่งส่งไม่ทัน ในเมื่อยังคิดหาอุบายไล่ไม่ได้มาก วันหนึ่งจะไล่เพียง ๖ รูป แต่ไล่สนาม ๒ กองไล่ได้ถึง ๑๒ รูป ๓ กองก็ ๑๘ รูปใน ๖ รูปนั้นยังจะมีตกมากถ้าจะไล่ก่อนเบิดสนามใหญ่ แต่เพียงกองเดียวจะชักวันลากนักเช่นในศกนี้นักเรียนไทยไม่มีประโยคถึง ๑๐๙ ไล่วันละ ๖ รูป

จะถึง ๑๖ วันรวมทั้งไล่ในสนามใหญ่ วันกลับจะมากกว่าที่ไล่อยู่ในบัดนี้ แม้พระผู้ไล่จะผ่อนกันได้ ถ้าแยกเปนกองย่อยให้ได้ ๒ ไล่ได้วันละ ๑๒ รูป วันจึงจะลงอยู่ราวที่เคยมา เมื่อจะต้องแยกกอง ๆ หนึ่งจะมากรูปนักผู้ไล่จะไม่พอ พระราชาคณะกับเปรียญ ๙ ประโยค (ยกรามัญ) ทั้งผู้ไล่ผู้พึงที่จะนั่งได้ในศกนี้เพียง ๓๗ รูปเข้ากองอธิบดี ๑๓ อีกสองกอง ๆ ละ ๑๒ รูป กองหนึ่งจะจัดได้ ๓ รูปขึ้นไปหา ๕ รูป สำหรับไล่เข้าสนามนั้น เสร็จน่าที่แล้วอยุดพักได้ไม่ต้องเข้าสนามใหญ่ต่อไป กองนี้จะประจำรวมเปน ๙ วัน ถ้าไล่ตามเดิม ผู้เข้าทุกประโยค (ยกประโยค ๔ ที่แปลในที่ชุมนุม) ในศกนี้ ๕๓ รูป หากจะมีผู้ได้ประโยคหนึ่งเพิ่มเข้าเท่าในศกหลังไล่ ๔ วันก็แล้ว หากจะได้ประโยคหนึ่งมากกว่าในศกหลัง ก็เพียงอีกวันหนึ่ง เปน ๕ วัน แลพระราชาคณะรามัญมีน้อยรูป จำจะต้องนั่งซ้ำทั้งสองคราว เปนอันต้องนั่งยาววันกว่าทั้งต้องเพิ่มพวกหัวเมือง ต้องเพิ่มค่าเลี้ยงกันยาวออกไปอีก จะเปนที่พอใจของพระราชาคณะรามัญทั้งหลายหรืออย่างไรไม่แน่ แต่ไม่เปนทางเสียความนิยมของนักเรียน เพราะได้เปนอันได้ไม่ต้องสอบเปล่า แลทุ่นวันของสนามใหญ่ได้

ถ้าเปนอันจะมีกองไล่เข้าสนามฝ่ายรามัญ ยังไม่เห็นว่าพระราชาคณะรามัญจะสามารถพอ จะต้องให้อยู่ในความดูแลของแม่กองฝ่ายไทย แต่ฝ่ายไทยที่สามารถจะพึ่งได้ในบัดนี้ มีแต่แม่กองแลรองแม่กอง พระชั้นเล็กก็ไม่ชำนาญพึ่ง

ความคิดที่จะจัดกองไล่เข้าสนามในฝ่ายไทยก็ดี ในฝ่ายรามัญก็ดี เพื่อจะได้ความเห็นของผู้ไล่มากด้วยกัน จะรับพระราชทานยกขึ้นปฤกษา แม่กองแลรองแม่กองก็ได้ ถ้าต้องด้วยพระราชดำริห์ ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๘๖)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๖ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

จดหมายซึ่งทรงพระดำริห์เรื่องที่จะแก้ไขการสอบไล่พระปริยัติธรรมนั้น ได้อ่านทราบแล้ว

ข้อที่ตั้งแห่งความคิดเดียวนี้ มีอย่างเดียวแต่ทำไฉนจะปลดเปลื้องความเห็นจเหนื่อยบอบช้ำของแม่กองแลพระราชาคณะผู้ไล่ ให้น้อยลงได้ เหตุด้วยเปนการประจำปี การที่จะทำเช่นนั้นต้องรักษาความนิยมของนักเรียน อย่าให้เบื่อหน่ายเสียอย่างหนึ่ง อย่าให้พระราชาคณะผู้ไล่แยก ๆ กันไปเสีย จนขาดความรู้ในวิธีไล่สนามอีกอย่างหนึ่ง ความประสงค์ที่จะแก้ไขนั้น เข้าใจว่าเปนอยู่เพียงเท่านี้ ไม่ต้องการจะเอาความคิดข้างฝ่ายรามัญ ซึ่งพระไตรสรณธัชชะมีความปราถนาขึ้นเปนที่ตั้ง แล้วคิดตามด้วยความมุ่งหมายอันนี้ ตามพระดำริห์ก็ได้คิดป้องกันแล้ว ถ้าหากว่าจะเปนการมีคุณที่ควรจะทำ จะทรงปฤกษาหารือกันดูก็ได้ การไล่หนังสือ

ข้างฝ่ายวิชาอื่น ๆ ที่เขาไล่กัน ผู้ไล่น้อยตัว จึงแยกกันออกไปได้มาก แต่การไล่พระปริยัติธรรม ถึงผู้ที่มานั่งไม่ได้เป็นผู้ไล่ก็พลอยได้ความรู้ด้วย จึงต้องประชุมกันมาก แปลกจากไล่หนังสือแลวิชาอย่างอื่น ถ้าคิดผลัดเปลี่ยนเวียนเวรกันได้ก็จะดี ที่ไม่ขาดความรู้ ทั้งเหมือนได้ไปซ้อมเป็นผู้ไล่ ถ้าหากว่าความรังเกียจจะเกิดขึ้น เพราะผู้ไล่เอนแตรนส์เอกแซมิเนชั่น เป็นผู้น้อยไม่มีน้ำหนักที่จะปลูกความเชื่อถือในทางไม่ลำเอียง ถ้าผลัดเปลี่ยนกันอยู่แล้ว ความข้อนี้ก็ไม่เป็นที่รังเกียจ

ส่วนรามัญนั้น หม่อมฉันไม่เชื่อเลยว่าจะไปคุมกันเป็นกองติด กลัวผู้ไล่ต่อผู้ไล่จะไปวิวาทกันเสียเองมากกว่าอย่างอื่นหมด ถ้าหากว่ายังจะเป็นไปไม่ได้ในฝ่ายรามัญ ด้วยขัดข้องต่าง ๆ ตลอดจนถึงหัวเมืองต้องเข้ามาอยู่นาน ให้คงเป็นไปตามเดิมก่อนก็ได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๘๗)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๗ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ทรงจดหมายมาเรื่องที่คิดคำณวนดู เห็นว่าการที่จะแก้ไขสอบไล่หนังสือไม่ดีขึ้นเท่าใด ควรจะคงอยู่ตามเดิมนั้น ก็ดีแล้ว ให้คงอยู่ตามเดิม.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

หมวดที่ ๖
การบำรุงวัด

เรื่องทรงสร้างวัดเบญจมบพิตร

(ฉบับที่ ๘๘)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๑/๑๕๕ วันที่ ๑๓ กรกฎาคม ร.ศ.๑๑๙

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยหม่อนฉันขอส่งคำแจ้งความด้วยเรื่องความคิดซึ่งจะเก็บหนังสือแลสิ่งของสำหรับหอพุทธศาสน์สังคหตามที่ได้ทูลไว้ ส่งถวายมา ๒๐ ฉบับ เผื่อใคร ๆ ถามจะได้ประทานให้เขาอ่าน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๘๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๘๓ วันที่ ๑๔ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๙

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาฉบับหนึ่ง ซึ่งมีชื่ออาตมภาพที่หลังซอง แต่ข้างในเปนชื่อกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ที่เข้าใจว่าจะสับกันแลยังตามอยู่ แต่คงได้ความตามประกาศว่า เรื่องตั้งหอพระพุทธศาสน์สังคหที่วัดเบญจมบพิตร อาตมภาพทูลขออนุโมทนายินดีเห็นชอบในการนี้ แลมีใจจะรับฉลองพระเดชพระคุณตามกำลังแลสามารถ มีช่วยจัดหาหนังสือแลเครื่องใช้อันเกี่ยวกับหนังสือตามประกาศนั้นเปนต้น

อนึ่งอาตมภาพได้แจ้งพระราชประสงค์แก่พระครูปลัดจุลานุนายกเธอ ขอถวายผ้าห่อคัมภีร์หักทองขวาง หีบคัมภีร์ลายกำมะลอ กับพัดวิชนีด้ามงาที่เข้าใจว่าสำหรับที่ทรงในการเทศนามหาชาติ แลสมเดจพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิส มกุฎราชกุมารทรงต่อมา แต่หีบคัมภีร์นั้นเธอว่าเมื่อคราวเสดจพระอุปัชฌาย์ถวายสมเดจพระบรมโอรสาธิราชพระองค์นั้นทรง ใบนี้เองหาใช่มุกไม่ แลหีบคัมภีร์มุกไม่มีในที่ตำหนัก ส่วนอาตมภาพจำได้ว่า เมื่อครั้งสมเดจพระบรมโอรสาธิราชพระองค์นั้นทรงเทศนาทรงพัดแลห่อคัมภีร์นี้ แต่หีบจำไม่ถนัด นึกได้แต่ว่าไม่ได้มีรินากในหีบคัมภีร์ ในเวลานี้ ไม่มีตัวผู้เห็นของที่ทรง ครั้งเมื่อทรงผนวชเปนสามเณรเปนแต่ถือตามในชั้นหลัง ที่เสดจพระอุปัชฌาย์ถวายสมเดจพระบรมโอรสาธิราชพระองค์นั้น ให้ทรงตามเสดจ ก็สันนิษฐานว่าสำรับนี้เอง

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๙๐)

สวนดุสิต

ที่ ๗/๓๗๑ วันที่ ๙ ธันวาคม ๓๓ ร.ศ. ๑๓๙

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยทรงจดหมายถึงกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ว่าทรงยินดีอนุโมทนาในการกุศลวิหารทาน จะประทานตู้ไม้ชิงชันประดับมุกคู่หนึ่งสำหรับตั้ง

ในกุฎบริเวณพระที่นั่งทรงผนวชนั้น หม่อมฉันมีความยินดีชอบพระทัย
เปนอันมาก ขอให้ส่งที่พระเทพมุนีเถิด(๑)

สยามินทร

(ฉบับที่ ๙๑)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๙/๓๙๓ วันที่ ๑๙ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๙

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส นายกมหามกุฎราชวิทยาไลย ทรงทราบ
ด้วยเจ้าพระยาภาสกรวงษแจ้งว่า วิทยาไลยนั้นได้ให้หนังสือเล่าเรียน
สำหรับวัดเบญจมบพิตรทุกอย่าง ๆ ละ ๕๐ ฉบับ แลได้ประทานเปนส่วน
ในพระองค์ด้วยนั้น ขอขอบพระคุณส่วนพระองค์แลทั้งส่วนกรรมการ
มหามกุฎราชวิทยาไลยด้วย ในการที่ได้อุดหนุนแก่ศึกษาสฐาน ซึ่งหม่อม
ฉันพึ่งได้เริ่มจัดตั้งขึ้นใหม่นี้(๒)

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๙๒)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๓๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๑

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
ด้วยเดี๋ยวนี้กำลังค้นเรื่องจตุโลกบาล เพื่อประกอบการเขียนที่
วัดเบญจมบพิตร .น ได้ตรวจดูทุกแห่งซึ่งจะพึงมีกล่าวถึง ทั้งภายในภาย

---

(๑) พระราชหัตถเลขาฉบับนี้ ไม่มีพระดำรัสตอบ
(๒) พระราชหัตถเลขาฉบับนี้ ไม่มีพระดำรัสตอบ

นอกพระพุทธศาสนา ได้ความต่างแตกกันไปบ้างซึ่งจะทูลให้ทรงทราบในหนังสือนี้ก็จะยืดยาวไป

ข้อปัญหาเช่นในอาตานาติยสูตเอง ท้าววิรุฬหกเปนเจ้าแห่งกุมภัณฑ์ ส่วนคาถาท้ายอาตานาติยปริตในสิบสองตำนานว่าเปนเจ้าแห่งเทวดา คำซึ่งกล่าวผิดกันเช่นนี้ เกิดด้วยเหตุใดขอให้ทรงวินิจฉัย ส่วนความต้องการที่จะทราบเพื่อสอบสวน ต้องการว่าท้าวมหาราชองค์ใด รูปแลชาติวรรณอาวุธอย่างไร เปนเจ้าแก่บริษัทหมู่ใด ถ้าได้ทอดพระเนตรเห็นแห่งใดฤๅจะค้นได้ในที่แห่งใด ขอได้ โปรดให้ทราบด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๙๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๒๑๙ วันที่ ๓๑ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๑

๓๕

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาลงวันวานนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว ความแผกกันเรื่องท้าวจตุโลกบาลนั้น ได้เคยพบอยู่ แลลงสันนิษฐานว่าเปนเพราะความเข้าใจหรือความอนุมานเปนไปในเวลาต่างกัน แต่ยังหาได้เคยรวบรวมไว้แห่งเดียวกันไม่ จะขอค้นถวายก่อน หวังว่าบางทีจะได้ข่าวในหนังสือของพวกข้างเหนือด้วย เรื่องเทวดาของพวกข้างใต้อยู่ข้างจะมีน้อยกว่าของเขา

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณ

(ฉบับที่ ๙๔)

สวนดุสิต

วันที่ ๓๐ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ ๕๒

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

ได้สิบทราบข่าวคราว ได้ความจากท่านเล็กแลกรมหลวงนเรศร์ ประมาณว่าพอทรงสบายเห็นจะกวนได้

หม่อมฉันจะสร้างพระพุทธรูปถวายเนตร ในที่ใกล้ต้นโพธิ์วัดเบญจมบพิตร สมมตว่าเปนอนิมมิลเจดีย์ ในใต้รากฐานพระจะฝังอัฐีแลอังคารชายอุรุพงศ์ เพราะฉนั้นคำจาฤกได้กะไว้เปนสองตอน ตอนบนว่า พระพุทธเจ้าถวายเนตร ณอนิมมิลเจดีย์ พระองค์นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาเมื่อพระพุทธศักราช ๒๔๕๒ ทรงพระราชอุทิศเฉพาะต่อ ๆ ตอนล่าง พระองค์เจ้าอุรุพงษ์รัชสมโภช พระราชบีโยรส ประสูตรวันที่ ๑๕ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๒ สิ้นพระชนม์วันที่ ๒๐ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ มีข้อความที่จาฤกนั้นเพียงเท่านี้ อยากจะได้ธัมมะเช่นเขาเขียนสคริปเชอลงข้างล่างสักสองสามบรรทัด การที่จะเลือกผู้อื่นเลือกไม่ได้ มีแต่จะทรงเลือกประทานจึงได้ทูลขอ แต่ไม่จำเปนต้องเร็วทันที เพราะเวลานี้กำลังคิดอย่างอยู่คงจะเผื่อที่ไว้ ให้พอสมควร ถ้าอยากทรงทราบขนาดที่จะเหมาะเพียงเท่าใด ขอให้ทรงกับกรมหลวงนเรศร์ ซึ่งเปนผู้จะทำ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๙๕)

สวนดุสิต

วันที่ ๓๐ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

รับสั่งถามด้วยทางธัมมะที่จะจาฤกถานพระ อันเปนที่ฝังอังคารนั้น เห็นว่าปางนี้ เปนเวลาที่พระพุทธเจ้าลืมพระเนตรเพ่งรัตนบัลลังก์แลพระศรีมหาโพธิ ซึ่งคงจะต้องเปนเวลาทรงพิจารณาความสำเร็จด้วยความเพียร อันได้สั่งสมมาแล้วช้านาน เพราะฉนั้น ถ้าเลือกธัมมะที่เปนฝักฝ่ายข้างความเพียรแลความที่อดทน อันจะเปนผลในบัจจุบันแลภายน่าเห็นจะพอลงกัน ให้ได้กินทั้งข้างพระที่เปนฝ่ายโลกอุดร แลกินข้างฝ่ายคฤหัสถ์ซึ่งเปนโลกีย เปนธรรมดาสุภาษิตซึ่งเฉียด ๒ ทางดังนี้เห็นจะดีควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๙๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

๔๒

วันที่ ๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๘

ขอถวายพระพร

ข้อที่ทรงเลือกจตุรงคประธานนั้น ถูกใจมาก ๆ เมื่อสอบหนังสือคราวนี้ ได้ทำแผนที่ทิศแห่งโพธิมัณฑ์ คือจังหวัดพระมหาโพธิตามกล่าวในหนังสือทั้งหลายในปฐมสมโพธิฉบับไทย ยังมีที่เถียงกับแห่งอื่น เช่นไม้มุจลินท์ว่าอยู่ทิศปราจิณ ไปซ้อนกับไม้อัชปาลนิโครธ แต่

ยังไม่ทันสอบกับฉบับมคธ วันนี้บังเอิญลืมเสีย ถ้าจะต้องพระราช
ประสงค์รับจะถวายได้ ฯ หนังสือปฐมสมโพธิคราวสมโภชราชสมบัติ
เปนหนังสือผสม สุดแล้วแต่ผู้เทศน์จะเอาอะไรมาว่า หนังสือพิมพ์ที่
โรงพิมพ์วัชรินทร์พิมพ์ตามแบบเก่าทั้งนั้น เปนหนังสือเข้าสำรับได้ แต่
การสอบทานเปนอย่างไรบ้าง ยังไม่ได้อ่านทั่วถึง ตอนที่อ่านแล้วจัด
ว่าดี ตามที่โรงพิมพ์จะทำได้ ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณ

ป. ล. ชื่อเจดีย์ถ้าไม่มี ม สกด นิ คงแต่นิ จะชอบนักหนา ฯ

(ฉบับที่ ๙๗)

สวนดุสิต

วันที่ ๓ พ, ย, รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

หนังสือที่ประทานมาได้ทราบแล้ว ได้บอกให้กรมนเรศร์แก้อักษร
ชื่อเจดีย์ตามรับสั่ง กรมนเรศร์รับยืนยันว่าจะจาฤกได้หมดทั้งยาว ซึ่ง
รับสั่งว่าจะทรงตรวจสัตตมหาสถานประทานนั้นดี บางทีตั้งต้นความคิด
เช่นนี้แล้ว จะเดินต่อไปอีก ตั้งใจไว้ว่าถ้าหากอาจสำเร็จได้ จะค่อย
ทำไปให้ครบ ดีอยู่ที่เฉพาะทิศว่างอยู่ตรงประตูพระเรียงด้านหลังซึ่ง
จะเปนทางเดินเข้าออก เพราะทิศที่วัดเบญจมบพิตร ไม่ตรงตาม
เหลี่ยมสนาม ขัดข้องอย่างเดียว แต่ถ้าจะคิดทำรัตนบัลลังก์ขึ้น ที่

ใต้ร่มพระศรีมหาโพธิ จะซัดไปอยู่มุม ช่างไม่เข้าที่จริง ๆ นึกว่าจะนิ่ง ๆเสีย สร้างแต่เจดีย์แวดล้อม

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๙๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๘

ขอถวายพระพร

ธรรมว่าด้วยความเพียรหรือความอดทนนั้น ถูกกับปางพระ ดังกระแสพระราชดำรัส ฯ

ประมาณช่องว่างที่จะจาริกนั้น ได้ทูลถามกรมหลวงนเรศร์แล้ว ท่านตรัสว่าเวลานี้ยังไม่ได้กะลงแน่ ธรรมเท่าไรก็จะคิดผ่อนผันเข้าให้จงได้ ฯ

ธรรมในที่นี้ ควรจะเปนคำสั้น สมกับคำจาริกข้างต้น ฯ รับพระราชทานถึงความเพียรของพระองค์ ที่ควรเปนอย่างของผู้อื่น ฯ ข้อหมายเลข ๔ ก็แปลความดุจเดียวกัน ฯ

ยังมีข้อที่จะควรทูล เพื่อเปนทางทรงพระราชดำริห์ ชื่อเจดีย์ปางนี้ ได้พบในอรรถกถามหาวรรคพระวินัย แลในชาตกนิทาน (คำปรารภต้นชาดก) เปนอนิมิสเจดีย์ อนิมิลกับอนิมิส ใกล้กันเต็มที ตัวอักษรที่เขียนทั้งขอมทั้งไทยก็แม้นกัน พลาดนิดก็กลายได้ ความแปลก็มีด้วยกันทั้งสองข้าง อนิมิล ว่าไม่หลับตา คือลืมตา อนิมิส

ว่าไม่กะพริบตา เช่นคำว่า อนิมิสา เปนชื่อเทวดา อธิบายว่า ท่านเลื่อกดู เห็นเข้ากันเหมาะ ๓ ข้อ ถวายมาเพื่อทรงเลือก ๆ ข้อหมายเลข ๑ จตุรงคประธาน ที่ว่าพระมหาบุรุษทรงอธิษฐานเมื่อชิน โพธิบัลลังก์ แต่ในปฐมสมโพธิพูดแคบ เปนส่วนเฉพาะพระองค์ ในทุกนิบาตอังคุตรนิกายว่ากว้างดีกว่า จึงเลือกเอาอย่างนั้น ๆ ในที่นั้นเปนคำพระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อพระองค์ยังไม่ได้ตรัสได้บำเพ็ญเพียรไม่ถอยหลัง ตั้งพระอธิษฐานเช่นนั้น จึงได้ตรัสรู้ ภิกษุทั้งหลายทำเช่นนั้นบ้าง ก็จักสำเร็จ ลงท้ายชักชวนให้ตั้งความเพียรเช่นนั้น ๆ ในที่นี้เลือกเอาแต่ความอธิษฐาน ๆ ข้อนี้ก่อนสำเร็จ นำมาใช้ในที่นี้ แปลว่าได้บัลลุผลแห่งความเพียรนั้นแล้วทรงนึกสำทับอีก เปนที่สรรเสริญความเพียร ๆ ทั้งหมดเกรงจะยาว จึงเลือกเอาไว้แต่ใจความเท่าหมายเลข ๒ ๆ แต่อย่างไรก็ยังยาวอยู่ดี แต่เหมาะแก่ฐานที่ เพราะเปนเรื่องเกิดในจังหวัดนั้น ๆ ข้อหมายเลข ๓ สันคมคายได้ ๓ บันทัดพอดี แต่เปนคำในที่อื่น นำมาใช้ในที่นี้ แปลว่าพระองค์นึกไม่กะพริบตา ในที่นี้มีความว่าจ้องหรือเพ่ง ๆ ได้ตรวจดูในปฐมสมโพธิกาลบริจเฉทภาษามคธ ที่เปนต้นฉบับของหนังสือแปล ก็มีว่า อนิมิเสหิ จักขูหิ แลอนิมิสเจติยํ จึงได้ความสันนิษฐานว่าปาฐะทุกแห่งเปนอนิมิส ท่านผู้รจนาปฐมสมโพธิ แปลศัพท์ว่าไม่กะพริบหรือเพ่งดู เปนไม่หลับตา คือลืมตา ๆ แต่ไฉนชื่อจึงเปนอนิมิล จะว่าท่านสันนิษฐานว่าอักษร ส เขียนผิดแล้วแลแก้ ก็มีแห่งอื่นเทียบ เช่นอนิมิเสหิ จักขูหิ ไม่น่าจะเปนได้ หากจะ

นึกว่าหาง ส ตกมาแต่ฉบับเดิม หรือแต่เดิมเปน ส ลอกต่อ ๆ มา
คนที่พอรู้จักภาษามคธ แต่ไม่เคยรู้จักอนิมิสศัพท์ มีความรู้ไม่ถึง
กับจะสอบต้นฉบับ รู้จักแต่อนิมิลศัพท์ เมื่อชำระซ้ำ จะสันนิษฐาน
ว่า ส ผิด แล้วแลแก้เปน ล เช่นนี้เห็นทางจะเปนได้ ฉบับไทย
ที่มีแต่หนังสือพิมพ์ที่หลายต่อมาแล้ว ถือเปนแน่ไม่ได้ ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณ.

(ฉบับที่ ๙๙)

สวนดุสิต
วันที่ ๓ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๙

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ได้รับลายพระหัตถ์ประทานมา เรื่องจาฤกฐานพระนั้นได้ทราบแล้ว
หม่อมฉันพอใจที่หมายเลข ๑ แล ๒ ซึ่งเห็นว่าแสดงเหตุอันเกิดในฐานที่
เหมือนหนึ่งหวนนึกถึงความเพียร ซึ่งเปนเหตุให้สำเร็จความประสงค์
สมกันกับที่มายืนแลดูต้นโพธิ์อยู่นั้น ก็ด้วยนึกถึงการที่ได้สำเร็จความ
ปราถนาในที่นั้น เปนเรื่องคิดถอยหลังขึ้นไปใน ๗ วันก่อน ลงกัน
เหมาะดีมาก เมื่อรับสั่งถามมา ทดไปก็ด้วยความหมายใจตรงนี้ ทรง
เลือกมาตรงเสียแล้วจะไปเอาแห่งอื่นอย่างไรได้ แต่ข้อซึ่งจะจาฤกยาว
ฤาสั้นนั้น จะได้หาฤๅกรมหลวงนเรศร์ให้ไปปฤกษาช่างเขาดูก่อน

เรื่องอนิมิล ฤๅอนิมิส์นี้ ความรู้หม่อมฉันไม่ถึง เห็นใน
ปฐมสมโพธิ์ฉบับพิมพ์เขียนไว้เช่นนั้น ได้เคยนึกว่าเรียกยาก แต่
เฉพาะเวลาที่อยู่เพ็ชรบุรี มีปฐมสมโพธิฉบับใหม่ เทศน์ในการสมโพธิ
ราชสมบัติ ยิ่มเขาได้มาพลิกดู เฉพาะกัณฑ์โพธิสัพพัญญุปริวัตร
ผู้แต่งช่างเลวเสียจริง ๆ ชี้โว้ชี้เว้ พูดไปแล้วก็ลืมเข้ารังก็มี เต็ม
ไปด้วย “ครั้งนั้น” แล” ก็อ” จะเอาทิศให้ชัดก็ไม่ได้ เพราะ
แปลตรงตามภาษาไม่แน่ใจจึงตามตาเรื่อง(๑) ออกไปให้มาค้นดูหนังสือ
อรรถ แกก็จดออกไปให้ อนิมมิลอิก เลยไม่นึกรแวงส่งไสยเลย
ที่ทรงเตือนมานี้ เห็นว่าถูกต้องดีมาก เพราะเปนอนิมิสหลายสถาน
จึงได้สั่งให้กรมหลวงนเรศรแก้เปนอนิมิสตามรับสั่งแล้ว เห็นจะเปนวาง
พระธุระได้ ไม่ต้องกังวลต่อไป ในกิจที่จะค้นหาอิกแล้ว
ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร.

ป.ล. ความจาฤกยาวนั้นไม่เปนไร เพราะอื่น ๆ น้อยแลตัวโต ๆ
สคริปเซอรนี้เขียนตัวย่อม ๆ เมื่อที่จาฤกยาวก็ย่นบรรทัดน้อยลง
ได้ เห็นจะไม่ขัดข้อง.

---

(๑) พระมหาวิชาธรรม (เรื่อง) เปรียญ ต่อมาได้เป็น
พระยาพจนสุนทร

(ฉบับที่ ๑๐๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอถวายแผนที่สัตตมหาสถานตามที่มานั้น ๆ สามแห่งที่แย้งกันได้หมายไว้ ที่ควรอธิบายได้สงเชิงอรรถไว้ ๆ ในปฐมสมโพธิ ๓๐ บริจเฉท ภาษาไทยกล่าวว่าต้นมุจลินท์อยู่ทิศปราจิณ เห็นซ้อนกับต้นอัชปาลนิโครธซึ่งว่าอยู่บุรพา ได้ตรวจสอบกับฉบับภาษามคธมีคำว่า ปาจิณโกเณ มุมทิศปราจิณ ๆ คำนี้ได้ทั้งอีศานแลอาคเนย์ แต่ที่อีศานมีอนิมิสเจดีย์แล้ว แลต่อไปก็จะเสด็จจากทิศนั้นไปต้นราชายตนะ ซึ่งอยู่ทิศทักษิณ จึงสันนิษฐานว่ามุมทิศปราจิณในที่นี้ คือทิศอาคเนย์ ๆ ต้นมุจลินท์อยู่มุมทิศปราจิณสมกับแห่งอื่น ๆ สันนิษฐานว่าในฉบับไทยจะตกคำว่ามุม ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณ.

(ฉบับที่ ๑๐๑)

สวนดุสิต

วันที่ ๑ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

จดหมายประทานมาด้วยเรื่องเทียบสัตตมหาสถาน ซึ่งทรงสันนิษฐานว่ามุมปราจิณเปนอาคเณย์ดีแล้ว ทิศอื่น ๆ ก็ลงกันหมด ยัง

เถียงกันอยู่แต่รัตนฆร ได้เชียนหมายเลข ๑—๒—๓— ตามเนื้อความ ๓ แห่งรวมลงในใบเดียวกัน อันจะเห็นได้ง่ายนั้นส่งมาถวาย แต่พันที่ ๆ เชียนนี้หมายความว่าวัดเบญจมบพิตร อันตั้งอยู่ตามทิศเช่นนี้ ถ้าหากว่าวินิจฉัยว่า รัตนฆรอยู่ตวันตก เปนอันว่างหว่างทิศใหญ่อยู่ ๒ ด้าน แต่เปนด้านยาวของที่วัด ซึ่งถ้าจะเว้นเสียไม่ทำอันใด เปนแต่ทางเดินได้ แต่ถ้าหากว่าต้องเว้นมุม อยู่ข้างจะประดักประเดิดแลประตูจะชัดไปอยู่ข้างริมคลอง ค่อนจะอยู่ข้างไม่เข้าที ถ้าว่าตามความต้องการของหม่อมฉัน หม่อมฉันเชื่อว่าอยู่มุม จึงขอทรงวินิจฉัยอีกครั้งหนึ่ง

ความคิดเรื่องที่จะทำนี้ เปนความคิดเก่าแก่ แต่รั้งรอไว้ให้การอื่นร่วมเสียก่อนนั้นอย่างหนึ่ง โรเรใจด้วยว่างอยู่ ๒ ทิศ แลจะทำพระมารวิไชยฤๅได้ตรัส แม้แต่รัตนบัลลังก์เปล่า ๆ สำหรับไปบูชาทิศก็ไพล่ไปอยู่มุม ไม่เข้าทีจริง ๆ จึงรั้งรอมาจนถึงครั้งนี้ที่สบเหมาะแก่ใจเข้า จึงกลับนึกขึ้นอีก รัตนบัลลังก์นั้นทอดธุระ โดยหักใจเสียว่าจะไม่ให้การก่อสร้างอะไรทับรากต้นโพธิ์ จะเว้นทิศไว้เปนทางเข้าออกเสียทิศหนึ่ง เว้นเพราะไม่มีอะไรจะมาประจุลงได้ แต่ที่ขาดอีกทิศหนึ่งนั้น คิดจะเอาปจุบัน คือพระเจดีย์พุทธคยาย่อม ๆ ตั้งแทนเปนที่ว่าเจดียสถานสร้างขึ้นภายหลัง แต่ที่จริงก็ไม่จำเปนที่จะต้องเว้นจะเบิดทางกำแพงแก้วเสียเปน ๘ ช่องก็ได้ แต่ความคิดอันนี้มันใหญ่

โตประณีตนัก ไม่แน่ใจว่าจะทำสำเร็จ เป่นแต่ถึงเวลาที่จะคิดก็ลอง คิดดูว่าจะทลุไปได้ทางใดเท่านั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร.

การช่างในเมืองไทยผีดเคื่องเต็มที่ ทำบุญหม่อมฉันไม่ได้หวังสวรรค์ หวังความปลื้มใจ หวังจะเห็นการเจริญดำเนินไป มาต้องทำการพกโมโหโทโษอยู่คริ่งค่อน ดูไม่นับว่าเปนบุญเลยท้อใจไปเสียแล้ว

กรมนเรศร์บอกวันนี้ ว่ารับสั่งเรียกหุ่นพระถวายเนตรไปทอดพระเนตรโปรด แลติเตียนบ้างบางอย่าง เรื่องคิดปั้นพระพุทธรูปนี้ คงจะได้ทรงทราบเมื่อครั้งรังสิตเข้ามาบ้าง เปนเรื่องที่ติงตังอยู่ในใจหม่อมฉันกับรังสิตมานาน แต่หาคนปั้นไม่ได้ดังใจ อยากเห็นพระเปนคนอยากให้เห็นหน้าเปนคนฉลาดอดทนมีความคิดมาก ไม่ใช่ทำหน้าบึ้งไม่ใช่นั่งยิ้มกริ่ม ไม่ใช่นั่งหลับเผลอไผล ให้เต็มอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะหน้าตาพระพุทธเจ้าของหม่อมฉันเปนเช่นนี้ เห็นรู้จักปรากฏแก่ใจ เว้นแต่หากมือทำไม่เปน ไม่สามารถที่จะทำได้ด้วยมือตนเอง ไม่สามารถที่แนะนำให้ช่างแก้ไขให้ถึงใจได้ จึงหมดผีมือกันอยู่เพียงเท่านี้เอง แต่ตาคนนี้[๑] เปนผู้ที่เข้าใจดีกว่าช่างทั้งปวงที่เคยเข้าใจถ้อยคำหม่อมฉัน

---

(๑) ช่างปั้นอิตะเลียน ชื่อ ทอรนาเรลลี่ (Tornarelli)

แต่ถ้าเอามหาปุริสลักขณเข้ายันแล้ว เปนไม่ถูกทั้งนั้น เพราะทูลตาม ตรงได้ว่าไม่เชื่อ แต่หม่อมฉันทราบใจรังสิตว่าคงติว่ายังไม่สู้ฉลาด

จ.ป.ร.

(ฉบับ ที่๑๐๒)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๘

ขอถวายพระพร

ทิศที่ตั้งรัตนฆรเจดีย์นั้น วินิจฉัยให้ชอบแก่เหตุ ควรเปนดังนั้น หนังสือปฐมสมโพธิเปนเรื่องคุมเข้าใหม่ เห็นชัดว่ากล่าวถึงทิศนี้ เก็บจากชาตกนิทานแลอรรถกถามหาวรรค แต่ทแยงกัน กเลือกกลาวตามเห็น เปนดุจพยานที่ได้พังต่อมา ฯ ส่วนชาตกนิทาน ก็เปนเรื่องคุมเข้าเหมือนกัน เมื่อแย้งกับอรรถกถามหาวรรค จะถือคำในอรรถกถามหาวรรคเปนหลักก็ควร เพราะเปนหนังสือแก้อรรถบาฬีที่เปนหลักเดิม ฯ เพราะฉนั้น พระราชดำริห์จะไว้ข้างมุมก็สมเหตุ ฯ

อาตมภาพพอใจเหมือนกันที่จะได้เห็นพระพุทธรูป เปนรูปคนมีคุณสมบัติเช่นนั้น แต่เห็นยังเปนพ้นวิสัยของช่างไทยจะทำได้ ฯ พระพุทธรูปหน้าเบ๋ยว ๆ บูด ๆ หรือหน้าเจ๋ยมเจ๋ยม หรือหน้าเฉยเมย เห็นเข้ารำคาญใจ แต่ไม่รู้จะทำอย่างไรได้ ไม่สมเปนวัตถุฉลองพระองค์ของพระพุทธเจ้าเลย ฯ มหาปุริสลักขณะเปนอาการที่ผิดธรรมดา น่าจะแต่งออกจากรูปพระเปนเจ้า ถ้าเก่ากว่ายุคพระพุทธเจ้า ไม่เช่นนั้น

ก็ออกจากรูปพระพุทธเจ้าเอง ที่คนทำในเวลาฝีมือยังไม่เจริญ ๆ รูปภาพสามัญที่เขียนผนังโบสถ์ วิหาร ล้วนแต่รูปคนมีลักษณะอย่างสูงทั้งนั้น ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

ป.ล. ข้อที่ไม่แน่พระราชหฤทัยว่าจะทรงสร้างสำเร็จ แม้แต่เพียงทรงพระราชดำริห์เบื้ดเผยไว้ ก็ยังเปนประโยชน์ที่คนภายหลังจะถือเปนอย่างอยู่ดี อ่านหนังสือเก่าเห็นคนโบราณแสดงความคิดความปรารถนาไว้อย่างใด คนภายหลังถือเอาความอย่างนั้นเปนทางแลประกอบต่อก็มีหลาย ไม่ต้องกล่าวถึงทรงวางแบบอย่างสำเร็จข้อนี้ย่อมมีประโยชน์ปรากฏชัดอยู่เอง ฯ

ว.ว.

สัตตมหาสถาน

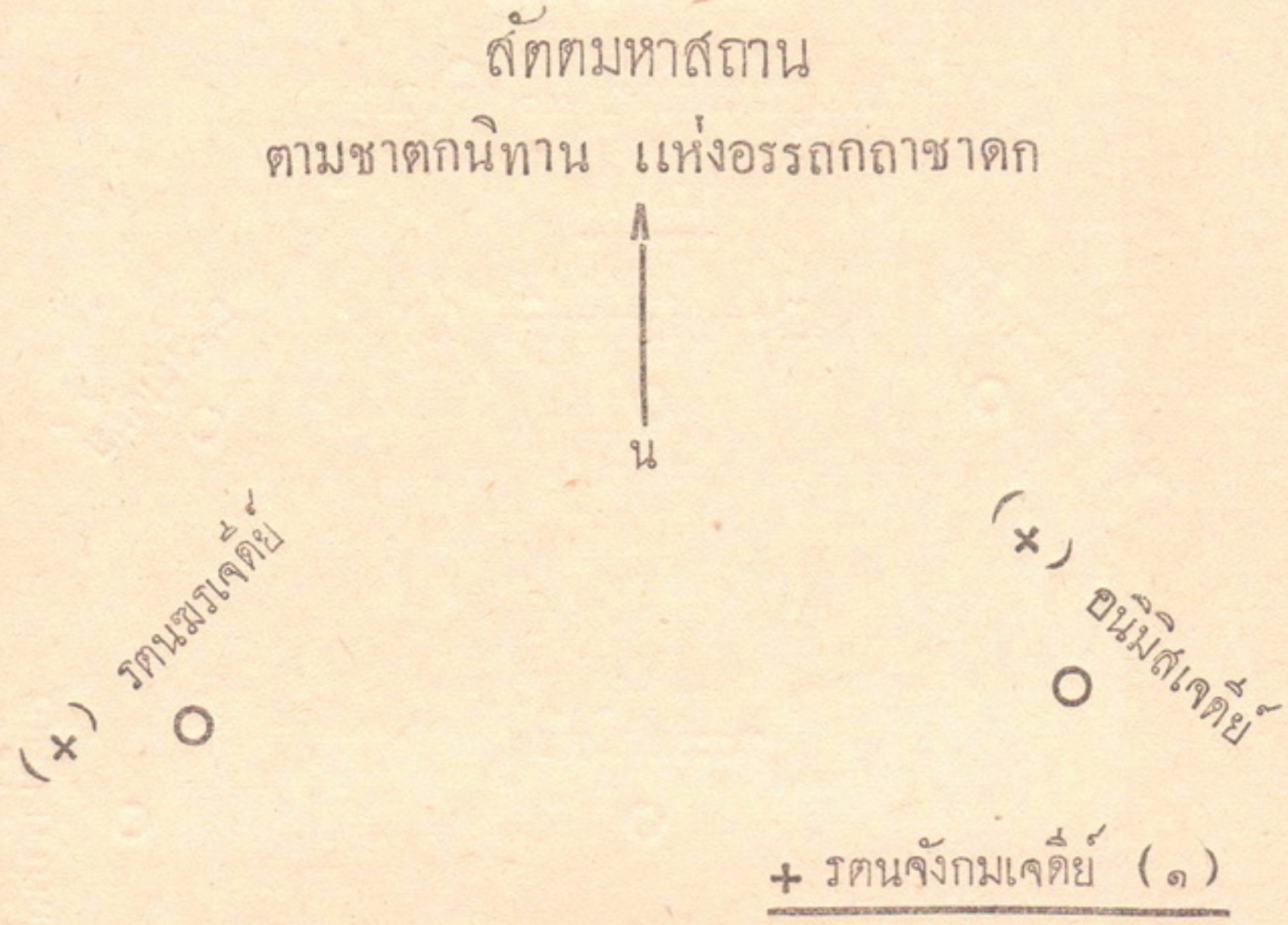
ตามอรรถกถามหาวรรคพระวินัย

---

(๑) คำมคธว่า ในรวางที่เสดจยืนกับพระมหาโพธิ หันด้านยาวทางบุรพาไปหาบัศจิม ฯ

(๒) คำมคธว่า มุมทิศปาจิน ฯ

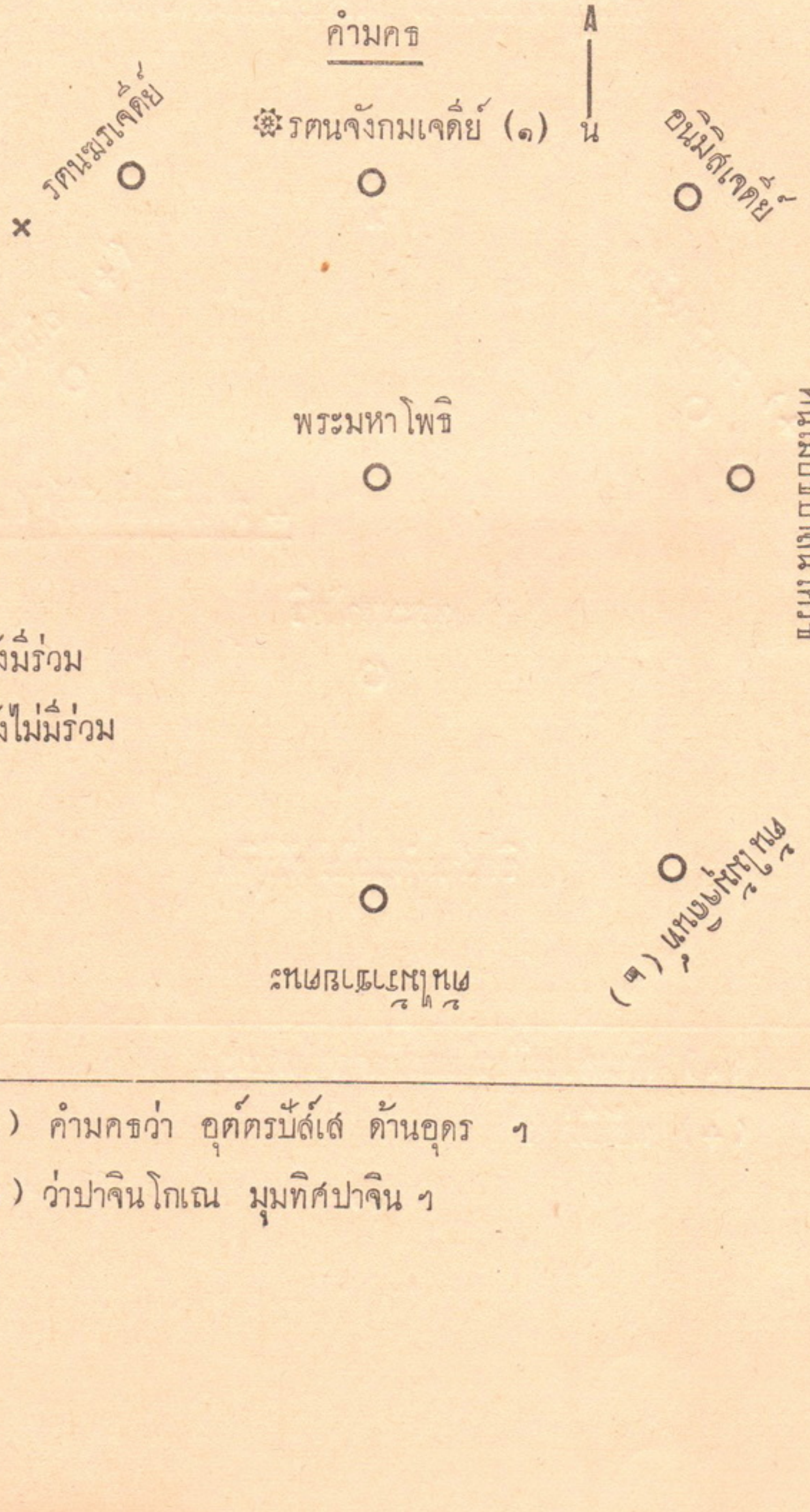
อิกสามตำบลไม่ได้รับบุทิศ

(๑) คำมคธเหมือนในอรรถกถามหาวรรค

(+) แย้งมีร่วม

สัตตมหาสถาน

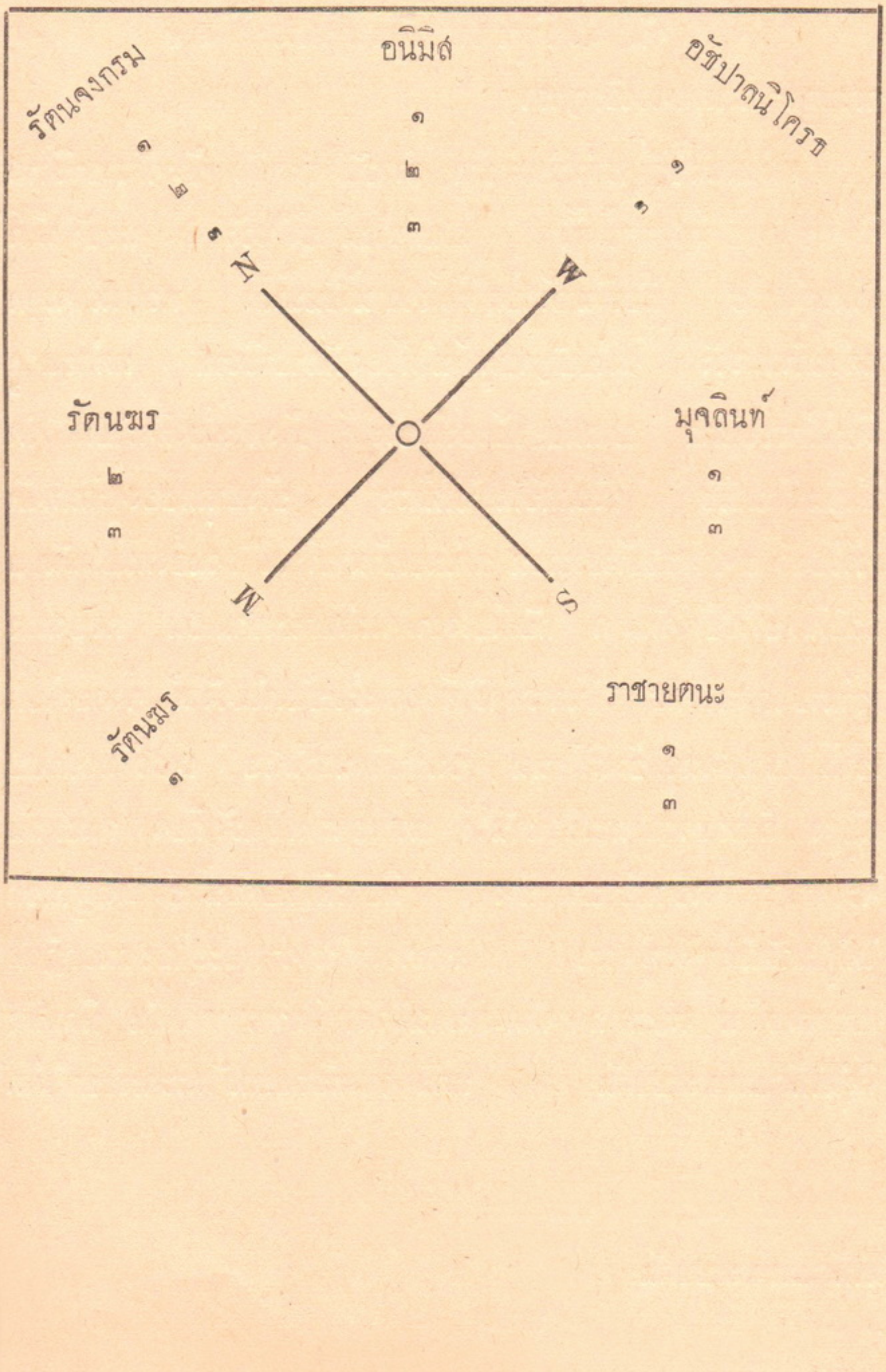
ตามปฐมสมโพธิ ๓๐ บริเฉท

---

(๑) คำมคธว่า อุตฺตรปสฺสเส ด้านอุดร ฯ

(๒) ว่าปาจินโกเณ มุมทิศปาจิน ฯ

รัตนจงกรม
๑
๒
๓
อนิมิส
๑
๒
๓
อัปปาณิโครธ
๑
๓
N
W
รัตนฆร
๒
๓
มุจลินท์
๑
๓
W
S
รัตนฆร
๑
ราชายตนะ
๑
๓

เรื่องทรงปฏิสังขรณ์วัดราชาธิวาส

(ฉบับที่ ๑๐๓)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๑๒ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

กราบทูล กรมหลวงวชิรญาณ

หม่อมฉันชื่อที่จะทำเปนท่าเรือ สำหรับส่วนดุสิต ข้างวัดราชาธิวาส คิดจะขุดคลองมีประตูน้ำกั้น เปนท่อไขน้ำเข้าในวัง แลขังให้น้ำเต็มอยู่เสมอ เรือเดินเข้าออกได้ทั้งเวลาน้ำขึ้นน้ำลง คลองนั้นจะขุดแต่ในกำแพงวัง ลงไปบัญจบคูด้านใต้ของวัดราชาธิวาส แต่คลองคูเดิมไม่ตรงได้ฉาก ปากคลองบิดลงไปข้างใต้ ข้างหัวเลี้ยวที่จะไปหลังวัดบิดขึ้นข้างเหนือ เมื่อแก้ชักเส้นให้ตรง ข้างปากคลองจะกินที่วัดเข้าไปสัก ๕ วาตอนข้างชายเลน แต่เมื่อเข้ามาข้างในที่ส่วนซึ่งหม่อมฉันชื่อกลับติดเข้าไปข้างวัดมาก กับเมื่อเวลาที่จะผ่านถนนสามเสน คลองตรงเข้ามาชนถนนใบพร ในการที่จะให้คลองนั้นเข้ามาในวังได้ จึงต้องโอนเข้าไปในชายสวนวัดข้างริมถนน ซึ่งเปนที่คนอาไศรย เมื่อวัดที่กลับลบกันลง ก็เกือบจะแลกเปลี่ยนกันได้ แต่เพื่อจะให้สิ้นรังเกียจ หม่อมฉันจะใคร่บำรุงการเล็กน้อยบางอย่าง คือจะคิดต่อท่อน้ำเข้าไปหาคูในวัดให้คูในวัดมีน้ำขังอยู่เสมอ เช่นคลองในหว่างพระอุโบสถแลกุฎีวัดเบญจมบพิตร แลอยากจะจัดการในพื้นที่วัดให้สอาดหมดจดขึ้น มีถมดินที่ลุ่มให้ราบเสมอเปนต้น แต่มีความท้อถอยกลัวพระจะรักษาไม่ได้

ถ้าหากว่าพระรักษาวัดอย่างวัดโสมนัศ การที่จัดทำขึ้นนั้นก็จะคงที่บริบูรณ
อยู่ได้

เมื่อพูดปรารภเช่นนี้ กรมหมื่นสวัสดินั่งอยู่ในที่นั้นด้วย เธอเป็น
ผู้เคยอยู่ จึงต้องพูดไต่ถามเธอ เธอพูดขึ้นว่าลองเลียงพระภัทรมุข(๑) ดูเป็น
ไร วัดเครื่องวัดก็โทรมมากแล้วบำรุงไม่ขึ้น หม่อมฉันเห็นด้วยในส่วนตัว
พระภัทรมุข เห็นเป็นผู้มีความรู้เลศสามารถ ทั้งทางศาสนาเลทางช่าง
ดูเหมือนจะเป็นคนมีความอุสาหะ น่าจะเป็นผู้ปกครองวัดดีได้คนหนึ่ง
ไปตกอยู่เสียที่วัดไม่มีทางบำรุงก็น่าเสียดาย พระภัทรมุขเป็นคนชอบ
อัธยาไศรยของหม่อมฉันอันทรงทราบอยู่แล้ว ถ้าได้มาการบำรุงวัดเห็น
จะสำเร็จ

แต่มีทางที่จะเกิดขัดข้องได้ก็ที่จะลงกับพระเก่าได้ฤๅไม่ เห็นว่า
สมเด็จพระพุฒาจารย์(๒) ไม่มีอะไร แต่พระครูปลัดเป็นคนรู้ราชการงาน
เมืองดี ถ้าหากว่ามาเข้ากันได้ จะยิ่งเป็นประโยชน์ดีขึ้น แต่ถ้าสมเด็จ
พระพุฒาจารย์ล่วงไป ก็ยังไม่แลเห็นว่าพระครูปลัดจะเป็นพระราชาคณะ
เจ้าอาวาศต่อไปควรฤๅไม่ เพราะพระครูปลัดเป็นเจ้าคณะเช่นนี้ มักจะ
เป็นแต่ตัวรอง ถ้าพระภัทรมุขแล้วจะสืบต่อไปได้ยืดยาว ขอให้ทรงพระ
ดำริห์พิจารณาดูว่าควรประการใด

ถ้าหากว่าเป็นการสมควร จะได้ตรวจดูกุฎีที่ทิ้งอยู่เกือบจะร้าง
แก้ไขเยียวยาขึ้นพออยู่ได้ ย้ายพระภัทรมุขมาเสียในวรรษานี้ เมื่อจะ

---

(๑) พระภัทรมุขมุนี (จาบ)

(๒) สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เขียว)

ทำกุฎิที่มั่นคงถาวรต่อไปจึ่งค่อย ๆ ทำไป เวลาที่จะซ่อมกุฎีน้อยอยู่สักหน่อย จึ่งอยากจะทราบความตกลงเสียโดยเร็ว

ส่วนวัดเครื่องวัดนั้น จะทรงจัดให้ผู้ใดไปอยู่ก็แล้วแต่จะโปรด ถ้าพระภัทรมุขจะมาจะมีพระมาด้วยหลายรูป ก็เห็นจะพอรับอยู่ ด้วยกุฎีว่างมีมาก การที่จะจัดวัดครั้งนี้ ไม่ใช่จะตกแต่งให้งดงามคึกครื้นเปนพระอารามหลวง คิดจะจัดให้เปนวัดที่อยู่สบายอย่างวัดบ้านนอกอย่างที่ฝรั่งควรจะเรียกว่ามอนาสเตริ ไม่ใช่รอแยลเชปเปอล ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๐๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาฉบับหนึ่ง ลงวันที่ ๑๒ เดือนนี้ แต่ในเวลานั้นกำลังบัศฆาตจับอยู่ ยังไม่สามารถจะถวายตอบได้ จึ่งต้องงดมา เปนแต่ได้สั่งไปถึงพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรุพงศ์รัชสมโภช ให้ช่วยกราบทูลไว้พลาง ๆ

พระราชดำริห์ที่จะบำรุงวัดราชาธิวาสนั้น ชอบแก่เหตุหลายประการที่เปนสำคัญนั้น จะได้เปนตัวอย่างสำหรับวัดข้างน่า ที่ควรจะตั้งอยู่ได้

ด้วยอย่างไร บัดนี้ถึงเวลาดำริห์อยู่แล้ว เพราะการเปลี่ยนแปลงของวัด
เปนไปอยู่เสมอ เมื่อได้ทรงทำนุบำรุงวัดราชาธิวาสเปนตัวอย่างที่เรียกว่า
มอนัสเตอรี่ จะได้เห็นว่าวัดแท้ควรเปนเช่นนั้น แลตั้งอยู่ได้ด้วยอาการ
เช่นนั้น ๆ ย่อมจะเปนที่พอใจของผู้บำรุงแลทายกทั่วไป ฯ อาตมภาพขอ
ถวายอนุโมทนาในพระราชดำริห์นี้ จะทรงอย่างไร สุดแล้วแต่พระราช
ดำริห์ ฯ

ข้อที่จะต้องพระราชประสงค์พระภัทรมุขมุนีไปอยู่วัดราชาธิวาสนั้น
เห็นว่าพอจะเปนราชการได้ ถึงหากว่าจะยังไม่เข้าใจการนักก็พอแนะนำ
เธอเปนคนมีความซื่อตรงดี นับถือผู้ที่มีอุปการะ เปนผู้ที่สมควรจะได้รับ
ความชมเชย ทั้งเปนผู้มีอุตสาหะ เปนแต่มีอาการเกินปรกติอยู่สักหน่อย
แต่ยังดีกว่าพระญาณรักขิตมาก ฯ อาตมภาพได้เรียกพระภัทรมุขมุนีมา
แลแจ้งกระแสพระราชดำริห์ให้ทราบ พระภัทรมุขมุนีเต็มใจจะฉลอง
พระเดชพระคุณ แลพระที่จะมาด้วยราว ๕ รูปทั้งพระภัทรมุขเอง เพราะ
พระภัทรมุขเปนคนกตัญญูจัด ยังมีโยมผู้หญิงอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช
ที่เธอเปนห่วงอยู่ เมื่อปีกลายนี้ได้ขอลาอาตมภาพเพื่อจะกลับออกไปอยู่
เมืองนครศรีธรรมราช แต่เปนเวลาที่เสดจพระราชดำเนิรยุโรป อตมภาพ
ได้ขอผัดไว้ ด้วยอ้างว่า ทรงพระเมตตาเฉพาะตัวเธออยู่ ขอให้เธอคอย
ถวายพระพรลาเอง ฯ เมื่อจะต้องพระราชประสงค์ให้มาอยู่วัดราชาธิวาส
อาตมภาพได้แนะว่า ให้รับโยมมาไว้บำรุงในที่วัด ส่วนเย่าเรือนนั้น
อาตมภาพรับจะทูลขอ บางที่จะมีเรือนที่พอควรแก่ฐานานุรูป จะพระราชทาน

ได้บ้าง พระภัทรมุขว่า ถ้าอาตมภาพขวนขวายเรื่องนี้สำเร็จ เปนอันพระภัทรมุขสันวิตก จะโปรดให้อยู่ไหนหรือใช้ไปไหน ฉลองพระเดชพระคุณได้ทั้งนั้น ฯ

ข้อที่จะเข้ากันกับพระเก่าได้หรือไม่นั้น ถ้าเข้ากันได้แต่ต้นไปก็เปนดี ฯ ในวัดนั้นกรมหมื่นสวัสดิมีคุ้นเคยอยู่มาก ทั้งคุ้นเคยกับพระภัทรมุขด้วย ได้กรมหมื่นสวัสดิไว้คอยดูแลเกลี่ยไกล่การก็เห็นจะตลอดไปได้ หากจะไม่เข้ากันได้ ก็เหนไม่สำคัญนัก เพราะพระครูปลัดหาได้เปนที่นิยมของพระวัดนั้นแลพวกญาติพวกศิษย์ของสมเดจพระพุฒาจารย์ไม่ เมื่อสันสมเดจพระพุฒาจารย์แล้ว ก็น่าที่จะเอาไว้ไม่อยู่ ฯ ส่วนพระภัทรมุขนั้น ถ้าทรงพระเมตตาอยู่ ก็คงจะตั้งตัวได้ในที่นั้น ฯ เพื่อป้องกันข้อนี้ ถ้าคิดจัดน่าที่ไว้แต่แรกว่าสมเดจพระพฒาจารย์ตั้งต้นเปนจางวางอยู่แล้ว การวัดให้พระภัทรมุขเปนผู้ดูแล พระครูปลัดเปนรอง เช่นนี้พระภัทรมุขจะเข้าติดตั้งแต่แรกไป ถ้าปล่อยให้ฐานาจัดการไป ในนามสมเดจพระพุฒาจารย์เช่นนี้พระภัทรมุขจะไปลอยอยู่จะเข้าได้ยาก ฝ่ายถานาก็หามีกำลังจัดการให้ดีขึ้นไม่ ฯ ได้เคยมีตัวอย่างมาคราวหนึ่ง เมื่อครั้งพระภัทรธรรมธาดาถูกถอนมาจากสงขลา คิดจะได้ไว้เปนกำลังในวัดราชาธิวาส แต่พลาดด้วยไม่ได้จัดการเรื่องนี้ ในที่สุดพระภัทรธรรมธาดาต้องกลับไปอยู่วัดสัมเกลี้ยงตามเดิม แต่พระภัทรธรรมธาดานั้น มีส่วนเสียในตัวท่านเองด้วยเปนผู้ฉุนเฉียว แต่พระภัทรมุขหาเปนเช่นนั้นไม่ ฯ

เมื่อย้ายพระภัทรมุขมาแล้ว ผู้จะไปอยู่วัดเครื่องวัดนั้น เห็นอยู่ ๒ รูป คือพระครูปลัดสุวัฒนศีลคุณ วัดโสมนัสวิหาร หรือพระครูขันตยาคมวัดเทพศิรินทร์ ฯ วัดเครื่องวัดเวลานี้ มีท่าทางที่จะบำรุงขึ้นยากด้วยเหตุหลายประการ ข้อที่สำคัญนั้น ไม่ใคร่มีใครบวช หาพระยาก สมภารต้องเปนคนกว้างที่จะหาบริษัทมาจากอื่น แลต้องมีกำลังพอจะเลี้ยงบริษัท ฯ บางคราวถึงกับมีปัญหาที่ต้องดำริห์ว่า จะรักษาไว้ได้หรือไม่ ฯ พระครูปลัดวัดโสมนัสนั้น เข้าใจว่าวาสนาไม่ถึงวัดโสมนัส พระพิมลก็ดูเหมือนจะไม่หวงนัก กว้างขวางพอจะชักบริษัทมาจากอื่นได้ แลเปนนักเทศน์มีกำลังพอจะเลี้ยงบริษัท แลได้ทราบจากพระภัทรมุขว่ามีญาติอยู่แถบนั้นด้วย ฯ ฝ่ายพระครูขันตยาคมในเวลานี้พระเทพกวีเปนผู้ใหญ่ปกครองบริษัทได้สิทธิขาดตามพระวินัยแล้ว น่าจะย้ายให้ไปครองวัดอื่นเปนผู้กว้างขวางแลอาจจะปลูกความกว้างขวางได้ จะอยู่ในวัดเทพศิรินทร์ก็คงขึ้นไปไม่ได้ถึงไหน ฯ อาตมภาพเห็น ๒ รูปนี้รูปใดรูปหนึ่ง จะควรอย่างไรสุดแล้วแต่จะทรงพระราชดำริห์ ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๐๕)

ส่วนดุสิต

วันที่ ๑๖ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมวชิรญาณ

ได้รับจดหมายที่ประทานมานั้นแล้ว หม่อมฉันได้ไปตรวจตราวัดราชาธิวาส เรียกว่าเอกสปลอเรชั่นก็ได้ตลอดแล้ว มีความเห็นแลได้คิดอ่านล่วงน่าไว้ถึงว่าได้พบพระครูปลัดแต่ไม่เคยพูดให้ทราบเลย ด้วยหวังจะคอยฟังพระดำริห์ก่อน

ในเบื้องต้นหม่อมฉันขอสรรเสริญพระครูปลัด ว่าเปนผู้มีใจอุสาหะจะบำรุงวัดจริง มีคนนิยมนับถือก็ไม่น้อย แต่แต้มคูเพียงเท่านั้นก็ไปไม่ได้มากถึงไหน แต่เปนคนฉลาดอยู่ ความคิดที่จัดการวัดในเวลานี้คิดตามโครงที่กรมพงษาได้เริ่มขึ้นไว้ คืออยากจะย้ายกุฎีข้างเหนือไปข้างใต้ให้หมด คิดบำรุงโรงเรียนซึ่งมีนักเรียนถึง ๑๐๐ เศษ แต่ได้แยกย้ายกันเรียนในสถานที่ต่าง ๆ เปนที่เก่า ๆ ทั้งนั้น เสนาศนที่มีขึ้นใหม่ทำอย่างเลว ๆ แต่ยังอยู่ได้ มีนวัดรักษาไม่ไหว รักษาได้แต่เฉพาะน่าพระอุโบสถ กับคิดจะให้ชายเลนเปนตลิ่งขึ้นข้างน่าวัด ผลประโยชน์ของวัดมีค่าเช่าสวน ทราบว่าได้อยู่น้อย แต่สวนวัดผู้ที่เช่าดูรักษาดี มีเรือนแพให้เช่าตามน่าวัด แพนั้นยังคงอยู่ เรือนถูกคลองต้องรื้อเสียสองหลัง เรือนสองหลังนั้นได้ถามดูว่าไม่ได้เช่า เปนแต่ได้อาไศรยอยู่มาช้านาน รับเรือของพระฝากไว้บ้าง นี่เปนส่วนประโยชน์ของวัดที่หม่อมฉันทำให้สูญไปซึ่งจะคิดใช้ แต่ที่ดินเห็นจะพอแลกเปลี่ยนกันได้ตามที่ทูลมาแล้ว

หยาดน้ำบนผนังอยู่ด้วยผิดแผนการก่อสร้าง ไม่ถาวรอยู่ได้. วัดราชาธิวาศนี้เคยแยกถึงศอกเศษเจียนจะล้ม น่ากลัวจะต้องหันลงไปตามแบบเดิม เพราะไปเห็นผนังครากเสียแล้ว อีกประการหนึ่งถ้าหลักอินทขีลปักลงไปแล้วเช่นนี้ หลังคาโบถจะเปนแบบวิลันดาอยู่อย่างเดิม จะเข้ากันไม่ได้ คงจะต้องแก้หลังคา ชั่วแต่เครื่องประดับให้เข้าเปนอย่างไทย โบถนั้นคงอยู่ตามเดิม มีสิ่งซึ่งชำรุดมาก หอรฆังเซจะล้ม คิดจะแก้จากเก๋งจีนเปนกูบสี่น่า ยังมีอไรอีกหลายอย่าง แต่มันยังกีดกันเกะกะ ต้องค่อยดัดแปลงไปเห็นจะหลายปีกว่าจะสำเร็จ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๐๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๗ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาวันวานนี้แล้ว ฯ พระราชดำริห์ในอันจะจัดวัดราชาธิวาสนั้น เข้าที่มาก ลองนึกดูว่า ได้เข้าไปในวัดเช่นนั้น น่ารู้สึกว่า เปนรัมณียสถานนี่กระไร กุฎีที่จะสร้าง ใช้ตำหนักของเก่า สมแก่สถานที่แลเปนอันได้รักษาของเดิมไว้ดูเปนตัวอย่าง ทั้งเปนที่อยู่สบายด้วย ฯ

อวตมภาพได้แจ้งแก่พระภัทรมุขผู้มาอยู่พยาบาลณที่นี้ ให้ทราบพระราชประสงค์ในข้อที่จะให้เข้ากันได้กับพระเก่า พระภัทรมุขรับจะทำให้จงได้ ฯ เรื่องพระผู้จะรักษาวัดเครือวัลย์นั้น จะรับพระราชทานถามดูก่อน ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๐๗)

สวนดุสิต

วันที่ ๑๗ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมวชิรญาณ

ได้รับลายพระหัตถ์ที่ประทานมานั้นแล้ว ไม่ทราบว่าพระภัทรมุขไปพยาบาลอยู่ที่ตำหนัก จึงได้สั่งกรมขุนสมมตให้นัดมาพบกันที่วัดราชาธิวาศ ในเวลาที่ฝนไม่ตกสักวันหนึ่ง ถ้าอยู่ที่วัดบวรนิเวศน์เช่นนี้ยิ่งดีหนัก ไม่มีทางคลาดแคล้ว ถ้าเวลาหม่อมฉันจะออกไปเมื่อใด จะให้รถไปรับมาจากวัดบวรนิเวศน์ทีเดียว โปรดรับสั่งให้เธอทราบด้วย ซึ่งอยากจะพบนี้เพื่อจะได้ดูเสนาศน จะต้องการให้แก้ไขอย่างไรบ้าง เดี๋ยวนี้กำลังจะลงมือซ่อมแซม พระยาสามภพรับว่าจะทำให้แล้วภายใน ๑๐ วัน แต่การที่ซ่อมครั้งนี้เป็นการเยียวยาอยู่ชั่วปีเดียวพอให้กุฏิที่ทำใหม่แล้วสำเร็จ ได้

สั่งให้ลงมือถางพื้นที่ในวัดนั้นทั้งหมด ตั้งต้นรักษาพื้นที่ปลูกต้นไม้ไปก่อน การที่จะต้องแก้ไขยังมีมาก ตลอดจนถึงพระอุโบสถไม่เปลี่ยนแปลงแต่จะทำให้มั่นคงขึ้น เดี๋ยวนี้กำมะลอปุปะอยู่มากเต็มที่ คิด ๆ จัดการไปก็เกิดสนุกในใจขึ้นมา จนเปนเครื่องผูกพันอันหนึ่งซึ่งได้เวียนไปดูเนือง ๆ เพราะการอื่น ๆ แล้วเสียแล้วไม่มีอไรทำอดนิ่งอยู่ไม่ได้

อนึ่งได้สั่งกรมหลวงดำรง ให้ช่วยจัดการให้พระภัทรมุขแลพระครูปลัดออกไปเที่ยวเมืองเพ็ชรบุรี ได้เห็นวัดใหญ่ซึ่งเปนวัดโมเดลอันหม่อมฉันชอบใจว่าเปนวัดเปนวา ให้เข้าใจท่วงทีไว้ก่อนพรรษานี้ ค้างสักคืนหนึ่ง กรมหลวงดำรงรับไว้แล้วว่าจะจัดการให้สำเร็จ ท่วงทีของวัดนั้นเห็นจะโบราณครึ่มครำอยู่คงไม่เข้าตาพวกโซ๊ด แต่จะเอาให้ออกปากว่าดูสบายดีให้จงได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๐๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

ลายพระราชหัตถ์วันวานนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว อาตมภาพได้แจ้งแก่พระภัทรมุขแล้ว วัดใหญ่ที่เพ็ชร์บุรีนั้นรักษาดีมาก ได้เคยชมอยู่เสมอ

พระภัทรมุขก็ได้เคยไปเห็นแล้ว ฯ คิดว่าจะเรียกพระครูปลัดสุวัฒนสมณาจารย์มาแจ้งพระราชดำริห์ในอันจะทำนุบำรุงวัดราชาธิวาสนั้นให้ทราบไว้ด้วย ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๐๙)

สวนดุสิต

วันที่ ๑๘ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

พระภัทรมุขได้เห็นวัดใหญ่เมืองเพ็ชรบุรีแล้วก็ไม่จำเปนต้องให้ออกไปอิก พระครูสุวัฒนสมณาจารย์หม่อมฉันได้พบ แต่ไม่ได้บอกเพราะหมายจะให้รับสั่งเสียก่อน ซึ่งจะรับสั่งให้หาชื้นไปชี้แจงเสียก่อนนั้นดีแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๑๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันวานนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว พระภัทรมุขสมัครจะไปวัดใหญ่เพ็ชร์บุรีอิกคราวหนึ่ง เพื่อจะตรวจตราให้เลื่อยด

ไปคราวก่อนเปนแต่เพื่อเที่ยว ความสังเกตจะไม่รอบคอบเหมือนดังไป
ด้วยธุระ ฯ พระครูปลัดสุวัฒนสมณาจารย์นั้น ได้เรียกมาพูดเมื่อวันวาน
นี้แล้ว แสดงให้ทราบพระราชดำริห์ที่จะทรงทำนุบำรุงวัดราชาธิวาส แล
การที่โปรดให้พระภัทรมุขไปอยู่นั้น ใช่จะเปนเพราะความเสียหายในส่วน
เธอหามิได้ ทรงยกย่องความเอาใจใส่ในการวัดของเธออยู่ แต่วัดเช่นนี้
พระเช่นพระครูปลัดจะขึ้นไปไม่ถึงที่เจ้าอาวาสที่ต้องการพระมีความรู้มากขึ้น
ไป เมื่อทรงจับทำนุบำรุง จึงได้ทรงจัดไว้ทีเดียว เพื่อจะให้การติดต่อกัน
ส่วนเธอมีพระราชประสงค์จะให้คงอยู่ที่นั่นแลเปนผู้รองเจ้าอาวาส เพื่อจะ
ได้ช่วยจัดการงารให้สำเร็จดังพระราชประสงค์ เมื่อได้ทรงทราบความดี
ของเธออยู่ ในกาลข้างน่าก็คงจะทรงยกย่องให้ได้เปนพระราชาคณะ
ในวัดนั้น อย่าให้วิตกไป ฯ พระครูปลัดมีความยินดี ที่ทรงทำนุบำรุง
วัดนั้น พวกมิจฉาทิฏฐิจะได้เกรงพระบารมี ไม่กล้ารังแกวัด แลพระ
ครูปลัดนั้น รู้จักประมาณตนดีอยู่ว่าเปนเสกันด์คลาส์ ก่อนแต่นี้เธอก็ได้
ตั้งใจอยู่ว่า เมื่อสันสมเด็จพระพุฒาจารย์ ก็จะร้องขอให้มีผู้ใหญ่ไปอยู่
เปนเจ้าอาวาส ความประสงค์ของเธอมีแต่เพียงว่าจะอยู่ที่วัดนั้นเท่านั้น ฯ
พระเหล่านี้รู้จักกันทั้งนั้น วานนี้ก็ได้พบกับพระภัทรมุข ได้เจรจาสัมโมทนี
ยกถากลมเกลียวกันดีอยู่ ฯ เปนอันได้แนะนำแล้วทั้งสองฝ่าย เข้าใจว่า
คงจะเข้ากันได้เรียบร้อยตั้งแต่ต้นไป

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๑๑)

สวนดุสิต

วันที่ ๑๙ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมวชิรญาณ

หม่อมฉันมีความยินดีมาก ที่ได้ทราบทางรับสั่งให้พระครูปลัดเข้าใจชัดเจน ในความประสงค์ของหม่อมฉันอันตรงแท้เช่นนั้น วันนี้กรมหลวงดำรงว่าได้พบพระภัทรมุข แต่ดูเหมือนจะเข้าใจว่าพระภัทรมุขได้เห็นวัดใหญ่พอแล้วไม่ต้องออกไปอีก จะได้จดหมายไปถึงกรมดำรงให้ทราบในข้อที่พระภัทรมุขยังปราถนาจะไปอีกครั้งหนึ่ง

กุฎีได้ลงมือซ่อมวันนี้ ได้ลงมือถางดานวัดแลถางถนน ในชั้นต้นนี้คิดจะจับพื้นแผ่นดินแลถนนให้เรียบเสียก่อนอื่น ได้กำลังดำริห์เรื่องหลักอินทขีล ในชั้นต้นนี้จะใช้หลักไม้เคี่ยมก่อน กำลังทำตัวอย่างจะส่งไปทำหลักด้วยศิลาแลงที่เมืองจันทบุรี เมื่อได้ตัวอย่างแล้วจะส่งขึ้นไปทำกำแพงเพ็ชรแลเมืองอุตรดิฐ หลักอินทขีลนี้จะปักตามแนวคูแลด้านเหนือรอบนอกกำแพงแก้วเปนเขตร์อีกชั้นหนึ่ง เพื่อจะให้เห็นเปนวัดอย่างโบราณมั่นคง ข้อซึ่งได้ทูลว่าจะไม่จับแก้ไขพระอุโบสถอย่างใดนั้นเห็นจะไม่สำเร็จ พระอุโบสถเดิมของเขาเปนจั่นหับน่าหลัง ซึ่งถูกสไตล์กับโบถทูลกระหม่อมท่านไม่โปรด ถ้าเปนวัดที่ทรงปฏิสังขรณ์แล้วแก้เสียแทบทุกแห่ง เช่นวัดโมฬีโลกย์แลวัดราชาธิวาศนี้เปนต้น ก่อเปนหลังคาทรงเก๋งฝรั่ง แอบขึ้นไปกับผนังเดิมเปนหลังขวาง วางรางบนปลายผนังอยู่ได้สัก ๗-๘ ปีของใหม่กับเก่าก็แยกออกจากกัน เพราะใหม่กับเก่า

ย่อมต่อกันไม่ติด ซ้ำรางขึ้นไปก็จะถึงเส้นหนึ่ง จะปราบลานวัดให้เตียน
ปลูกไม้ให้ร่มครึ้ม แลยกพระทรายบันดาศักดิ์ไปก่อในที่นั้นให้พ้นเปนทราย
ลานวัดเตียนอย่างวัดบ้านนอก คือซึ่งเปนเขตร์สีมาน่าวัดเวลานี้พระปล่อย
ให้สัปรุษปลูกศาลา เรียกว่าสันตสมาคม ค่อมลงไปบนนั้นเสียแล้ว
เปนที่น่าเสียดายเปนอันมาก แต่มีท่าทางที่จะแก้ง่าย คือยกเลื่อนขึ้นไป
เสียให้พ้นจากคู แล้วจะแต่งคูนั้นให้หายรกเรียวแลช่วยขุดให้ลึกพอควร
จะมีท่อไขน้ำจากในลำคลองท่อซึ่งมีประตูปิดเต็มอยู่เปนนิตย์ ให้เข้าไปเต็ม
อยู่ในลำรางนั้นเปนนิตย์ ปลูกบัวสายให้มีสีขาวสีแดง ถ้าจัดได้เช่นนี้
ดูวัดนั้นจะเปนรัมนิยสถาน เมื่อเข้าไปแล้วเห็นเปนที่เยือกเย็นร่มรื่น ที่
เผาศพจะคงไว้ตามเดิม แต่จะจัดพื้นที่ให้สอาดเรียบร้อยตลอด จะ
พยายามชักชวนผู้มีบันดาศักดิ์ให้มาเผาศพในวัด ซึ่งจะเปนทางเกิด
ประโยชน์สำหรับรักษาวัด

ข้างฝ่ายการโรงเรียนนั้น จะได้เงินซึ่งกรมหมื่นมหิศรอุทิศทำอนุสาวรี
แลโรงเรียน ประมาณสัก ๓๐,๐๐๐ บาท แต่ผู้ตายได้คิดตัวอย่างอนุสาวรี
นั้นไว้ พอจะช่วยประจบประแจงให้เปนโรงเรียนได้ดี โรงเรียนนี้คิด
ว่าจะไปตั้งไว้ท้ายพระเจดีย์ริมคูหลัง เพราะได้ทราบว่านักเรียนมาทางบก
ทั้งนั้น ถ้าหากว่าโรงเรียนอยู่ทางหลังเช่นนี้จะได้ไม่เข้าไปเกรียวกราวใน
หมู่กุฎี ส่วนกุฎีเก่าก็จะทิ้งให้คงอยู่ตามเดิม เพราะเห็นว่าจะไม่ถาวร
ไปเท่าไรนัก คงรักษาแต่พระตำหนัก บางทีจะเปลี่ยนเปนศาลาการเปรียญ
ฤๅอะไรต่อไปตามเวลาที่ไม่มีเจ้าของอยู่

การที่คิดนี้ไม่ได้คิดเปนการปฏิสังขรณ์ติ่งตัง คิดเปนการรักษาวัดค่อยทำค่อยไป จะเขียนแผนที่ลงไว้เสียก่อน ว่าความปราถนาที่จะให้วัดนี้เปนอย่างไร เมื่อมีทุนฤามีเวลาควรจะทำได้เท่าไร ค่อย ๆ ทำไปกว่าจะทำได้เต็มตามแบบที่มุ่งหมาย เพราะเหตุฉนั้นจึ่งได้ต้องการเจ้าอาวาศที่จะมอบความคิดนี้ให้ไว้ ให้ค่อย ๆ ทำไป ถ้าจะมีนายด้านนายทางไปทำการซึ่งช้านานหลายปีกว่าจะสำเร็จมักจะจืดจาง ความคิดก็ลืมละลายไปเสียหมด

ข้อซึ่งจะให้พระภัทรมุขมาอยู่ แล้วจะให้สมเด็จพระพุฒาจารย์ซึ่งทำงานไม่ได้เอง ถานาทำแทน ให้พระภัทรมุขมาอยู่ลอย ๆ นั้นไม่มีประโยชน์อไรเลย พระภัทรมุขต้องมาเปนเจ้าอาวาศที่เดียว ยกสมเด็จพระพุฒาจารย์ขึ้นเปนจางวาง ข้อที่จะปราบปรามกันไม่ลงนั้น หม่อมฉันไม่ใคร่จะกลัว เพราะไปหนุนหลังเธอแล้วเธอคงทำได้ ที่ว่าเดียวนี้เห็นว่าพระครูปลัดเธอก็ดีอยู่ ถ้าพระภัทรมุขเอาไว้ได้ก็จะเปนกำลัง อย่าให้เปนพวกเขาพวกเราพวกเก่าพวกใหม่ได้แล้วเปนดี ถ้าหากว่าเอาไว้ไม่อยู่ก็ไม่เห็นจะเสียหายอันใด พระภัทรมุขทำการได้แล้วก็แล้วกัน

เรื่องที่เปนห่วงโยมนั้น ที่วัดมีมากถมไป คงจะจัดให้อยู่ได้ในที่ใกล้ ๆ ถึงจะมีผู้ได้เช่าถือไปจากพระ ก็เห็นจะพอว่ากล่าว

ส่วนความคิดของหม่อมฉันนั้นเปนอย่างใหม่ กลับกันกับความคิดกรมพงษา พิเคราะห์เห็นว่า วัดราชาธิวาศนี้ ความคิดเดิมเขาเอากุฎีไว้ข้างเหนือ โบถไว้ข้างใต้ เหตุด้วยคลองวัดราชาธิวาศยื่นแต่แม่น้ำขึ้นไปถึงถนนสามเสน คั่นระหว่างบ้านเขมรกับวัดเปนคลองลึกเรือเดินได้

ส่วนคลองข้างใต้ที่เรียกว่าคลองวัดราชาธิวาศเหมือนกันนั้น ปากคลอง
กว้างจริงแต่ข้างในเล็ก มาสุดทางเพียงท้ายพระเจดีย์ แล้วเลี้ยวตัด
หลังวัดขึ้นเหนือไปบัญจบคลองด้านเหนือที่กล่าวแล้ว เห็นชัดว่าเปน
แต่คูวัดเท่านั้น ไม่ได้ยืนยันไปตลอดสวนของวัดเช่นข้างเหนือ เหตุฉนั้น
กุฎีเดิมด้านเหนือซึ่งยังเหลืออยู่เปนอันมากเวลานี้ เปนเรือนที่ทำอย่าง
ประณีต ดีกว่ากุฎีซึ่งทำขึ้นใหม่ข้างใต้เปนอันมาก ข้อที่ไปมีกุฎีอยู่
ข้างใต้นั้น เดิมเห็นจะมีแต่พระตำหนักที่ทูลหม่อมเสด็จไปประทับ แต่
ครั้นเมื่อมีธรรมยุติกาขึ้นในวัดนั้น เพื่อจะแยกให้เปนคนละคณะ
ธรรมยุติกาจึงได้ไปอยู่ข้างใต้ ที่ข้างใต้ซึ่งปลูกกุฎีใหม่นี้คับแคบกระชั้น
พระอโบสถข้างหนึ่งคลองข้างหนึ่ง ข้างเหนือเมื่อมหานิกายไม่มีแล้วก็
ทิ้งร้าง มีผู้ร้ายงัดรื้อเอากระดานไปเสียก็มาก เวลานี้พระครูปลัด
ต้องจ่ายพระไปเฝ้า เธอจึงอยากให้รื้อไปเสียข้างใต้ คิดเบิดข้างเหนือ
เปนสนามตามความคิดกรมพงษา ซึ่งหม่อมฉันเห็นว่าพระรักษาไม่ไหว
เพราะที่กว้างถึงเส้นเศษ ยาวเกือบ ๓ เส้น

ครั้นเมื่อขุดคลองท่อตามแนวคลองคูวัดนี้แล้ว ปากคลองจะมีประตูน้ำ
ซึ่งจะเบิดเข้าออกได้เปนเวลา การที่พระจะเอาเรือมาไว้ในคลองนั้นก็ไม่ได้
แลอยู่ใกล้ชิดตำหนักแพ ห่างจากทางเพียงสัก ๑๑-๑๒ วาทั้งลำคลองด้วย
เห็นว่าจะไม่มีความศุข หม่อมฉันจึงได้คิดหมายจะทำกุฎีใหม่ ยกขึ้น
ไปไว้ริมคลองข้างเหนือ ในเวลานี้ถ้าพระภัทรมุขจะมา จะเข้าไปอย่
ในหมู่ข้างใต้น่าจะไม่สู้สดวก ไม่มีท่าทางเปนผู้ใหญ่ผู้น้อย เพราะเหตุ
ที่ตำหนักสมเด็จพระพุฒาจารย์ท่านอยู่ แต่พระครูปลัดเองยังต้องสร้าง

เรือนไม้ขึ้นในหมู่กุฎี พระอนุจรคงจะมีที่อยู่ เพราะเวลานี้กุฎีว่างด้วย
พระมีน้อย แต่เห็นว่าให้อยู่ข้างเหนือดีกว่า ได้สั่งให้ไปโยกวนกุฎีพระ
ราชาคณะเดิม ซ่อมแซมขึ้นให้ทันพระภัทรมุขมาอยู่ชั่วฝนนี้ ต่อไป
คิดจะปลูกขึ้นใหม่ข้างริมคลอง ได้กะจะรื้อท้องพระโรงกรมหลวงบดินทร
มาเปนหอนั่งพระภัทรมุข โดยจะมีเทศนาวาการเปนหอสวดมนต์ก็ได้
จะรื้อเรือนกรมหมื่นนฤบาลแลเรือนในวังกรมหลวงบดินทรตามแต่จะต้องการ
มาปลูกเปนที่พระภัทรมุขแลที่พระสงฆ์อยู่ เมื่อกุฎีใหม่แล้วย้ายไปขึ้นกุฎี
จึงรื้อกุฎีเก่าซึ่งซ่อมแซมขึ้นชั่วคราวนี้ไปปลูกเข้าในแนวเดียวกัน ยืนขึ้นไป
ตามคลองจนถึงคูท้ายวัด ถ้าหากว่ารื้อกุฎีเก่านี้ลงหมดแล้ว จะมีลานวัด
ในระหว่างกุฎีมาถึงพระอุโบสถ กว้างราวสัก ๑๗–๑๘ วาฤๅบางทีแบ่งปัน
กันได้ เมื่อได้ความตกลงเช่นนี้แล้วจะให้ลงมือทำการซ่อมแซมกุฎีเสีย
ทีเดียว เพราะวันจวนมากอยู่แล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

ป. ถ. เรื่องวัดเครื่องวัลย์นั้น ขอให้ทรงเลือก แลพิ้ง
ความสมัครของเธอด้วยก็ดี.

จ. ป. ร.

(ฉบับที่ ๑๑๒)

วัดบวรนิเวศวิหาร
๕๑
วันที่ ๒๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๑๙ เดือนนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว พระอุโบสถในวัดราชาธิวาศในที่ก่อฝากันนั้น พระครูปลัดเคยบอกว่า แตกจากกันแลฝนรั่ว ของก่อสร้างที่แก่งแย่งกันด้วยแบบอย่างในทางช่าง มักจะเปนมาก เช่นในวัดนี้เอง แก้ไขอย่างไรจะงามนั้น อาตมภาพเคยนับถือว่าทรงถนัดอยู่ หอระฆังเปนรูปกูบสี่น่าดูจะงามดี สมกับกุฏีที่เปนอย่างไทยเหมือนกัน เมื่อได้ปักอินทขีละแล้ว จะแลเปนวัดเก่าขึ้นมาก

เมื่อมีกำหนดวันที่พระภัทรมุขจะไปแล้ว ขอพระราชทานทราบด่วงน่าพอมีเวลาที่พระภัทรมุขจะได้ไปลำลาผู้หลักผู้ใหญ่แลแจ้งแก่สหาย เธออยู่ข้างจะเปนคนกว้าง. ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๑๓)

สวนดุสิต
๕๑
วันที่ ๒๐ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ได้รับลายพระหัตถ์แล้ว วันนี้กจะให้ไปตามพระภัทรมุขแต่เห็นฝนตั้งมามากจึงได้งดเสีย คอยว่าจะตกไม่ตกอดไม่ได้ต้องไป ได้พบพระ

ครูปลัดแจ้งความตามที่รับสั่งให้มาบอกนั้นแล้ว ถนนหนทางแลพื้นวัดถางเตียน ดูเปนรัมณียสถานแท้ ชอบใจขึ้นอิกมาก มีเก่งอยู่เรื่องหนึ่ง ไปนึกถึงข้อรับสั่งว่า พระครูปลัดว่าพวกมิจฉาทิษฐิจะได้ไม่รบกวน จึงได้ถามพระครูปลัดว่า ทางริมคลองนั้นมีขโมยชุมฤๅ เพราะเวลานั้นยืนอยู่ริมคลอง พระครูปลัดว่าไม่สู้ชุมนัก มักจะเกิดขึ้นในเรื่องเบ็ดไก่ พอเหลียวหน้าไปเห็นพระวิเศษสงครามเจ้ากรมฝรั่งแม่นปืนมายืนเฝ้าอยู่ในที่นั้น เลยบอกมอบพระวิเศษสงครามให้เปนโปลิศรักษาทางคลองนั้น เพราะบ้านพระวิเศษอยู่เกือบจะตรงกันข้าม กับที่ซึ่งจะสร้างกุฎี พระภัทรมุขขึ้นใหม่ พระวิเศษอยู่ข้างจะอวดว่าชอบพอกันกับวัดนี้แลรับรองแขงแรงที่จะอุดหนุน เห็นว่าต่อไปภายน่าคงจะเรียบร้อย ด้วยเมื่อเวลาทดกระหม่อมเสด็จอยู่วัดราชาธิวาศ ได้เคยชอบพอกันกับพระยาวิเศษสงคราม แก่ซึ่งยังมีชีวิตรมาจนกระทั่งปีชวดฉศก งานเฉลิมพระชนมพรรษาใหญ่ เวลานั้นชรามากแล้ว นำฉลองพระบาทเข้าไปถวายเปนของสมโภชคู่หนึ่ง รับสั่งทักทายโปรดปรานมาก ถึงใช้คำตอบขอบใจว่าท่านกล่าวถึงที่ได้ทรงคุ้นเคยมา แต่ยังทรงพระผนวช ท่านก็เคยเกื้อหนุนฉันดังนี้ ถ้าพระสงฆ์วัดราชาธิวาศเดินตามปอลิซีของทูลกระหม่อม ทำไมตรีกับเจ้าพวกเหล่านี้ไว้เห็นจะเปนประโยชน์ดี เพราะพวกเขมรไม่สู้จะเกะกะเหมือนพวกญวน วัดราชาธิวาศต่อบ้านเขมร ดีกว่าวัดสัมเกลี้ยงต่อบ้านญวนมาก

เรื่องกำหนดวันได้สั่งไปที่กระทรวงธรรมการ เลยหายสูญเงียบไป จะเปนด้วยเจ้าพระยาวิชิตปวยฤๅกระไร การขึ้นกุฎีครั้งนี้ได้สั่งกรมขุนสมมต

ให้จัดการอย่างชั้นกุฎีวัดปริมัยยิกาวาศ คิดจะไปถวายบริขารที่วัดที่เดียว แต่กรมขุนสมมตก็ควอรันตินตัวเองเสียแล้ว ไม่ได้พบปะกันเข้าอิกทางหนึ่ง จึงไม่มีช่องที่จะพูดจาอันใดกัน เมื่อกำหนดวันเมื่อใดจะทูลให้ทราบล่วงน่า.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๑๔)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๑ มิถุนายน ร.ศ.๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถ์วันวานนี้ได้รับพระราชทานแล้ว ความเปนไมตรีกับคนที่อยู่ใกล้เคียงเปนกิจจำเปนแท้ ผู้ครองวัดที่เห็นกาลไกลย่อมเอาใจใส่อยู่ ๆ ที่วัดส้มเกลี้ยงครั้งพระภัทรธรรมธาดายังอยู่ ได้วิวาทกับพวกญวนเสมอ จนถึงทำการให้เปนที่ทรงรำคาญก็มี แต่มาในชั้นหลังนี้ได้ยินว่าเรียบร้อยแล้ว ในไม่สู้ช้านักอาตมภาพได้ถามพระปลัดเย็นวัดนั้น เธอแจ้งว่าบัดนี้รู้จักกัน ไปมาหาสู่กันได้ เรื่องนี้ก็เปนเพราะพระปลัดเย็นรู้จักผูกไมตรี พระรูปนี้ใจดี ได้เห็นในรายงานปฏิสังขรณ์วัดที่มายื่น รู้จักกับวังเจ้า บ้านข้าราชการแลราษฎรแถบนั้นทั่วถึง ได้กำลังวังแลบ้านเหล่านั้นช่วยปฏิสังขรณ์วัด เปนแต่ยังเซอะอยู่ อย่างไรก็ดี ยังรักษาวัดมาได้ยืดยาวในเวลาที่สมภารอาพาธทำอไรไม่ได้ ๆ ฝ่ายวัดเขมา พระ

วินัยรักขิต เล่าว่าคุ้นเคยกับพวกแขกช้างวัดจนถึงขอแรงมาช่วยตัดต้นไม้ก็ได้ ฯ พระภัทรมุขเองก็ว่าได้เคยทำไมตรีกับพวกแขกช้างวัดเหมือนกัน ได้คุ้นเคยตลอดไปถึงบ้านพระยาจุฬาราชมนตรี ฯ ที่วัดราชาธิวาศพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์(๑) แจ้งว่า พระครูปลัดขอตั้งโรงเรียน ก็มีความมุ่งหมายว่าจะมีทางชักนำเด็ก ๆ พวกมิจฉาทิฐิให้เข้าไปเล่าเรียนหนังสือ เพื่อจะได้มีใจดีต่อกัน ฯ ความคิดอันนี้ก็ได้มีอยู่ว่า เมื่อพระภัทรมุขไปอยู่แล้วจะให้แผ่ไมตรีออกไปถึงกัน ฯ เมื่อวานนี้มีพระราชดำรัสแก่พระวิเศษสงครามเช่นนั้น ผลที่หวังไว้คงสำเร็จตลอดไป. ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๑๕)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๒ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

วันนี้เจ้าพระยาวิชิตบอกกำหนด ที่พระภัทรมุขจะมาอยู่วัดราชาธิวาศวันที่ ๔ เดือนกรกฎาคม เห็นว่าเวลาพอที่จะซ่อมกุฎีแล้วเสร็จ จึงอยากจะทูลเรื่องที่จะแห่อย่างไร

ขันกุฎีแห่รถม้ามีมา ๓ ครั้งแล้ว เวลานี้เห็นเหมาะดีที่จะแห่ด้วยรถโมเตอร์คาร์ พอที่จะว่ากล่าวขอร้องกันได้ ในพวกเจ้านายแลข้าราชการ

---

(๑) ม.ร.ว. เปี่ย มาลากุล ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยาพระเสด็จ

เห็นจะประมาณเกือบ ๕๐ รถ แต่เปนวิไสยของพวกที่เล่นโมเตอร์คาร์ อยากจะเดินทางให้ไกล จึงได้คิดกะการลงเปนเลาดังนี้

พระภัทรมุขมาจากวัดเครือวัลด้วยเรือหลวง ขึ้นท่าขุนนาง มีรถม้ารับไปส่งวัดบวรนิเวศน์ ขอให้ท่านผู้ที่จะมาส่งพระภัทรมุข ไปประชุมพร้อมกันอยู่ที่วัดบวรนิเวศน์ ตั้งต้นกระบวนที่น่าตำหนัก แล้วให้รถกระบวนน่าจอดต่อกันไป รถพระภัทรมุขให้คอยอยู่น่าพระอุโบสถ รถต่อลงไปให้จอดเลี้ยวไปตามถนนข้างวัดตลอดน่าพลับพลา หม่อมฉันจะไปรับเสด็จขึ้นรถด้วย จากน่าตำหนักจะออกน่านำกระบวน รถพระพุทธ พระธรรมรถหนึ่ง รถพระภัทรมุขรถหนึ่ง ถานาอันดับ ๔ รูปรถหนึ่ง มีรถกระบะบรรทุกเครื่องประโคม ๔ รถ รถอื่น ๆ นอกนั้นให้รับพระเถรานุเถรบรรดาที่จะมาช่วยในการขึ้นกฐิน ขึ้นรถโมเตอร์คาร์เที่ยวกันเสียก่อน คือจะเดินกระบวนไปตามริมกำแพง จนถึงสพานช้างคลองตลาด แล้วจึงเลี้ยวลงถนนสนามไชย ถนนราชดำเนิน ถนนเบญมาศแล้วมาเข้าถนนมังกรรำไปออกถนนซางฮี้ เลี้ยวลงถนนสามเสนไปเข้าถนนวัดราชาธิวาศ กระบวนรถจะไปจอดอยู่ในลานวัดที่น่าเมรุ พระภัทรมุขเข้าในโบถแลขึ้นกฐินแล้วมีการเลี้ยงน้ำชาทั้งพระแลคฤหัสถ์ผู้ที่ไปช่วย จะได้จัดผ้าขาวม้าไว้ให้พระภัทรมุขแจก เจ้าพระยาวิชิตต้องได้ผ้าม่วงตามแบบขึ้นกฐิน ครั้นเมื่อเลี้ยงแลแจกกันเสร็จแล้วตั้งกระบวนกลับเปนเสร็จการขึ้นกฐิน

ข้อสำคัญมีอยู่อย่างหนึ่ง แต่ทำไฉนจะรู้ว่าผู้ใดจะมาส่งบ้าง มากน้อยเท่าไรที่ควรจะขึ้นรถ ถ้ารู้จำนวนเปนเลาไว้แล้วพอที่จะกะรถให้

เหมาะได้ จะต้องทรงเปนพระธุระอย่างหนึ่ง เมื่อได้จัดรวแล้วเสร็จบอกที่นั่งในรถไปถวาย ต้องทรงเขียนกำกับให้แก่เจ้าของรถเผ่าให้รับพระรูปนั้น ๆ ขึ้นรถ แลบอกให้พระรู้เสียด้วยว่าจะต้องขึ้นรถผู้นั้น ๆ ถ้าได้เช่นนั้น เจ้าของรถจะได้เที่ยวตามหาพระที่จะขึ้นรถของตัว พระก็จะได้ตามหาเจ้าของรถที่ตัวจะไปขึ้น เห็นว่าจะเปนการสนุกคึกคื้นดี กลัวอย่างเดียวแต่เรื่องฝน ถ้าหากว่าฝนตก รถที่เปนประทุนคงจะต้องเบียกบ้าง ไม่สนุกอยู่ข้อเดียวเท่านั้น.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๑๖)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันวานนี้ได้รับพระราชทานแล้ว พระผู้จะไปส่งนั้นคงจะกำหนดจำนวนได้ยาก ชั้นผู้ใหญ่คงกำหนดได้ด้วยบอกลา แต่ชั้นผู้น้อยที่รู้แล้ว จะพึงไปเองด้วยความรู้จักกับพระภัทรมุข คงกำหนดได้ยาก แต่การที่จะรับพระขึ้นรถนั้น มิทางจะจัดได้สดวก คือกำหนดพระที่เปนชั้นผู้ใหญ่ไว้ เมื่อยังพอจะไปได้อิก ก็ขยายออกไปกว่าจะพอแก่รถ เช่นนี้เห็นจะเปนการสดวก จัดได้แต่ต้นไปทีเดียว ๆ จะรอคิดกับพระภัทรมุขก่อน

เมื่อทราบการร่ำลากันเพียงไรแล้ว จึงจะจัดต่อไป ฯ การแห่ดูจะเปนการคริกครันอยู่ ถ้าฝนไม่ตก ฯ เจ้าพระยาวิชิตวงศ์จะได้ผ้าม่วงแจก คงจะอิแกมเรี่ย บางคราวถึงต้องให้ไปเอาตัวมา ฯ อาตมภาพทูลขอของแจกพระผู้ไปส่ง เพื่อพระราชทานพระภัทรมุขด้วย ฯ แต่ก่อนเคยมี แต่ในชั้นหลังออกจะเลิกกันไป ฯ เปนของอไร ๆ พอถือติดมือกลับไป พอได้กันกับผ้าขาวม้าที่จะแจกคฤหัสถ์ ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๑๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้มีจดหมายถามพระพิมลธรรม ในการจะขอพระครูปลัดสุวัฒนศีลคุณวัดโสมนัส ไปเปนเจ้าอาวาสวัดเครือวัลย์ พระพิมลธรรมยอมให้แล้ว แลได้เรียกพระครูปลัดสุวัฒนศีลคุณมาพูดเพื่อจะให้ไปวัดเครือวัลย์ เธอรับจะไปอยู่ฉลองพระเดชพระคุณแล้ว พระครูปลัดรูปนี้แม้ไม่ได้เปนเปรียญ แต่มีความรู้พอเทศนาแก่ชาวบ้านได้แลเปนคนอาจเห็นว่ามีสามารถพอจะรักษาวัดนั้นได้ ทั้งเปนสหชาตเคยได้รับพระราชทานพัดยศฉลูเบญจศกไว้แล้ว เปนคราวสมควรที่จะได้ทรงยกย่องด้วย ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๑๘)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้ร่างใบนัดพระในการส่งพระภัทรมุขมุนีไปอยู่วัดราชาธิวาศ ดังถวายมา ถ้าถูกต้องจะพิมพ์ให้พระภัทรมุขส่งแก่พระที่รับลา ได้พร้อมกับพระภัทรมุขกะรายชื่อพระที่เธอจะลา เลือกแต่ที่เธอรู้จัก รวมทั้งธรรมยุติกามหานิกาย ๘๓ รูปนอกจากอาตมภาพ แต่ยังไม่ได้นับพระวัดเครือวัลย์เข้าในนั้น ได้ถวายจำนวนที่แยกเปนราย ๆ มาแผนกหนึ่ง จะควรไปในขบวรได้ทั้งนั้นหรือจะเลือกคัดเพียงชั้นไรก็ได้ ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๑๙)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๔ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ได้รับลายพระหัตถ์เวลาวานนี้ฉบับ ๑ วันนี้ ๒ ฉบับ ไม่ได้ทูลตอบฉบับวานนี้ เพราะกำลังจัดกระบวน จะส่งจำนวนรถไปถวาย ที่จริงรถจะหาได้มากกว่าจำนวน ๔๒ คันแต่ขัดที่จอด กะกันว่าถานน่าเมรุจะจอด

ได้เพียง ๔๐ คันเท่านั้น ทั้งกระบวนที่จัดคราวนี้ รถที่เปนกระบวนน่าเปน
รถย่อม ๆ ไม่ได้กะให้พระขึ้นถึง ๑๒ รถ ต่อถึงรถกระบวนพระภัทรมุข
ต่อไป จึงเปนรถพระไปส่ง ล้วนแต่เปนรถใหญ่ ๆ ได้บอกชื่อเจ้าของแล
กะจำนวนพระที่จะนั่งได้ แลรถจะเดินเปนลำดับอย่างไรส่งมาถวายในซอง
นี้ด้วย กระบวนคราวนี้รถเล็ก ๆ ออกน่า รถใหญ่ตามหลัง รถที่รูป
คล้าย ๆ กันเดินต่อกันเพื่อจะให้งาม แต่ถึงได้จัดลงเช่นนี้คงจะรับพระไปส่ง
ได้ถึง ๘๐ ขาดจำนวนบาญชีที่พระภัทรมุขถืออยู่ ๓ รูปเท่านั้นเห็นว่าจะพอ
ผ่อนผันได้ ทางเดินกระบวนได้แก้ไขไปบ้าง เพื่อจะไม่ให้ซ้ำทาง คือ
เมื่อมาทางถนนสนามไชยสนามหลวงแล้ว เลี้ยวลงถนนราชินี ไปออก
ถนนสามเสน แล้วเลี้ยวถนนกรุงเกษม ทางน่าวัดมงกุฎกระษัตริย์
ไปเข้าถนนเบญมาศ แล้วไปเลี้ยวมังกรำตามเดิม นอกนั้นใบนัดก็เปน
อันถูกต้องดีแล้ว วิตกแต่เรื่องฝน ถ้าฝนตกลงมาแล้ว จะลำบาก
หนักหนา แต่ไม่มีทางแก้ ในเวลาเดินทาง ส่วนที่วัดนั้นจะต้องปลูกโรง
ใหญ่ต่อศาลาสันตะสมาคมไว้เปนที่พักแลที่เลี้ยงน้ำชา แต่อย่างไร ๆ ถ้า
ฝนไม่ตกได้นั้นเปนอย่างดี หลังคาที่วัดอยู่ข้างมีน้อย มีศาลาก็ออกไปอยู่
เสียห่างเหลือเกิน แลไม่น่านั่งเลย ถ้าจะแยกไปนั่งตามศาลาจะขาดความ
คริกคริ้นหมด จึงจำเปนจะต้องให้จอแจอยู่ที่น่าพระอุโบสถนั้นเอง ของ
แจกพระก็หาได้แล้ว

พระครูปลัดสุวัฒนศีลคุณตกลงจะไปอยู่วัดเครื่อวัลนั้นดีแล้ว ได้เทียบที่พระราชาคณะไว้ แลพระครูสุวัฒนสมณาจารย์ คิดจะรอไว้ก่อนสักหน่อยหนึ่ง พอให้การวัดวาเรียบร้อยขึ้นอีก.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

ป. ล. เรื่องพระที่จะขึ้นรถ ใครจะขึ้นรถใครบางเจ้าของมีความปราถนาอยู่บ้าง ถ้าทรงจัดให้พระกับคฤหัสถ์เจ้าของรถถูกคอกันจะเปนที่พอใจสดวกดี แต่ที่เจ้าของรถไม่รู้จักพระเลยก็มาก ใครขึ้นรถใครก็จะใช้ได้รวังแต่คนที่คบพระให้ถูกใจ ๒—๓ รถเท่านั้นก็พอ หม่อมฉันคงจะไปถึงวัดบวรนิเวศน์ก่อนเวลาบ่าย ๔ โมง หรือพอ ๔ โมง เมื่อดกระบวนเสร็จแล้ว จะเชิญเสด็จขึ้นรถมาด้วย ล่วงน่ามาคอยรับอยู่ที่วัดราชาธิวาศทีเดียว เช่นนั้นจึงจะได้เห็นกระบวนตลอด แลจะได้แก้ขัดข้องบางอย่างอันจะเกิดขึ้นที่วัดด้วย.

จ. ป. ร.

บาญชี่รถยนต์

๑—รถบันฎาฤทธิ์	กรมหมื่นราชบุรี	นำกระบวน
๒—รถออมนิบัส	ทหารบก	แตรวง
๓—รถจำปาห้อยหู	กรมขุนสรรพสาตร์	แห่
๔—รถชมภูห้อยบ่า	กรมหลวงดำรง	

๕—รถอากาศประกาย	กรมหลวงประจักษ์		แห่
๖—รถปทุมรัตน	กรมหลวงเทวะวงษ์		,,
๗—รถออมนิบัส	สมเด็จพระบรมโอรส		บีพาท
๘—รถพลดิเรก	กรมหมื่นกำแพงเพ็ชร		แห่
๙—รถเมฆขลา	กรมหมื่นนราธิป		,,
๑๐—รถสิบคชประชุม	หลวงนาวา		,,
๑๑—รถอัศวพาหน	พระยาศรีสหเทพ		,,
๑๒—รถกฤศณจักร์	พระยาจักรปาณี		,,
๑๓—รถกำลังสิงห์	หลวงสวามิภักดิ์		,,
๑๔—รถออมนิบัส	ทหารบก	กลองแซก	
๑๕—รถตราจักร์	กรมหลวงดำรง	รับเจ้าพระยาวิชิตวงษ์	นั่งได้ ๔
๑๖—รถสละสลวย	ของหลวง	รับพระพุทธรูปพระธรรม	นั่งได้ ๔
๑๗—รถไอยราพต	ของหลวง	รับพระภัทรมุข	นั่งได้ ๔
๑๘—รถกระสวยทอง	ของหลวง	รับถานานุกรม	นั่งได้ ๔
๑๙—รถลำยองทาบ	ของหลวง	รับพระอันดับ	นั่งได้ ๔
๒๐—รถทรงหณุมาณ	สมเด็จพระบรมโอรส	พระส่ง	นั่งได้ ๒
๒๑—รถวิมานลอย	สมเด็จพระบรมราชเทวี	,,	นั่งได้ ๔
๒๒—รถสินาศนรินทร	พระยาวรพงษ์	,,	นั่งได้ ๖
๒๓—รถเตร็จฟ้า	สมเด็จกรมพระ	,,	นั่งได้ ๔
๒๔—รถอรรคนิวาศ	สมเด็จกรมขุนนครสวรรค์	,,	นั่งได้ ๔

๒๕—รถสมิงทอง	พระองค์เพ็ญ	พระส่ง	นั่งได้ ๔
๒๖—รถรามประพาศ	กรมหลวงนเรศร์	,,	นั่งได้ ๓
๒๗—รถกระบวนช่าง	กรมหมื่นกำแพงเพ็ชร	,,	นั่งได้ ๓
๒๘—รถคชากฤษณ์	สมเด็จกรมขุนพิศณุโลก	,,	นั่งได้ ๓
๒๙—รถกลกำบัง	สมเด็จกรมขุนนครราชสีมา	,,	นั่งได้ ๔
๓๐—รถบราเซีย	พระองค์วุฒิไชย	,,	นั่งได้ ๓
๓๑—รถอินทรีสมานพล	กรมขุนสรรพสาตร์	,,	นั่งได้ ๔
๓๒—รถอจลศรัทธา	กรมขุนสมมต	,,	นั่งได้ ๓
๓๓—รถพ่องพ้า	สมเด็จกรมขุนสพบุรี	,,	นั่งได้ ๓
๓๔—รถเรโนต์	พระสรรพการ	,,	นั่งได้ ๓
๓๕—รถสุรางค์สำเริง	เจ้าพระยาสุรวงษ์	,,	นั่งได้ ๓
๓๖—รถอาทิตมณฑล	กรมหมื่นจันทบุรี	,,	นั่งได้ ๒
๓๗—รถพลอยนพเก้า	สมเด็จพระบรมราชเทวี	,,	นั่งได้ ๒
๓๘—รถพลโกษี	หลวงสุนทรโกษา	,,	นั่งได้ ๒
๓๙—รถอินทร์ชนู	พระยานรฤทธิ์	,,	นั่งได้ ๒
๔๐—รถชเชิดชื่อ	พระยาพิพัฒน์	,,	นั่งได้ ๒
๔๑—รถออมนิบัส	ทหารบก	เล่าโก๊	กรมเมือง
๔๒—รถอาศน์พระยม	พระยาสุขุม	รั้งกระบวน	

(ฉบับที่ ๑๒๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๙ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอถวายบาญชีรายชื่อพระที่กะไว้เพื่อจะให้ชิ้นรถนั้น ๆ ได้เลือกพระที่รู้จักคุ้นเคยกับเจ้าของรถเฉลี่ยกันไป แต่ไม่ครบทั้งนั้น มีว่างต้องเติมพระอื่นเข้าด้วย ในพระเองก็จัดตามที่เห็นว่าคุ้นเคยกันเปนพื้น ๆ ในพระเหล่านี้ยังจะเปลี่ยนแปลงมีอีก ได้ทราบเมื่อเขียนบาญชีแล้ว เช่นพระศาสนโสภณอาพาธไปไม่ได้ สมเดจพระพุทธโฆษาจารย์กับพระอุบาพี่ที่เข้าใจว่าอาพาธแลง่อนแง่น มีตั้งใจว่าจะมา ๆ แลในบาญชีที่กะไว้นี้ ยังเว้นไว้อีก ๓ ชื่อ เพื่อจะต้องแก้ไข ๆ อีกประการหนึ่ง เมื่อเรียงบาญชีนี้ ได้นึกถึงที่นั่งเจ้าของรถ ไม่ทราบแน่ว่าเจ้าของรถอไรจะนั่งไปในที่คนขับหรือจะนั่งไปกับพระ ถ้ารถที่เจ้าของจะนั่งข้างใน จะถอนพระรูปที่สุดออกเสีย ๆ การที่จัดดังนี้ ถ้ายังไม่สดวกหรือจะดีขึ้นด้วยประการใด ขอพระราชทานพระราชดำริห์ด้วย ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๒๑)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๙ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ที่ทรงกะพระฉันรถมานั้นเข้าทีดีมาก กำหนดคนนั่งที่จดมาในบาญชีนั้น เจ้าของกะมาทั้งสิ้น รถที่เขาจะขับเองเขาจึงได้รับพระถึง ๔ ที่เขากะ ๓ ก็ด้วยเหตุที่ตัวเขาคิดจะไป ถ้ากะเท่าจำนวนที่จดไปในบาญชีรถแล้วไม่มีพลาด

น่าสงไสยอยู่แห่งหนึ่ง ที่พระวรญาณมุนีแกเคยเปนคู่ความกับพระยาพิพัฒน์ ๆ แพ้ด้วย หม่อมฉันเปนผู้วินิจฉัยเอง จะชอบกันฤายังที่จริงบ้านนั้นใกล้ดี แต่แกเปนมิจฉาทิฐิอยู่ก็ไม่ไว้ใจ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๒๒)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๓๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

ตามพระกระแสที่พระราชทานมา อาตมภาพได้ถอนพระวรญาณมุนีจากรถพระยาพิพัฒน์โกษาไปรถพระยานรฤทธิ์ราชหัช เปลี่ยนพระมหาไคลจากนั้น ไปรถพระยาพิพัฒน์ ๆ พระศาสนโสภณไปไม่ได้ ได้เติมสมเดจ

พระพุทธโฆษาจารย์ผู้จะไปได้ ในรถ สมเดจกรมชุนนครสวรรค์ ฯ พระธรรมธราจารย์ไปไม่ได้ อิกรูปหนึ่ง ได้เติมพระอุบาพีผู้จะไปได้ในรถเจ้าพระยาสุรวงศ์ ฯ ส่วนยังว่างอิก ๓ นั้น รถพระองค์วุฒิไชยเติมพระปลัดชื่นบาเรียนวัดสัมพันธวงศ์ รถกรมชุนสมมตเติมพระครูวราโภควัดนี้ รถสมเดจกรมชุนลพบุรีเติมพระครูขันตยาคมวัดเทพศิรินทร์ ฯ

อนึ่งพระภัทรมุขบอกว่า มีรถบอกช่วยอิก ๔ หลัง พระองค์เจ้าพระสถาพรจะหามาหลัง ๑ พระเจริญราชธนหลัง ๑ หลวงชลภูมิพานิชหลัง ๑ นายกันหลัง ๑ จะควรอย่างไรสุดแล้วแต่จะโปรด พระเจริญราชธนกับหลวงชลภูมิพานิชเขาเปนศิษย์อาตมภาพอยู่ด้วย เมื่อมีการเช่นนี้ชน ก็คงจะปราถนาที่จะมีส่วนด้วยกระมัง ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๒๓)

สวนดุสิต
วันที่ ๓๐ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

จดหมายที่ประทานมาวันนี้ได้รับแล้ว รถช่วยได้ บอกกรมหลวงนริศให้เข้าต่อท้ายกระบวน สงไสยแต่เจ้าสถาพรเธอจะไปเอามาจากไหน กลัวพระภัทรมุขจะพังผิด พบวันนี้ถามดูก็ยังไม่เข้าใจ รถจะขาดไปเสียหลังหนึ่ง

แล้ว ดุ๊ก (๑) ถูกห้ามไม่ให้มาเฝ้าเพราะเกิดกาฬโรคขึ้นในบ้าน อาลวาดใหญ่เพราะหม่อมฉันเกณฑ์ให้เปนผู้แต่งดอกไม้รถที่จะรับพระ ๕ รถ แลจัดซื้อของแจก ถ้าต้องชังจะไม่ทำอะไรหมด ว่าเปลือกมันจะติด ดุ๊กอาลวาดมากเพราะเหตุที่แกไม่เชื่อ กรมสมมตนั้นนิ่งส่งบสงัดทีเดียว บอกว่ามันให้รู้สึกแต่ครั่นตัวแลปวดนั่นปวดนี่ร่ำไป เจ็บที่บ้านดุ๊กนี้มันก็ชอบกลอยู่บ้าง ตายติด ๆ กัน ๓ คนถูก ๒ คนพ่อคนหนึ่ง เปนเจ้ากรมกรมสรรพสาตร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๒๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้จดหมายถามพระองค์เจ้าพระสถาพรแล้ว เธอตอบมาว่า ได้พูดแก่พระภัทรมุขว่า ถ้าต้องใช้รถมอเตอร์ไปส่ง เธอจะยืมของหลวงวุฒิสารไป แต่เมื่อมีรถสำหรับเธอแล้ว เธอไม่ได้คิดจะเอามา ฯ

อนึ่งรถของกรมขุนสรรพสาตรที่จะขาดไปนั้น จะมีรถแทนหรือจะต้องเกลี่ยไกล่ในรถสมทบจะได้คิดจัด ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

---

(๑) กรมขุนสรรพสาตรศุภกิจ

(ฉบับที่ ๑๒๕)

สวนดุสิต

วันที่ ๑ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ซึ่งรถกรมขุนสรรพสาตรขาดไปรถหนึ่งนั้นหาแทนได้ง่าย เช่นกรมมรุพงษ์ก็ไม่ต้องถูกเกณฑ์ ได้สั่งกรมหลวงนริศให้หาเติมขึ้นแทน เว้นแต่รถถ้าเกณฑ์ชนิดใดจะเข้าลำดับไหนให้ทูลไปให้ทรงทราบ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๒๖)

สวนดุสิต

วันที่ ๑๖ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

กราบทูล ให้ทรงทราบ.

หม่อมฉันรู้สึกว่าขาดความรู้ในเรื่องศาสนา นึกอไรไม่คล่องทางหนึ่ง คือเรื่องอุปมาธรรม อย่างเช่นเขียนวัดบวรนิเวศ วัดบรมนิวาศสองแห่งนี้มีเรื่องเปนคำอุปมาทั้งนั้น ไม่ใช่เขียนถ่ายแผนที่ฝรั่งเหลว ๆ หม่อมฉันอยากจะทราบอุปมานั้นทั้งหมดว่ามีกี่ข้อ ทางมาอย่างไร

สองวัดนั้นท่านเขียนเปนรูปฝรั่ง ว่ามนุษย์เวลาไม่รู้ฤาเห็นผิดอยู่ เผื่อจะได้เขียนถ่ายจากรูปภาพฝรั่งให้เปลก ๆ ตา

ส่วนที่หม่อมฉันต้องการนั้น จะมาผูกเปนลายรูปภาพ ถ้าเหมาะดี จะได้ใช้ในวัดราชาธิวาศ เข้าใจว่ารูปเขียนสองวัด มีจาฤกแผ่นศิลาเชิงผนังฤาแห่งใดที่พอจะคัดได้ ถ้าไม่มีขอได้ โปรดทรงพยากรณ์ปฤษณานั้นประทาน ว่าภาพเช่นนั้นได้แก่ธรรมเช่นนั้น ๆ จะเปนกำลังช่วยความคิดมาก.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๒๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๙ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาฉบับวันที่ ๑๖ เดือนนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว รูปภาพที่เขียนผนังโบสถ์วัดนั้น มีคำจาริกอยู่ที่ลายคั่นข้างบน ได้ลอกไว้ก่อนแล้ว ขอพระราชทานถวายมา ๆ ส่วนที่วัดบรมนิวาส ยังขอพระญาณรักขิตให้คัดส่งมา ๆ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๒๙)

สวนดุสิต

วันที่ ๑๙ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

จดหมายประทานคำจาฤกรูปภาพ ที่เขียนพระอุโบสถวัดบวรนิเวศน์มานั้นได้ตรวจแล้ว คำเปรียบนี้เข้าใจว่า เขาจะได้เปรียบไว้แต่ก่อนแล้วมีบ้าง ทำเทียบขึ้นใหม่บ้าง จะเปนเช่นนั้นฤๅไม่

คำเปรียบบางข้อดูพอจะเขียนได้ แต่เปรียบบางข้อไม่น่าจะเปนรูปภาพได้ ทั้งเปนอุปมามีใจความอย่างเดียวกันทั้งหมด ต่างสิ่งซึ่งยกมาเปรียบอยู่ข้างจะจืด

กรมหลวงนริศว่า ได้ทูลเรื่องคำเปรียบที่เธอเห็นว่าจะใช้เปนอศุภได้ ทรงรับว่ามีอยู่ ถ้าได้ทางนั้นจะแยบคายดี

การวัดราชาธิวาศยิ่งคิดไปก็ยิ่งยากขึ้น เพราะพิจารณาเข้าก็เห็นหลักตอที่กีดขวาง ไม่เปนการง่ายเลย โทษต้องถึงเอาอินยิเนียร์กรมโยธามาตรวจ แลจะต้องเจาะลงไปดูรากผนังที่ร้าว อยู่ข้างจะมีความหวาดหวั่นกลัวว่าถ้าประทุกองอาไศรยผนังเดิมหนักเข้า รากไม่บริบูรณ์จะยุบลงไปได้ พิเคราะห์ดูโดยถ้วนถี่ เปนความเห็นส่วนตัวหม่อมฉันเอง เห็นว่าในหมู่พระอุโบสถนี้ น่าจะไม่มีสิ่งใดซึ่งทำแต่ครั้งกรุงเก่าได้เหลืออยู่เลย ดูโดยผิวมือแลท่วงที พระอุโบสถเปนผิวมือแผ่นดินพระนั่งเกล้า ที่หลังฉลอง

ก่อนอาวาศเก้าคราวกัน[๑] กำแพงแก้วศาลาคู่ ศาลาการเปรียญ กุฎีเปน ผีมือแผ่นดินพระนั่งเกล้าทั้งนั้น การแผ่นดินทูลกระหม่อม พระเจดีย์ ประตีสี่ทิศ หอระฆัง สพานเก๋ง สพานน้ำ ในพระอโบสถก็มีแต่เก๋งขวาง น่าขวางหลังแลสพานน้ำอิกแห่งหนึ่งเท่านั้น ยกเสียแต่ที่พระตำหนัก พระเจดีย์ก็น่าจะเปนพระเจดีย์เดิม เล็กเสริมให้ใหญ่เหลี่ยมแปลงเปนกลม เหตุฉนั้นจึงได้พ้ดสูญไม่ตรงกับพระอุโบสถ หอพระ ๒ หลังก็เปนหอพระใหม่ ไม่มีสิ่งใดที่อายุเกิน ๘๐ ปีสักอย่างเดียว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๒๙)

วัดบวรนิเวศวิหาร

๕๑

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

ข้อความในคำจาริกรูปภาพในโบสถ์วัดนี้นั้น ได้พบที่มาโดยมากที่เปนคำตรง เช่นเปรียบว่าเปนนายสารถี นายสำเภา แพทย์ผ่าฤกศรเปนต้น

---

(๑) พระอาราม ๙ ที่ว่านี้ คือ ๑ วัดราชโอรส ๒ วัดพลับ ๓ วัดสังกระจาย ๔ วัดท้ายตลาด ๕ วัดอรุณ ๖ วัดระฆัง ๗ วัดพระยาทำ ๘ วัดสุวรรณาราม ๙ วัดสระเกศ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ซ่อมสำเร็จ ฉลองเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๗๔

ที่อาศัยนัย เช่นเปนดังดอกบัวบาน ที่ได้ในคาถา ยถา สังการธานัส์มิ
แต่ในคาถานั้นเปรียบของอริยสาวก แลเขาหิมพานต์ ที่ได้ในคาถาว่า
ทเร สันโต ปกาเสนติ หิมวันโตว ปัพพโต แต่ในที่นั้นเปรียบของสัต
บุรุษ อุปมาบางข้อไม่ดี เช่นเปรียบพระพุทธเจ้าเปนผู้ให้สมานกล่าวคือ
พระพี่เลี้ยง พระสงฆ์เปนพระราชกุมาร ข้อความที่ซ้ำ ๆ กันเข้าใจว่า
เปนเพราะมุ่งความในบาทนั้นเอง เช่นพระพุทธเจ้าเปนแพทย์ผ่าถูกศร
หมายว่าเปนผู้รับรงับทุกข์โศกที่เสียดใจ เปนหมอรักษา หมายว่าเปนผู้
ให้ปัญญา แต่เขียนเปนรูปภาพดูซ้ำกัน ๆ

เรื่องอุปมาธรรมเนื่องด้วยอศุภ ที่กรมหลวงนริศคิดจะเขียนนั้น
เข้าทีมาก แต่เกรงจะหาได้ไม่ครบเท่านั้น ๆ
ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๓๐)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ความคิดกรมหลวงนริศเปนความคิดช่างอย่างดีแต่คิดจะง่าย ถ้าได้
มุ่งใจจะคิดไปทางที่พูดแล้ว ข้อที่หาไม่ได้นั้นไม่ต้องคิดหาทางเปลี่ยน

ปล่อยคิดจนอยู่เพียงเท่านั้น ต้องคอยบากหัวออกจากที่ขัดข้อง แลนำให้เดินไปทางใหม่ที่เปนร่องลึก แลไม่ใช่ทวนกระแส่ความคิดของแก ถ้าหากว่าเปนทางที่ทวนกระแส่ก็แจวพายไม่ขึ้น

ข้อซึ่งจะคิดหาข้อความให้ลงกับอศุภ ๑๐ นั้นหม่อมฉันเห็นไม่สำเร็จได้ เพราะตามความคิดหม่อมฉันที่ไม่ลันทัดในทางอศุภกรรมฐาน มิใช่ไม่ได้เรียน แต่ไม่มีวาศนาที่จะพิจารณาอศุภกรรมฐานได้ เห็นไปเสียว่าข้อที่แยกไว้นั้นไม่สู้แยบคายสมควรแก่ความพิจารณาส่วนตัวเห็นเปนซ้ำซากไป จะหาคำเปรียบที่ไหนให้ได้ครบถึง ๑๐ แต่พิจารณาตามยังไม่ใคร่เห็นเสียแล้ว ความคิดกรมหลวงนริศเดินไปทางเทวทูตซึ่งมีชราพยาธิเข้าไปปน ก็ไม่คงอยู่ในอศุภได้แล้ว เหตุไฉนจะไม่ปล่อยให้กว้างไปอย่างอื่นบ้าง เรื่องที่จะเขียนจำจะต้องทำธรรมให้เปนรูป ถ้าหากว่าจะไม่มีรูปจำจะต้องใช้อุปมา ข้ออุปมาที่จะเขียนให้งามไม่ได้ เช่นเมฆฝนตกเขียนได้แต่ไม่งาม อุปมาที่เขียนไม่ได้เช่นความอุ่นใจเช่นนี้ ก็ไม่เปนประโยชน์อไร เพราะฉนั้นถ้าหาเรื่องอไรให้เหมาะ ๆ ไม่เคยเขียนที่ไหนเขียนขึ้นเห็นจะงามแลแปลกดี.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๓๑)

วัดบวรนิเวศวิหาร

๔๑

วันที่ ๒๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันวานนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว ๆ เรื่องที่จะเขียนไม่จำกัดเฉพาะอศุภแล้วยังจะเลือกได้อีก ๆ เรื่องที่น่าเขียนนั้น ที่อาจแสดงข้อธรรมโดยบุคคลาธิษฐาน เช่นธิดามาร ๓ คนพากันมายวนพระพุทธเจ้า แลเรื่องอุปมาเช่นพระพุทธเจ้าเข้าพระทัยผีกหัดบุรุษที่พอผีกได้ ดุจนายสารถีผีกม้า แต่เรื่องเช่นนี้ ต้องเลือกเพื่อเขียนรูปภาพเข้าที่ได้ด้วย ๆ ข้อว่าพระพุทธเจ้าเปนผู้ให้อุ่นใจนั้นออกจากศัพท์ว่า อัสสาสโก แต่ถึงอย่างนั้น ยังนึกไม่ออกว่ารูปภาพเขียนไว้อย่างไร ไปดูเห็นเปนรูปฝรั่งแต่งอย่างบาดหลวงยืนอยู่สักสองสามภาพ เหี่ยวเต็มที แต่พาให้เข้าใจว่า เทียบพระเยซูที่พวกฝรั่งยกว่าเปน Saviour ของเขา ๆ

อนึ่งเมื่อวานนี้ พระครูปลัดสุวัฒนสมณาจารย์ พาพระครูธรรมรักขิตวัดราชาธิวาสมาหา ยื่นบาญชีบอกบุญของพระครูสังฆรักขิตเพื่อจะปฏิสังขรณพระอุโบสถแลพระตำหนักตามที่คิดไว้ เมื่อทรงจับปฏิสังขรณพระอาราม จึงมีความยินดีจะขอถวายเพื่อน้อมเข้าในการพระราชกุศล ๆ แต่ทรัพย์รายนี้เดิม ๓,๕๐๒ บาท ๕๐ อัฐ จ่ายเปนค่ากระเบื้อง ๓๓๐,๐๐๐ แผ่นแล้ว คงเหลือแต่ ๒,๑๔๗ บาทถ้วน แต่มีกระเบื้องมุงหลังคาอยู่เต็มตามจำนวนนั้น ๆ พระครูรูปนี้ก็ไม่ปรองดองกับพระครูปลัด จัดการ

บอกบุญก็เปนตามลำพัง ไม่รู้กัน ความพึ่งปรากฏขึ้นว่าเธอได้บอกบุญมีผู้บริจาคไว้ เมื่อทรงจับทำนุบำรุงวัดนั้นขึ้นถึงจะเปนเช่นนั้นก็ตาม อาตมภาพได้พูดยกย่องให้เธอมีใจว่าได้เอาใจใส่ในการวัด แลพูดแก่เธอว่าจะนำเผ้าในเวลาเสด็จวัดนั้น แต่บาญชีที่ยืนนั้น ยังต้องสอบชื่อแลแก้ให้ถูกต้อง เสร็จแล้วจะได้นำเผ้าในเร็ว ๆ นี้

ฝ่ายพระครูปลัดก็มีทายกจะบริจาคในการปฏิสังขรณราวสัก ๘๐๐ บาท เธอแนะให้ถวาย เขาก็ยินดีตาม ถ้าเปนความควร จะขอพระราชทานโอกาศให้เจ้าของได้เผ้าถวายเองในเวลาที่เสด็จวัดนั้น ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๓๒)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๒ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

ซึ่งทรงพระดำริห์ว่า เรื่องที่แสดงข้อธรรมโดยบุคคลาธิฐาน จะเขียนได้นั้นถูกแล้ว คำเปรียบอุ่นใจที่ถึงเขียนรูปพระเยซูฤาบาดหลวงลงนั้นถ้าเปนหม่อมฉันทำเห็นจะถูกนินทาบ่น ทูลกระหม่อมท่านเปนผู้ที่คนทั้งปวงเชื่อเสียแล้วจึงไม่มีใครรู้สึก

กระเบื้องรายพระครูสังฆรักขิตเรี่ยรายนั้นได้เห็นแลได้ถามเรื่องไม่ได้ความจากพระ ได้ความจากคฤหัสถ์ในวังว่ามีการเรี่ยรายก่อนน่านี้หน่อยหนึ่ง

แต่ได้ถือวิสาสะสั่งพระยาสามภพเมื่อ ๒ วันมานี้เอง ว่ากระเบื้องที่จะมุงศาลาแลมุงกุฎีไม่พอก็ให้เอากระเบื้องที่พระเรี่ยรายนั้นใช้ อย่าเพ่อให้เธอมุงพระอุโบสถเลย เพราะพระอุโบสถจะแก้ไขใหม่ แต่ไม่ทราบเรื่องที่จะปฏิสังขรณ์พระตำหนัก เงินที่เรี่ยรายได้กับทั้งค่ากระเบื้องได้ปฏิสังขรณ์พระตำหนักดีแล้ว หม่อมฉันยังไม่ได้ให้ตรวจการว่าจะเสียหายมากน้อยเท่าใด แต่กรมสวัสดิ์แจ้งว่าดูเหมือนเสาจะขาด ด้วยเห็นพื้นภายในทรุดลง

การวัดราชาธิวาศนี้ หม่อมฉันเห็นจะเข้าลึกเสียแล้ว การที่คิดไว้ว่าจะทำพอให้เรียบ ๆ อย่างแต่ก่อน ค่อย ๆ เดินไปหาความสมบูรณ์เห็นจะไม่มีอะไรเหลือที่จะไม่ได้จับทั่วทั้งวัด เปลี่ยนเปนคนละวัดกับแต่ก่อนทีเดียว ได้บอกเรี่ยรายได้เงิน ๔๐,๐๐๐ เศษ จะทุ่นขึ้นมาได้บ้างแต่งานยังมาก

ถวายรายงาน เวลานี้กำลังจัดการคิดเรื่องที่จะทำกุฎี มาปรากฏว่าการที่จะป้องกันพวกมิจฉาทิฐิ เห็นจะป้องกันได้แต่ที่มาข่มเหงตรง ๆ แต่เรื่องขโมยนี้ไม่ว่าสัมมาทิฐิฤามิจฉาทิฐิ เขาบอกว่าที่กระดานจะหายสัก ๒ แผ่น จึ่งตกลงคิดบัญจบกับความคิดเดิม ได้ไปตรวจดูคลองข้างเหนือวัดเห็นตื้นเขินที่ปากคลอง ทั้งดินข้างวัดทลายไปในคลองเสียมาก ที่วัดแถบข้างเหนือลุ่มอยู่ส่วนหนึ่ง จึงสั่งให้ขุดคลองทั้งดินขึ้นแต่งฝั่งข้างวัดแล้วลงเขื่อนก่อกำแพงกันทางริมคลองที่ต่อกับบ้านฝรั่งตลอดทั้งแถบ ให้มีประตูเบิดปิดเปนท่าน้ำ ห้ามคนไม่ให้เดินผ่านหมู่กุฎีได้ เพราะทุกวันนี้เดินลุยกันอยู่ทั่วไปทั้งวัด แลจะให้ปลูกท้องพระโรงกรมหลวงบดินทรหลังหนึ่ง ร้อกุฎีสมเด็จพระวันรัตไปปลูกหลังหนึ่ง เรียงกันตามเหนือตามใต้ มีกุฎีสำหรับผู้ปฏิบัติอยู่ข้างหลังริมคลอง นอกชานแล่นถึงกัน

ทั้ง ๓ หลัง เปนกุฎีสมเด็จพระพุฒาจาริย์ ตำหนักกรมหลวงบดินทร หลังเดียวกับกุฎีอีก ๒ หลัง นอกชานแล่นถึงกัน มีชานดินลงไปจนถึงคลอง เปนส่วนพระภัทรมุข แต่นอกชานพระภัทรมุขกับนอกชานสมเด็จพระพุฒาจาริย์ถึงกันใช้หอนั่งอันเดียวกัน สำหรับไปภายน่ารวมเข้าเปนคณะเดียวได้ ถัดมาจึงถึงถนนคั่น คราวนี้ถึงคณะพระครูปลัดซึ่งจะย้ายจากข้างใต้ขึ้นมาข้างเหนือ ต่อนั้นไปเปนกุฎีสามัญจนตลอดถึงคูหลัง คงจะเปนอีก ๒ หมู่ เห็นว่าจะเปนที่พอเพียงกันดี หมู่สมเด็จพระพุฒาจาริย์แลหมู่พระภัทรมุข กับหมู่หลังต่อไปอีก ๒ หมู่ คงจะแล้วได้ในราวออกพรรษา แต่นึกว่าถ้ากุฎีใหญ่ ๆ ยังไม่แล้ว จะทำกุฎีเล็ก ๆ ให้แล้วเสียให้เสร็จ ย้ายคณะพระครูปลัดไปอยู่ในเวลาออกพรรษา จะย้ายกุฎีข้างใต้ขึ้นมาข้างเหนือคงจะแล้วสำเร็จภายในเดือนสี่

เมื่อย้ายสมเด็จพระพุฒาจาริย์มาแล้ว จึงจะได้ลงมือตรวจซ่อมพระตำหนักต่อไป ที่พระตำหนักนั้นคิดจะให้เปนหอสวดมนต์ แลถ้าจะมีการเรียนพระปริยัติธรรม ควรจะใช้บนพระตำหนักนั้นเปนที่เรียน จะซ่อมแซมหอไตรให้เปนที่เก็บหนังสือ จะควรเก็บได้มากน้อยเพียงเท่าใด หนังสือมีพอ จะให้มีพระไตรปิฎกทั้งจบก็ได้

ที่หมู่กุฎีเดียวนี้อยากจะสร้างเปนการเปรียญ คือย้ายการเปรียญติกน่าวัดซึ่งอึดทึดไม่งามแลดูสกปรกนั้นเสีย มาปลูกเปนการเปรียญไม้ แต่ยังแลไม่เห็นว่าจะได้เรือนแห่งใดจากวังเก่า ๆ มาทำต่อกันเปนชลาเดียวกับพระตำหนัก สำหรับสัปรุษมาทำบุญฤๅมีเทศนาเดินถนนหลังพระเจดีย์

ไม่ต้องเข้าไปเกะกะในหมู่กุฎีพระสงฆ์ ถ้าหากว่าจะเปนข้างน้ำข้างในออก เลยพระลงเรือมาในคลองท่อขื่นตพานก็ถึงการเปรียญทีเดียว เห็นจะเปนการสดวกดี

ได้ให้รื้อศาลาริมน้ำที่เปนช่อฟ้าใบรกาเข้ามาปลูกในลานวัด เพื่อจะใช้แทนศาลาดิน ๒ หลังที่จะต้องรื้อเพราะหาประโยชน์อไรไม่ได้ ถูกถนนบัดไปกินศาลาข้างหนึ่ง อิกข้างหนึ่งก็บังน่าโบถ จึงจะรื้อเสียทั้ง ๒ หลัง เบิดช่องน่าโบถเต็มเหลี่ยมกำแพง ให้แลเห็นโบถแต่ในแม่น้ำขึ้นมา ต้นไม้จะปลูกเปนหมู่ ๆ ไม่ปลูกเต็มทั่วไปทั้งลานอย่างเช่นน่าวัดโสมนัศแลวัดมงกุฎกระษัตริย์

เมรุเดียวนี้เห็นจะอยู่ไม่ได้ เพราะชำรุดมากแลตั้งอยู่ชิดถนนนัก จะถอยขึ้นไปข้างเหนือ มีสามสร้างแลมีศาลาใหญ่ ๒ หลัง ลักษณสุสานวัดเทพศิรินทร์ แต่สามสร้างกรมพรหมใช้ไม่ได้แคบนัก จะต้องเปลี่ยนเปนรื้อแปดศอก เรื่องเมรุนี้เปนอยู่หน่อยหนึ่งที่น่าจะช้าไป เพราะจะเอาเงินที่เขาเรี่ยไรทำวัดไปทำเมรุเสียเห็นจะไม่ควร จะต้องแขงใจทำแต่เมรุขึ้นหลังเดียวก่อน บริวารนอกนั้นค่อยทำค่อยไปอย่างสุสานวัดเทพศิรินทร์ ที่สุสานวัดเทพศิรินทร์หม่อมฉันไม่ได้ลงทุนอไรเลย นอกจากพลับพลาหลังเดียว ซึ่งทำขึ้นอุทิศต่อการเผาศพลูก นอกนั้นใครไปทำเขาก็ให้เงินเราเปนแต่ผู้ก่อสร้าง ที่นี่คงจะไม่ได้มากอย่างวัดเทพศิรินทร์ เพราะเปนแต่ศพคนปานกลาง แต่ถ้าทำที่ทางเรียบร้อยขึ้น คนปานกลางคงจะมีมาทำบ่อย ๆ พอจะสำเร็จได้ตามความคิดแลเปนประโยชน์แก่พระในวัด

แต่เรื่องโบถอาลวาดนัก เพราะรูปร่างเต็มที ๆ เดียว อ้วนแจ้ยังแก้ไขไม่ตกอย่างลงได้ ทั้งรากโคนก็ไม่มั่นคงเลย กำลังตรวจตราหาทางแก้ไขกันอยู่.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๓๓)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๗ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

พระภัทรมุขแจ้งว่าได้ขึ้นไปเฝ้า ทูลเรื่องที่จะต้องสวดพุทธาภิเศก ในการหล่อพระ การอันนี้ได้คิดไว้ว่าจะทูลให้ทรงจัด แต่ความคิดมันยังไม่บริบูรณ์อยู่สักเล็กน้อย บัดนี้คิดแล้วเสร็จบริบูรณ์จึงจะทูลให้ทรงทราบ เปนเรื่องที่พระภัทรมุขยังไม่ทราบความประสงค์ ที่ไปบอกให้รู้นั้นเพื่อจะให้เทียบเสียงพระว่าจะใช้ได้บ้างฤๅไม่ แต่ตัวเรื่องราวนั้นเปนดังนี้

ในการที่จะแก้ไม่ให้ต้องทนดูพระประธานองค์เก่าซึ่งไม่พึงตา แต่ไม่ให้ต้องย้ายไปอื่น เพราะเหตุที่ไปทำวัดของท่านแลจะได้ไล่เจ้าของเสียดูก็ไม่เปนการสมควร ความคิดจึงลงไปข้างถานกั้นม่านอย่างวัดบวรนิเวศน์ แต่กั้นม่านนั้นเห็นหาสู้จะแนบเนียนไม่ ยังเปนการหมิ่นประมาทต่อท่านองค์ใหญ่ จึงได้ยักทางต่อไปใหม่ดังนี้

พระอุโบสถนั้น จะต้องรื้อหลังขวางทั้งข้างน่าข้างหลังออก เพราะเปนเหตุที่จะทำลายโบถเก่าให้ชำรุดอยู่เสมอ หลังขวางด้านหลังจะไม่ทำขึ้นใหม่ แต่จะต่อหลังขวางด้านน่าให้เปนสองห้องติดกัน เพื่อจะให้มีผนังที่แขงแรงอิกสายหนึ่งอยู่ข้างน่าช่วยรั้งพระอุโบสถไว้ไม่ให้เยะอิก ทั้งจะเปนที่กว้างออกสำหรับเจ้านายนั่งเวลากระฐิน ฤๅถ้ามีธรรมสวนะ เบีดประตูสามบานจะนั่งได้ตลอดข้างนอก โบถนั้นคงยาวเท่าเดิมเพราะมีห้องเท่ากัน

จึ่งคิดจะก่อผนังรับชื่อห้องท้ายขึ้นในพระอุโบสถเดิม บั้นเปนห้องนอก ๓ ห้อง ฤๅถ้าจะขยับเข้าไปได้เท่าไรก็จะขยับเข้าไป เหลือเปนห้องใน ๒ ห้องฤๅห้องหนึ่งเศษตามแต่จะเปนได้ ผนังที่ตั้นกลางนี้ จะเบีดเปนคูหา ๓ คูหา ๆ เล็ก ๒ ข้างเหมือนประตูโรงละครเปนทางเข้าในของพระอุโบสถ คูหาช่องกลางเปนคูหาใหญ่ ก่อตั้นจะมีซุ้มรัดเกล้าสูงถึงเพดานตั้งบนเสาหาร ทำนองอย่างเช่นช่องที่พระชินศรีนั่ง แต่ซุ้มข้างบนจะผูกประกอบให้เปนลายเด่นออกมาโดยรูปหล่อประกอบไปด้วยตราแผ่นดินทั้ง ๕ ถานคูหาเปนแท่นแคบ ๆ ย่อเก็จเปนชั้นภู่เหมือนพระเบญจา กลางเก็จย่อจะตั้งพระพุทธรูปองค์ย่อม ๆ เปนพระที่นั่ง ผนังหลังคูหานั้นจะเขียนเปนเรื่องสากยสมาคม มีรูปพระพุทธเจ้ากำลังลอยอยู่ในอากาศ เทวดาทำสักการบูชาทั้ง ๒ ข้าง ที่พื้นแผ่นดินเขียนรูปสากยกระษัตริย์นั่ง ถ้าแลดูข้างบนเหมือนอย่างพระพุทธเจ้าเหาะลอยอยู่บนเศียรแห่งสากยทั้งปวง ถ้า

แลดูที่แท่นจะเห็นเปนพระพุทธเจ้านั่งอยู่ กระษัตริย์สากยนั่งแวดล้อม ผนังห้องนอกจะเขียนเวสสันตรชาฎกให้เข้าเรื่องกัน

ส่วนห้องใน พระเดิมทั้ง ๓ องค์นั่งอยู่บนถานชุกชีเปนปรกติเช่นเดียวนี้ ผนังในนั้นจะเขียนอดุส ๑๐ แต่จะรวมเข้าไว้ในช่องที่จะเขียนได้ให้หมด ถ้าหากว่าเวลารับแขกเช่นกฐินรินหญ้าฤาอุโบสถไหว้พระตามธรรมเนียมทำห้องนอก เมื่อเสร็จการข้างนอกแล้ว ผู้ใดจะเจริญสมณธรรม เข้าไปนั่งสงัดในห้องในได้ ห้องในนั้นจะไม่ใช่มืดอย่างเช่นที่ท่านองค์ใหญ่อยู่เดียวนี้ ด้วยมีน่าต่างจะสว่างไสวดี

อุโบสถฤาวิหารนั้นห้องเช่นนี้ ของโบราณมีเช่นวัดไลยเมืองลพบุรีเปนต้น หอพระนาคนี่เองก็นับถึง ๓ ห้อง วิหารพระอินทรแปลงวัดเสนาศน์ก็นับ แต่ไม่ถึงเพดานแลไม่ตลอดฝา วิหารวัดสระเกษก็นับเช่นนี้ เห็นเปนการแนบเนียนสนิทสนมดีมาก พ้นจากคำครหาแลไม่เสียวาจาที่ลั่นไปแล้วว่าจะเอาท่านองค์ใหญ่ไว้

เมื่อความคิดมาถึงเช่นนี้แล้ว จึงเสาะแสวงว่าพระพุทธรูปห้องนอกจะหาได้ที่ไหน กรมดำรงรับอาษาจะหาแต่หม่อมฉันไม่เชื่อว่าจะได้แปลกก็คงเปนพระเชียงแสนสวรรคโลก โศกโขไทย พิศณุโลกย์เหล่านี้เอง ซึ่งมีเกลื่อนกลาดอยู่โดยมาก จะสู้พระรเบียงวัดเบญจมบพิตร์ก็จะไม่ได้ มีองค์เดียวแต่พระทรงเครื่องลำพูน ที่ตั้งอยู่ในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรเปนพระที่มีองค์เดียวไม่มีสองงามเลิศล้น แต่พระเช่นนั้นควรจะอยู่วัดเบญจมบพิตร ซึ่งเปนที่รวบรวมพระต่าง ๆ เปนมิวเซียม ไม่ควรจะไปเที่ยวไว้กระจายให้คนไปเที่ยวดูลำบาก จึงคิดเห็นว่าพระสัมพุทธพรรณี

เปนพระซึ่งทูลหม่อมทรงสร้างขึ้นในวัดราชาธิวาศประจุพระสุพรรณบัตรแล
ดวงพระชันษา เปนพระที่สมควรจะอยู่ในวัดนี้ แต่องค์เดิมที่จะเชิญ
กลับออกมาไม่ได้เปนอันขาด จึงเห็นควรจะหล่อจำลองขึ้นใหม่ ตั้ง
ช่องคูหาที่กล่าวมาแล้วจะงามเหมาะดี เพราะไม่ใหญ่กว้างกินที่ออกมามาก
เหตุว่าถ้าจะตั้งถานชุกชีกว้างกินที่ออกมา โบถแบ่งถวายท่านองค์ใหญ่
เสียบ้างแล้ว เหลืออยู่น้อยจะคับแคบไป จึงได้สั่งให้ช่างไปถ่ายอย่าง
พระสัมพุทธพรรณี การที่ถ่ายอย่างพระองค์เล็ก ๆ เช่นนี้ไม่ยาก จะแล้ว
สำเร็จได้เร็ว จึงเลยไปถึงกำหนดการที่จะหล่ออย่างไร เพื่อจะให้เปนที่
นับถือจับใจแก่พระในวัด แลจะให้ต้องตามแผนองค์เดิม จึงเห็นควรจะ
หล่อที่วัดราชาธิวาศ เดี๋ยวนี้กำลังปลูกศาลาอยู่ จะใช้ศาลานั้นเปนโรงพิธี
ในการที่จะหล่ออยากให้มีสวดพุทธาภิเศก เปนพิธีเทียนไชยอย่างน้อย ๒๕ รูป
ฤกษ์ก็กำหนดเอาเองตามชอบใจ ให้โหรเขาหาเวลาประจบ กำหนด
สวดมนต์วันขึ้น ๑๑ — ๑๒ — ๑๓ ค่ำ ครั้นถึงวันเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ
ตรงกับวันประสูตรทูลกระหม่อม เปนวันหล่อ การทำบุญพระบรมอัฐิในวัง
ทำต่อเวลาค่ำ ไม่เปนที่ขัดขวาง ทั้งไม่ถูกกับวันมหาปวารณาด้วย

พระที่จะสวดคิดว่าแม่การ ๓ ราชาคณะนั่งปรก ๔ พระสวด ๔ สำรับ
๒๐ เปน ๒๗ รูป แม่การนั้น คือทรงจุดเทียนไชย สมเด็จพระพุทฒาจาริย์
เจ้าของวัด พระพิมลธรรมดับเทียนไชย พระราชาคณะ ๔ พระภัทรมุข ๑
พระราชาคณะที่วัดใกล้ เช่นวัดมงกุฎกระษัตริย์ วัดบวรนิเวศน์ อีก ๓
ถานานุกรมแลอันดับวัดราชาธิวาศตามแต่จะเลือกได้ ขอยืมพิธีธรรม
วัดโสมนัศมาช่วยเปนแม่คู่สัก ๔ รูปก็ได้ ถ้าพระครูปลัดแลถานานุกรม

ในวัดราชาธิวาศสวดไม่ได้ เติมอิก ๓ รูปเปน ๓๐ รูปก็ได้ ความคิดเช่นนี้ ขอได้ทรงจัดการตระเตรียมให้พร้อมทันกำหนด

อนึ่งเรื่องเมรุนั้นสำเร็จแล้ว เปนเมรุ ๔ มุขยาว ๒ มุขสั้น ๒ มุข ยอดเกี้ยวงามกว่าเก่ามากเหลือเกิน จะให้เปนศาลาในเวลาไม่มีการศพก็ได้ มุขเมรุนั้นได้รื้อศาลาน่าวัดสองศาลา เอาเครื่องบนไปใช้อื่น ๆ จึงหาของใหม่ประกอบ เสาเมรุคิดจะหล่อด้วยสิเมนต์ให้เห็นเปนแบบบาง สามสร้างของเก่าจะใช้ได้หมด ต่อเฉลี่ยให้ทึกว้างออก ยังขาดอยู่แต่ศาลา ๒ หลังเท่านั้น ไว้ค่อยคิดต่อไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๓๔)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๙ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๒๗ ได้รับพระราชทานแล้ว โปรดที่ทรงคิดแก้นั้น นึกดูเห็นงามดีหายรุงรัง ๆ อศุภ ๑๐ นั้นอาตมภาพได้ตรวจดูวันหนึ่ง สักว่าเขียนไปอย่างนั้นเองไม่ได้ชุด อศุภในกรรมฐานก็ไม่ใช่ ในนวสีวัตถิกา ในกายานุปัสสนาแห่งมหาสติปัฏฐานก็ไม่ใช่ หยิบโน่นบ้างนี่บ้างปนกันวุ่น

ช่องมุมเขียนพระธุดงค์ก็มี ๆ ถ้าได้ทราบประมาณราคาว่าจะเปนหลังละเท่าไร ถ้าอาจควรจะคิดสำเร็จได้ก็จะโดยเสดจให้เสร็จทีเดียว ๆ

อาตมภาพ ถวายหนังสือพระราชประวัติทูลกระหม่อมที่เสดจทรงรจนา แลได้ลอกมาจากท่านมา เพื่อว่าข้อความที่ต้องพระราชประสงค์จะมีอยู่ในนี้บ้าง.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่) ๑๓๕

สวนดุสิต

วันที่ ๒๙ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

เรื่องอศุภที่จะควรเขียนอย่างไรภายน่าจะต้องขอประทานอรรถาธิบาย แต่ยังไม่ต้องการเวลานี้เพราะการแก้ไขยังมาก เมื่อว่าตามจริงแล้ว การปฏิสังขรณ์วัดราชาธิวาศครั้งนี้สร้างใหม่ทั้งวัด ไม่มีสิ่งใดที่จะคงอยู่ตามเดิมแต่สักสิ่งเดียว เว้นไว้แต่เก็บทัพสัมภาระของเก่าใช้ไม่ให้เหลือเศษเสียเปล่า ของที่ผุเสียตัดทอนลงเสียนำไปใช้ในสิ่งเล็ก ๆ อย่างอื่น สิ่งที่ขาดเติมขึ้นไม่มีสิ่งไรที่เก่าล้วน แลไม่มีสิ่งไรที่ใหม่ล้วน นอกจากการเปรียญหลังหนึ่งซึ่งกำลังหาเสา จะให้โตที่สุดอย่างการเปรียญโบราณเล่นให้เปนนักเลงอย่างเก่า คงจะไม่ต่ำกว่าบีหนึ่งจึงจะหาได้ครบ กับโรงเรียน ศาลา ๒ หลังที่จะทรงทำนั้นจะถวายเครื่องบนศาลาเดิมหลังหนึ่ง

การเปรียญเดิมแบ่งมาใช้ได้พอให้เบาเงิน ราคาเห็นจะไม่สู้หนักหนานัก เวลานี้ยังทำไม่ได้ ด้วยขัดข้องไม่มีที่ให้เด็กเรียนหนังสือ เมื่อจะทำเมื่อใดจะประมาณไปถวาย

พิธีหล่อพระนี้เปนพิธีตามอัตรา คือแม่การ ๑ นั่งปรก ๔ รูป สวดพิธี ๔ สำรับ ๆ ละ ๔ รูปเปน ๒๐ เปนอัตราพิธีเขา ๒๕ จุดเทียนไชย เวลาบ่ายไม่มีตั้งน้ำวงด้าย แต่อาจจะทวีพระขึ้นได้อีก ๕ รูปเปน ๓๐ พระตัวพิธีคง ๒๕ นอกนั้นเปนผู้มาช่วย ถ้าว่าตามแบบเขาแล้วแม่การก็ไม่ต้องมาทุกวัน เหมือนพิธีพรุณสาตร เสด็จท่านมาจุดเทียนวันเดียวเท่านั้นนอกนั้นก็ทำกันไป ๒๔ รูป จึงจัดถวายใหม่

ทรงจุดเทียนไชย	
พระองค์เจ้าพระสถาพร	๑
สมเด็จพระพุฒาจารย์	๑
พระพิมลธรรม ดับเทียนไชย	๑
พระธรรมปาโมกข์	๑
พระเทพกะวี	๑
ยกเปนแม่การ	
พระราชมุนี	๑
พระภาวนาวิสุทธิมุนี	๑
พระธรรมวิโรจน์	๑
พระครูปลัดสุวัฒนสมณาจารย์	๑

๔ รูปนี้นั่งปรก

พุทธาภิเศกถานาวัดราชาธิวาศเทียบเสี่ยงได้สำรับแล้วสำรับ ๑ น่าจะได้วัดราชาธิวาศอิกสำรับ ๑ วัดบวรนิเวศน์สำรับ ๑ วัดโสมนัศสำรับ ๑ เปน ๔ สำรับเห็นจะพอได้

วิธีสวดเชาสวดผลัดละ ๖ ชั่วโมง จึ่งเปนวันละ ๔ สำรับ

จดหมายเสด็จนั้นท่านได้คัดมาประทานแต่ก่อนจำได้อยู่แต่จะหาเดี๋ยวนี้หาไม่พบ กรมดำรงได้ไปคัดที่หอสมุดมาให้แต่ท่อนต้น ที่มีจาฤกเสาศิลาดีอยู่ขอประทานไว้ดูก่อน

ตาแดเห็นห่าง ๆ เลือนเบือนมาก ใส่ใจว่าพระสัมพุทธพรรณีเปนฐานถมยาดำ ครั้นไปยกลงมาถ่ายพิมพ์ครั้งนี้ ได้ความว่าฐานทองเหลืองนี่เองเซาะเปนลาย ลองจับมาแต่ครั้งไหนไม่ได้เคยเช็ดบั๊ดเลยเห็นเปนถมยาดำไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๓๖)

สวนดุสิต

วันที่ ๓๑ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ทูล กรมหลวงวชิรญาณ

หนังสือที่ประทานมานั้นอ่านตลอดแล้ว ได้ส่งคืนถวายมา น่าเสียดายที่เสด็จทรงจด พระทัยท่านฝูกหนังสือจาฤกเสาศิลา ท่านไปแต่ง

เทียบเขาจึงเปนจดหมาย แต่ความอัศจรรย์ทั้งนั้น หนังสือฉบับนี้ทรงแต่งเมื่อเวลาหม่อมฉันบวชเณรในตอนข้างต้น ซึ่งเปนเวลาอ่านหนังสือเสาศิลาออกแล้ว กำลังให้นักองค์ศิริวงษ์ที่บวชเปนพระมีฉายาว่า ปุญวังโส แปลเสาที่เปนอักษรเขมร ถ้าแต่งให้กว้างออกไปกว่านั้นก็จะยิ่งดี เดียวนี้เรื่องราวออกจะสูญ ๆ ไปเสียหมดแล้ว

กรมหลวงดำรงบอกว่าได้ทราบจากรับสั่ง ว่าพระอุโบสถวัดบวรนิเวศน์นั้นทำตามรูปเมรุเจ้าจอมมารดาน้อยแขก ความเรื่องนี้ไม่ยักมีใครเล่าให้หม่อมฉันฟัง ทั้งที่ได้ทราบเรื่องเผาศพเจ้าจอมมารดาน้อยแขก ตั้งแต่ตายไปจนกระทั่งเผาแลเกิดอินซิเดนต์ ทราบว่าทำศพที่วัดบวรนิเวศน์ตลอดจนเหม ๓ ยอด แต่ไม่ทราบว่าโบถทำตามรูปเมรุ

อนึ่ง เวลาวันนี้รถผ่านมาทางน่าวัด เห็นช่อฟ้าฤาช่อดอกไม้ที่พระอุโบสถชำรุดเสียแล้ว จะทรงเห็นฤาไม่

เรื่องโบถวัดราชาธิวาศเกิดคิกคักกันมาก ผเอิญเมื่อเวลาวานนี้พอตัดสินอย่างตกลงก็ไปพบพระพิมลธรรม พูดกันถึงเรื่องโบถ ท่านเตือนว่าให้รวังที่ขับนาคจะไม่พอ เวลานั้นนึกได้ว่าได้วัดดู ตั้งแต่น่าแท่นพระออกมาถึงประตู ๓ วา ๒ ศอก เผลอไปรับยืนยันว่าพอ ครั้นกลับมานึกไปนึกมาที่ไหนเล่าลืมหัตถบาสสงฆ์ พระพิมลกำหนดว่า ๔ ศอกเปนอย่างแคบ เพราะฉนั้นที่ขาดไปเสีย ๒ ศอกแล้ว ที่จริงนาคจะออกไปยืนมุขนอกก็พอได้ไม่ขัดขวางอไร แต่กลัวพวกพ้องที่เขามาบวชนาคเขาจะไม่เห็นชลัง จะเห็นเปนไปบวชนอกโบถ อึดอัดมาแต่คืนนี้จนวันนี้ยังค่ำ กรมหลวงนริศ

ก็ดีอหนักด้วย แต่ครั้นเวลาค่ำนั้นตกลงกันได้ เปนขยายออกไปอิกห้องหนึ่ง เปน ๗ ห้อง ต้องเสียบรรณแถลงซึ่งได้คิดไว้มีข้างละ ๓ เปน ๘ ห้อง เสียเลยทำไม่ได้ แต่เห็นจะไม่สู้สำคัญอันใดนัก.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๓๗)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๗

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาแลหนังสือพระราช ประวัติที่พระราชทานคืนมานั้นแล้ว ฯ พระราชประวัตินั้น ชรอยเสดจท่านจะทรงเชื่อตามความนิยมกันในครั้งนั้น ต้องการจะให้เห็นว่ามีปุญเปนที่ตั้ง ความต้องการไปคนละอย่างกันในทุกวันนี้ ด้วยข่าวอะไรที่เกิดขึ้น ท่านก็ได้พบเองแล้ว ไม่ประหลาด แต่ในทุกวันนี้ต้องการข่าวมากกว่าอยากรู้อัศจรรย์ ฯ ในบัดนี้ผู้รู้เห็นอิศราวินิจฉัย ฯ ในเวลายังไม่ได้กลับทรงผนวช กรมสมเดจพระอมรินทร์สวรรคต ท่านได้เข้าไปสรงน้ำในหมู่เจ้านาย

ช่อดอกไม้ยอดน่าบันชั้นในที่ชำรดนั้น ไม่รู้สึกจนได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขา ฯ ได้พบมาหลายครั้งแล้วว่าในตาอยู่ข้างจะใช้ไม่ได้ เปนเหตุเพราะเรื่องสำรวมจักษุนี้เองติดตัว ไม่ชอบดูอะไรที่อยู่สูง ๆ เมื่อ

คราวเสดจเมืองสมุทปราการ ตรัสชมช่อพ้าวัดกลาง ก่อนน่านั้นอาตมภาพก็ได้ไปวัดกลาง แต่หาได้นึกว่าจะดูหลังคาใม่ ๆ ชั้นต้นใม่มีตัวแล้ว คงยังมีแต่ผู้ได้ฟังจากท่านก่อน ๆ เล่าต่อกันมา ถ้าจะลองเรียงตามความคิดในเรื่องตำนานเฉพาะพระองค์ เปนส่วนหนึ่งแห่งพระราชประวัติทั่วไป ในตอนทรงผนวชก็จะชอบกล เกรงแต่จะเก็บข่าวไม่ได้พอความต้องการในบัดนี้ ฯ

พระอุโบสถวัดนี้ ที่ว่าทำตามรูปเมรุเจ้าจอมมารดาของพระองค์ดารานั้น เสดจพระอุบัชฌายตรัสเล่าว่าเมรุมีสี่มุข โบถก็เปนสี่มุข พระชินสีห์ตั้งอยู่มุขหลัง เมื่อเชิญมามุขน่าแล้วรื้อมุขหลังแลก่อพระเจดีย์โบถเหลือแต่สามมุข ฯ แลท่านตรัสเล่าถึงเรื่องที่กรมพระราชวังมหาศักดิพลเสพ ทรงพระโทมนัสว่าพระนั่งเกล้าใม่พระราชทานโกษ จึงทำหิบประดับกระจก เรียกว่าหิบแก้ว แลทำการปลงศพที่วัดนี้แล้วจึงสถาปนาเปนพระอาราม เสดจท่านตรัสยกย่องกรมพระราชวังพระองค์นั้นอยู่ ว่าทรงเห็นแก่ทูลกระหม่อมในเวลานั้น ทรงสร้างพระตำหนักที่วัดราชาธิวาสถวาย ฯ พระองค์ท่านเมื่อพระชนม์ได้ ๑๘ ประชวรไข้ทรพิษม์มีพระอาการหนักถึงต้องลาผนวชจากสามเณร ครั้นรักษาพระองค์หายแล้ว กรมพระราชวังพระองค์นั้น ทรงจัดการให้ได้บรรพชาอิกที่พระที่นั่ง ฯ โบถวัดราชาธิวาสนั้น เดิมเข้าใจว่าจะพอทำการอุปสมบท เพราะพระวัดนั้นใม่มากหัตถบาสใม่ชักกว้าง แต่ต่ออิกห้องหนึ่งได้ เปนดีขึ้น ฯ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

เรื่องที่วัดนรนาถ

(ฉบับที่ ๑๓๙)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๒ / ๕๕ วันที่ ๑๗ เมษายน ร.ศ. ๑๑๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยคงจะทรงทราบอยู่แล้วว่า หม่อมฉันไปดูการที่สวนดุสิตอยู่เกือบจะเสมอทุกวัน ตามนิไสยซึ่งนิ่งอดไม่ใคร่จะได้ ไปเห็นอไรกลางทางก็คุ้ยเขี่ยทีละเล็กละน้อย บัดนี้ได้สมประสงค์อย่างหนึ่งในการที่ขู่ท่านสุเมธ(๑) ว่าไม่รักษาวัด ปล่อยให้ต้นโพธิ์ต้นไทรขึ้นเต็มพระเจดีย์ แลลานวัดรกเรี้ยว เดี๋ยวนี้ได้ลงมือบั่ดกวาดชำระต้นไม้ เชื่อว่าคงจะกวดขันเอาให้ดีได้ ส่วนวัดพระยืนที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ โต ไปสร้างที่บางขุนพรหมเจ้าของเธอทำรั้วแลบั่ดกวาดของเธอเอง ก็ได้ไปสรเสริญความอุส่าห์สำเร็จแล้ว เดี๋ยวนี้ยังแต่บ่าช้าวัดสามพระยา ซึ่งยังจะแก้ไขยากอยู่สักหน่อยเพราะเหตุที่ต้องลงทุน

อีกวัดหนึ่งนั้นคือวัดนรนารถสุนทริการาม เฉพาะอยู่ที่หัวแง่ถนนซึ่งเปนที่งาม ถึงว่าเปนวัดมีเจ้าของก็จริง แต่ไม่สู้บริบูรณ์เหมือนแต่ก่อนเสียแล้ว ครั้นจะพูดแก่ลูก กลัวจะไม่มีใจสรัทธา จะไปพาให้แม่พลอยเลอะเทอะไปด้วย จึงคิดไว้ว่าจะพูดกับตัวสุ่น(๒) เอง เพราะ

---

(๑) พระสุเมธาจารย์ (ศรี) วัดชะนะสงคราม

(๒) คุณหญิงสุ่นโชฎึกเสถียร์ ข้าหลวงเดิม ผู้สร้างวัดกับพระยาโชฎึก (เตี่ยน) สามี

วัดนี้เกี่ยวด้วยต้องใช้ทุนมากเหมือนกัน คือกำแพงเดิมนั้นย่อไว้เป็นหลายชั้น ถูกถนนตัดเฉียดไปข้าง ๆ ก็กลายเป็นมีที่รกอยู่ริมถนน ว่าเจ้าของวัดไปทำรั้วริมถนน การที่ทำนั้นก็เลวเต็มที ซ้ำผู้ที่รับจ้างทำนั้นก็หนีเสียด้วย จึงเป็นอันเลยค้างแลกลับหักพังลงไปอีกแล้วด้วย แต่เห็นว่าถึงจะทำรั้วขึ้นก็ไม่หายน่าเกลียดได้ วัดนี้ควรจะมีประโยชน์ขึ้นวัดได้คือมีที่สวนวัด ซึ่งถนนผ่ากลางเข้าไปที่ตกไปอยู่ฟากถนนตรงวัดข้ามซีกหนึ่ง ถ้าจะทำเป็นตึกฤๅแม้แต่โรงไม้ ให้เช่า ก็คงจะมีคนติด เพราะที่นั้นไม่ห่างคลอง ถ้าได้รื้อกำแพงวัดซึ่งเลียวไปเลียวมา ไปทำตึกเสียฟากข้างหนึ่ง ฟากข้างวัดนั้นแต่รั้วไม้ ให้โปร่ง ตานวัดรักษาให้ได้เกลี้ยงเกลาเหมือนวัดมงกุฎกระษัตริย์แลวัดโสมนัศ ก็จะงามมาก คิดจะลองพูดกับเจ้าของดูสักที่หนึ่ง แต่นึกกลัวเรื่องรื้อกำแพงวัด จะเป็นการขัดข้องเสียไปอย่างไรฤๅไม่ ถ้าหากว่าจะเป็นการขัดข้องเห็นเป็นการเสีย รื้อกำแพงนั้นใหม่ก็ได้ แต่ออกเปลืองมาก กลัวเจ้าของวัดจะท้อถอย แลกำแพงนั้นไม่ได้เกิดประโยชน์อันใด แก่วัดเหมือนอย่างตึกแถวฤๅโรงแถวนั้นด้วย ถ้าหากว่าไม่ได้ทำอันใดขึ้น ในส่วนอีกฟากหนึ่ง ตกไปถึงชั้นลูกกลัวส่วนนั้นจะเลยสูญ ส่วนรายนี้อยู่ติดต่อกับที่พระยาเทเวศร์ ที่แฉลบเป็นชายธงด้วยกันทั้งสองฝ่าย ถ้าหากว่าทำตึกวัดรายนี้ขึ้นได้ ขายที่ข้างหลังซึ่งเหลือจากตึกให้พระยาเทเวศร์เสีย ที่ก็จะเป็นเหลี่ยมด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย เงินที่ขายที่ได้ จะได้มาเพิ่มเป็นทุนในการทำตึก การที่

รักษาต่อไปให้สอาดหมดจด หวังใจว่าคงจะทรงจัดการให้พระรักษาได้
ยังไม่ได้พูดอันใดไปเพราะจะหารื้อเสียก่อน ถ้าทรงเห็นอย่างไรขอให้ทราบ
ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด
สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๓๙)

วัดบวรนิเวศวิหาร
ที่ ๒๔ วันที่ ๒๘ เมษายน ร.ศ. ๑๑๘

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาเรื่องวัดนรนารถแล้ว
การที่ทรงพระราชดำริห์นั้นชอบยิ่งนัก ต่อไปภายน่าวัดทั้งหลายจะตั้งอยู่ได้
ก็ด้วยมีที่กัลปนา ซึ่งให้เกิดประโยชน์พอบำรุงพระอาราม กำแพงนั้น
เห็นว่ารื้อได้ด้วยจะทำประโยชน์สงฆ์ให้เจริญ แต่ที่เศษนั้นจะขายขัดอยู่
ด้วยมีข้อห้ามในพระวินัย ไม่ให้ทำผาติกรรมคือการแลกเปลี่ยนเพื่อเจริญ
ประโยชน์สงฆ์ให้ขาดผล เหมือนอย่างที่สวนวัดมกุฎกษัตริย์ได้ค่าเช่าปีหนึ่ง
สามสิบบาทเศษ กรมหมื่นปราบปรปักษ์เคยแนะนำให้ขาย เอาเงินไว้
ในแบงก์จะได้ดอกเบี้ยมากกว่าข้อนั้นเป็นจริง แต่ขัดอยู่ด้วยพระวินัย
เช่นนี้ ฯ
ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร
กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

เรื่องจะตัดถนนผ่านวัดมกุฎกษัตริย์และวัดตรีทศเทพ

(ฉบับที่ ๑๔๐)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๔/๓๖๘ วันที่ ๕ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทราบ

ด้วยได้ทูลเรื่องตัดถนนแต่สวนดุสิตมาต่อถนนดินสอข้างวัดรังษีระยะทางวัดบวรนิเวศกับสวนดุสิตจะเพียง ๓๐ เส้นเศษนั้น เดิมคิดจะตัดจากถนนเบญมาศ แต่ครั้นเมื่อตรวจดูเห็นว่าต้องเอียวโอนมาก จึงได้ตัดตรงไปบัญจบถนนอุณากรรณซึ่งจะไปออกถนนเพื่องนครตรงถนนเข้าสาร ส่วนที่จะไปต่อถนนดินสอนั้น ต้องตัดใหม่อีกสาย ๑ ออกจากถนนซ่มมือเลียบไปตามริมคลองข้างวัดมงกุฎกระษัตริย์ แลดูเหมือนจะต้องผ่านวัดตรีทศเทพไปด้วย เพราะถนนนี้จะต้องผ่านไปในวัด จึงต้องทูลขออนุญาตหวังว่าจะไม่เปนที่ทรงรังเกียจ เพราะถนนที่จะทำไปนั้นจับแนวริมคลอง นอกกำแพงสระฤาอไรซึ่งเปนทางคนเดินอยู่แล้ว ถ้าหากว่าที่ข้างหลังวัดมีอยู่ ก็คงจะเปนประโยชน์ดีขึ้น แต่วัดตรีทศเทพนั้นยังไม่ทราบว่าจะถูกอย่างไร แต่ถนนนี้ไม่ใช่เปนถนนตรง จะตัดโอนไปโอนมาตามแต่จะเปนได้ เพราะต้องโอนเลี่ยแต่วัดมงกุฎกระษัตริย์ไปแล้ว เพราะฉนั้นแก้ง่ายที่จะไม่ให้โดนที่ก่อสร้างอันใดซึ่งเปนสลักสำคัญแต่วัดตรีทศเทพคงได้ออกถนน

อนึ่ง ถนนทั้ง ๒ นี้ ทำตามซิสเตมใหม่ เพื่อจะไม่ให้เปนที่เสียเปรียบกันทั้งรัฐบาลแลเจ้าของที่ ทั้งส่วนเจ้าของที่ต่อเจ้าของที่ด้วย

กันเองเปนเหมือนหนึ่งเรี่ยรายกันทำ แต่ส่วนวัดนั้น จะจัดการให้เปน
แต่ผู้ได้ผลฝ่ายเดียว ทุนที่ออกไปจะต้องเปนของรัฐบาล เปนแต่จะ
ต้องยอมให้ที่เปนถนนเหมือนอย่างข้างน่าวัด หวังว่าจะเปนที่พอพระทัย
ผลแห่งการตัดถนนนี้ จะเดินจากวัดบวรนิเวศไปวัดมงกุฎกระษัตริย์ทาง
๒๐ เส้นจะมีเสศก็นิดหน่อย ฤๅบางทีก็จะน้อยกว่านั้น.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๔๑)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๑๔๕ วันที่ ๖ กันยายน ๓๒ ร.ศ. ๑๑๘

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาที่ ๔/๓๖๘ เรื่องตัดถนน
ทราบแล้ว การตัดถนนตามวิธีซึ่งจัดขึ้นใหม่นั้นดีมาก เพราะคนผู้ถูก
ที่เปนถนนหมดได้ทุนไปหาที่อยู่ใหม่ ฝ่ายคนอื่นถึงไม่มีเงินจะซื้อที่ซึ่งจะ
แพงขึ้นให้ ได้รับประโยชน์จากการตัดถนน แต่เมื่อถนนยังไม่ได้ตัดก็ไม่
เคยได้ประโยชน์นี้เหมือนกัน ที่ซึ่งต้องออกเปนถนนก็ไม่ต้องออกไปเปล่า
เหมือนกัน แลรัฐบาลก็สามารถจะสร้างถนนบำรุงบ้านเมืองได้สดวกขึ้น

ในการจะตัดถนนผ่านที่วัดมกุฎกษัตริย์และวัดศรีทศเทพนั้น ได้รับ
พระราชทานตรวจแผนที่กรุงเทพ ฯ ประกอบกับความจำได้ เห็นว่า
ถ้าตัดพ้นคลองวัดมกุฎกษัตริย์ ผ่านพื้นที่กัลปนาของวัดนั้น จะเปน
ประโยชน์หลายสถาน

๑ ที่เศษตั้งแต่กำแพงวัดไปตกคลอง อยู่ข้างจะแคบ ทั้งจะหลบไม่ให้ถูกของก่อสร้างยากด้วย

๒ ตัดทางนั้น ไม่มีประโยชน์แก่วัดเหมือนตัดในพื้นที่กัลปนา ที่จะได้ทำโรงเช่าเป็นค่าบำรุงวัดได้

๓ ทางจะตรงกว่าตัดไปในวัด

๔ ถนนนั้น เมื่อผ่านวัดตรีทศเทพจะไปทางหลังวัด ไม่ถูกของก่อสร้างเหมือนจะตัดไปในวัด

แต่เพราะไม่เคยกำหนดหมายว่าถนนสัมมีอยู่ที่ตรงไหน จึงยังไม่ทราบว่าถนนที่จะตัดมานั้น ทางข้างทิศตวันตกหรือตวันออกของวัดมกุฎกษัตริย์ เป็นแต่อาศัยหลักที่ว่าจะผ่านวัดตรีทศเทพจึงเข้าใจว่าข้างทิศตวันตก ถ้าจะตัดมาทางข้างทิศตวันออก ผ่านในวัดทางตรงกว่า แต่อย่างไรก็ดี ไม่มีประโยชน์อะไรแก่วัด เพราะที่กัลปนามีน้อยเป็นหย่อม ๆ เป็นอันไม่ต้องคิดถึงประโยชน์ของวัด

วัดตรีทศเทพนั้น ที่ภายในคูเป็นวิสุงคามสีมาทั่ว แต่ในเวลานี้หม่อมเจ้าแก้วกัลยาเรี่ยรายปฏิสังขรณ์คิดจะผูกสีมาอยู่ การที่ตัดถนนผ่านไป จะไม่เป็นที่ขัดขวาง

วัดเป็นอันมาก ย่อมเป็นทางเดิรของคน ไม่น่าจะรังเกียจด้วยการตัดถนนซึ่งจะไม่เสื่อมเสียประโยชน์ของวัด เป็นแต่ยังมีข้อที่ควรจะได้รับพระราชทานเป็นพิเศษเฉพาะที่ของวัดเป็นวิสุงคามสีมาหรือทั่วไป วัดมีอำนาจจะห้ามคนสัญจรที่เกี่ยวกับพิธีในศาสนา เช่นในเวลาทำสังฆกรรม

แลใครมาก่อการวิวาทขึ้น ต้องเปนบุกรุกตามกฎหมาย จะถือว่าเปน
เหมือนถนนหลวงอื่นไม่ได้ ที่วิสุงคามควรได้บริหารอย่างนี้แท้
ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร
กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๔๒)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๕/๓๗๐ วันที่ ๖ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๑๔๕ ตอบเรื่องตัดถนนนั้นได้ทราบแล้ว ได้ทราบชัดในความคิดซึ่งรับสั่งนั้น แลก็ออกเห็นด้วย บัดนี้ถือเอาได้ว่าเปนอันเลิกจะไม่ตัดถนนไปตามข้างวัด คิดจะย้ายลงไปตัดต่อถนนดวงดาว ต่ำลงไปข้างตวันตกประมาณสัก ๒ เส้น แต่น่ากลัวจะไม่ถูกที่กัลปนาของวัด คงจะเปนที่มีราคาขึ้น ว่าโดยทางซื้อขาย แต่ถ้าเปนที่ของวัดที่ขายไม่ได้ ก็เห็นจะไม่มีประโยชน์อันใด เปนอันคงอยู่ตามเดิม แต่วัดตรีทศเทพยังว่าไม่ได้ว่าจะถูกอย่างไร แต่ถ้าย้ายลงไปเช่นนี้ถนนจะได้ตรงขึ้นกว่าที่จะตัดมาข้างวัด.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๕๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๑๕๐ วันที่ ๗ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาที่ ๕/๓๗๐ แล้ว ถนนที่จะตัดต่อถนนดวงดาวนั้น ถ้าเลื่อนไปข้างตวันตกจากที่ซึ่งกำหนดไว้เดิมสักสองเส้น คงจะอยู่ในที่กัลปนาของวัดมกุฎกษัตริย์หรือเฉียดไปซึ่งจะเปนประโยชน์แก่วัด ส่วนวัดตรีทศเทพ ถ้าถนนตัดตรงไปข้างวัดมกุฎกษัตริย์ ก็คงจะถึง แต่ถ้าตัดเฉข้างวัดมกุฎกษัตริย์คงจะไม่ถึง

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๕๔)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๖/๓๘๗ วันที่ ๑๒ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยเรื่องถนนได้สอบสวนดู ตัดตรงแต่ถนนดวงดาวเข้าบัญจบถนนบำรุงเมืองใต้วงเวียนปากช่องริมถนนกรุงเกษม เปนทางตรงตั้งแต่คลองสามเสน ๙๕ เส้น ที่เปนที่กัลปนาทั้ง ๒ ฟาก แต่ไปพาดกินมม

วัดเข้าไปหน่อยหนึ่ง มุมกำแพงจะตั้งอยู่บนทางคนเดินไม่ยิ่งกว่า ๖ ศอก หม่อมฉันมีความรำคาญเปนอันมาก ไม่อยากที่จะให้เกี่ยวเข้าไปในที่วัด มีท่าทางอย่างเดียวแต่ที่จะต้องโอนถนนหนี ก็ต้องเปนถนนคดอย่างธรรมดาไปเสีย นี่อยากจะให้เห็นว่าเปนถนนตรงอย่างแปลก แต่วัดตริทศเทพนั้นไม่เกี่ยวข้องอันใดเลย แต่การที่ตรวจนี้จะเอาเปนแน่ยังไม่ได้ ที่ทูลมาให้ทราบนี่กลัวว่าจะลือกันให้เปนที่ตกพระทัยอย่างไรบ้าง จะคิดแก้ไขอย่างดีที่สุดที่จะทำได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๔๕)

วัดบวรนิเวศ

ที่ ๑๕๓ วันที่ ๑๒ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘

ขอถวายพระพร

เรื่องถนนที่พาดมุมกำแพงนั้น ถ้าการที่มุมกำแพงจะตั้งอยู่ที่บนถนนจะดีกว่าถนนคดแล้ว ถึงถนนจะไปทางนั้นก็ได้ ถ้ายังไม่ได้ผูกพัทธสีมาแล้ว จะรื้อกำแพงก่อย่อเหลี่ยมเข้าไปก็ได้ แต่บัดนี้เปนพัทธสีมาเสียแล้ว ดูเหมือนจะคิดแก้ไขยาก นอกจากปล่อยให้ยื่นออกไป

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๕๖)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

ที่ ๘/๓๙๓ วันที่ ๑๓ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๑๕๓ เรื่องตัดถนนนั้นแล้ว หม่อมฉันจะพยายามแก้ไขไม่ให้ต้องเกี่ยวมุมกำแพงซึ่งผูกสิมาแล้ว แต่คงจะต้องพาดเข้าไปในคู หวังว่าจะไม่ทรงรังเกียจมากนัก.

สยามินทร

หมวดที่ ๗

การเทศนา

เทศนาพระราชประวัติ

(ฉบับที่ ๑๔๗)

วัดบวรนิเวศ

วันที่ ๒๖ กันยายน ร.ศ. ๑๒๒

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอพระราชทานถวายร่างเทศนา บุรพทิศานมัสนธรรมที่จะให้พระสุคุณคณาภรณ์(๑) ถวายในการพระบรมอัฐี ตามที่ถวายพระพรทูลไว้เมื่อคืนนี้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๔๘)

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๒๖ กันยายน ร.ศ. ๑๒๒

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยทรงจดหมายลงวันนี้ ส่งร่างเทศนาบุพพทิศานมัสนธรรม ซึ่งพระสุคุณคณาภรณ์จะเทศนานั้น หม่อมฉันได้ตรวจเพิ่มเติมความลงไป

---

(๑) ม. ร. ว. ชื่น นพวงศ เดียวนี้เปนสมเด็จพระวชิรญาณวงศ

บ้างตามที่รู้สึกในใจ แต่จะเกินปากพระสุคุณคณาภรณ์ไปสักหน่อยฤๅอย่างไร จะทรงแก้ไขอย่างไรก็ได้ เห็นว่าเติมลงไปมาก จึงได้วงพลความซึ่งได้เคยทรงเทศนามาแต่ก่อนแล้วนั้นเสียบ้าง พอจะได้แปลกกันไป

ในกระบวนที่พรรณาถึงพระเดชพระคุณทูลกระหม่อมยังมีอีกมาก แต่จะพิศดารมากเกินไป คนฟังเขาจะเบื่อเพราะเขาเห็นเปนการล่วงลับไปนานแล้ว แต่ความรู้สึกในใจของหม่อมฉันยังรู้สึกอยู่เหมือนกาลเมื่อวานซืนนี้ แต่จะหาใครรับเออนอห่อหมกเปนพยานก็ไม่มีตัวเสียแล้ว จะมีอยู่แต่พระองค์โสม[๑] ก็เปนผู้หญิงอยู่ข้างใน ดางทีจะเปนอวดดีเกินไป จึงได้ยั้งไว้เสีย ตัวอย่างนั้นเช่นกับ ท่านจะทรงสังเกตอย่างใดไม่ทราบ ในเมื่อจวนจะเสด็จหว้ากอนั้นเองเปนครั้งหลัง ได้รับสั่งกับสมเด็จเจ้าพระยาครั้งหนึ่ง รับสั่งต่อหน้าขุนนางครั้งหนึ่ง รับสั่งข้างในครั้งหนึ่ง ว่าได้ทรงพิเคราะห์ดูน้ำใจแลอัธยาไศรยหม่อมฉัน ผิดกันกับคนอื่นที่ได้สังเกตมา เชื่อว่าจะไม่เบียดเบียฬพี่น้องแลลูกเมียของท่านแลไว้ใจว่าคงจะมีน้ำใจเมตตาปราณีเปนที่พึ่งพาอาไศรยกันได้ คำที่รับสั่งนี้เปนเครื่องเตือนใจอยู่เนืองนิตย์ ถ้าจะพูดตามอย่างฝรั่งเขาว่าเปนที่เย่อหยิ่งแลรู้สึกจองหอง ซึ่งภาษาไทยกลายเปนไม่ดี แต่ภาษาฝรั่งเขาว่าดี เพราะเหตุที่เย่อหยิ่งจองหองเช่นนั้นแล้ว ย่อมอยากจะทำให้สมกับคำซึ่งทำให้ใจตัวกำเริบ จะรับสั่งโดยทรงเห็นได้จากเด็กเพียงเท่านั้นจริง ฤๅโดยทรงพระกรุณาหลงไปฤๅโดยยั่วใจให้เย่อหยิ่งก็ตาม แต่

---

(๑) พระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ์

มีผลแรงเสียจริง ๆ ในใจหม่อมฉัน ซึ่งจะลืมเสียไม่ได้เลย เรื่องเช่นนี้
จะเอาลงไปในแห่งใดก็กระไรอยู่ จึงได้นิ่งเสีย

ซึ่งทรงเรียงด้วยเรื่องเจ้านายนั้นเป็นความจริงดีนัก ได้ถวายต้น
ร่างคืนมา ถ้าจะทรงแก้ความที่ซ้ำ ๆ กับที่ทรงเทศน์ครั้งก่อน ให้เป็น
สำนวนอย่างอื่นสั้นเข้า ก็แก้ได้ไม่เสียหายอันใด เพราะฉบับก่อนได้
ตีพิมพ์ไว้แล้ว ถ้าถูกคนที่เขาเคยอ่าน เขาจะเห็นเป็นจืดไปก็เป็นได้
เทศนาครั้งนี้ลงพิมพ์เสียด้วยก็ดี ขอให้ส่งประทานมาที่กรมขุนสมมต
เมื่อเวลาคัดขึ้นใหม่แล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๔๙)

วัดบวรนิเวศ

วันที่ ๒๙ กันยายน ร.ศ. ๑๒๒

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันที่ ๒๖ แลวันที่ ๒๗ เดือนนี้ ได้รับพระราชทาน
แล้ว ข้อความที่ทรงเพิ่มเติมลงในหนังสือเทศนานั้น เป็นข้อที่จับใจอยู่
ทั้งจะเป็นจดหมายเหตุสำหรับให้ความรู้แก่คนชั้นหลังด้วย ขอพระราชทาน
คงไว้ เทศนากัณฑ์นี้ อย่างไรก็เกินฝีปากพระสุคุณคณาภรณ์มาแต่เดิม
แล้ว เทศนาเช่นนี้ผู้ฟังผู้อ่านรู้จักตัวผู้แต่งง่าย แต่ก็รู้กันว่าสำหรับเป็น
จดหมายเหตุอย่างดี

พระราชดำรัสของทูลกระหม่อมนั้นเป็นข้อน่าที่จะทรงพระกระหยิ่มตาม เป็นพระเกียรติอย่างดี ไม่เฉพาะแต่พระองค์ท่านที่จะต้องทรงสังเกตให้มาก แต่เพียงพวกเจ้านายเอง เชื่อว่าไม่มีใครปฏิเสธแม้ด้วยน้ำใจซึ่งพระเกียรตินั้น คงรับรองทั่วกัน หาช่องจะกล่าวพรรณาถึงพระคุณที่ทรงมีแก่พวกเจ้านายอย่างไรนานมาแล้ว พอสบเหมาะในเทศนากัณฑ์นี้ เชื่อว่าทุกคนคงมีความรู้สึกเช่นเดียวกัน เทศนาคราวนี้เสียดายที่เวลาจวน หาไม่จะทำได้ดีกว่านี้ แต่หวังว่าคงจะพังไม่จืด

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ฉบับที่ ๑๕๐)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๘ กันยายน ร.ศ. ๑๒๓

ขอถวายพระพร

พระราชหัตถเลขาวันนี้ ได้รับพระราชทานแล้ว ข้ออ้างถึงพระราชโอรสพระเจ้าจักรพรรดิยังธรรม ๑๐ ประการให้เจริญในเทศนาบุรพกิศานมัสนธรรมนี้หมายจักรวัตติวัตร การนับสังขยาจักรวัตติวัตรดังเลมาในอรรถกถาแล้ว ในบาฬีจักรวัตติสูตรกล่าวตะไป หาได้นับข้อไม่ อรรถกถาจับนับเปนข้อ ๆ ไป แรกนับว่า ๑๐ ภายหลังชรอยจะดังเลขึ้นมาต่อ

ลงไปว่า ถ้าแยกข้อนั้นออกก็เปน ๑๒ แลยังเห็นขาด แก้อีกนัยหนึ่งว่า เติมข้อที่ไม่ได้กล่าวในบาฬีเข้าบ้าง ก็เปน ๑๒ ประการเหมือนกัน แปลความบาฬีแลอรรถกถาวายมาเพื่อทรงทราบเถอยด ทั้งนี้อย่างนี้แลว ก็ยังมีทางจะนับไปอย่างอื่นได้อีก คือ อันโตชนัสมิ ชนภายในกับ พลกายัสมิ หมู่พล ไม่น่าจะรวมกัน ด้วยมีวิสังเคราะห์ต่างกัน ขัตติเยสุ อนุยันเตสุ น่าจะประสงค์เชื้อพระวงศ์ เพราะครั้งนั้นยังไม่ได้เปนจักรพรรดิ ยังไม่มีอภิสิตราชเปนเมืองออก กริฑาพลไปเอาเมืองเหล่านั้นเมื่อภายหลัง แก้ พราหมณคหปติเกสุ หาเหมาะไม่ พราหมณ์แก้เหมือนสมณไป แลซ้ำกับพราหมณ์ในคำสมณะ คฤหบดีแก้เปนราษฎร เหมือนกับชาวนิคมแลชาวชนบทไป พราหมณคหปติเกสุ น่าจะได้แก่พราหมณ์ที่ทำราชการเปนเสวกามาตย สมกับพวกพราหมณคฤหบด ๑๒ นหุตราชบริวารของพระเจ้าพิมพิสาร สมณพราหมเณสุ ได้แก่พราหมณ์ที่เปนสมณะ ข้อที่ไม่ลงร่องเช่นนี้ อยากจะรับพระราชทานหาความว่าจักรวัตติวัตรสูงไปกว่าวิสัยของพระอรรถกถาจารย์กระมัง ท่านผู้แต่งคำแปลเมื่อกล่าวนับข้อตามอรรถกถา ต่างถือเอานัยตามชอบใจตนจึงต่างกันเช่นกรมสมเดจพระปรมานุชิต ชรอยจะมุ่งความเปนใหญ่ จึงทรงไว้ในคำโคลงเรื่องสร้างวัดพระเชตุพน เปน ๑๒ ตามนัยที่เติม อธัมมราคัสสปหานำ ละความกำหนัดรักใคร่อันไม่เปนธรรม กับ วิสมโลภัสสปหานำ ละความโลภกล้าที่ไม่ได้กล่าวในบาฬีเข้าด้วย ส่วนสมเดจพระสังฆราช ชรอยจะโปรดเท่าแต่ที่มีในบาฬี จึงทรงไว้ในหนังสือ

ฉบับนั้นเปนแต่ ๑๐ แต่นัย ๑๒ เพราะแยกคฤหบดีจากพราหมณ์ แต แยกบักษ์จากมฤคใม่เข้าที จึงหาพบใครเลือกกล่าวใม่ ส่วนอาตมภาพหาพอใจนัยข้อนี้ใม่ ชอบกล่าวตะไปตามบาฬี แต่หนังสือนี้ สมเดจพระสังฆราชทรงไว้ แลหาได้ทันตรวจยกสังขยาเสียใม่

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ข้อความในจักรวัตติสูตร

ข้อความในบาฬีจักรวัตติสูตร ในทีฆนิกายปาติกวรรค (สมุดพิมพ์น่า ๖๖) แสดงจักรวัตติวัตรโดยความเปนพระบรมราโชวาทของพระเจ้าจักรพรรดิราช พระราชทานแก่พระเชฐโอรส ว่า เตนหิ ตฺวํ ตาต ธมฺมเยว นิสฺสาย ฯลฯ ธมฺมิกา รกฺขาวรณคุตฺติ สวิทหสฺสุ ดูก่อนพ่อ ถ้าอย่างนั้นเจ้าจงอาศัยธรรมนั่นเทียว สักการธรรม ทำเคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม อ่อนน้อมธรรม มีธรรมเปนธวัช มีธรรมเปนธง มีธรรมเปนอธิบดี จงจัดความรักษาบ้องกันรวังอันชอบธรรม อันโตชนสฺมิ ในชนภายใน พลกายสฺมิ ในหมู่พล ขตฺติเยสุ ในกษัตริย์ทั้งหลาย อนนฺตเรสุ ในผู้ไปตามทั้งหลาย (หรือจะแปลเปนอัพภันตรกิริยาของขัตติเยสุว่า ผู้ไปตามก็ไม่ผิดวิธีเวยยากรณ์) พฺราหฺมณคหปติเกสุ ในพราหมณคฤหบดีทั้งหลาย เนคมชานปเทสุ ในชาวนิคมชาวชนบททั้งหลาย สมณพฺราหฺมเณสุ ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย มิคปกฺขีสุ ในมฤคแล

ปักษ์ทั้งหลาย มา จ เต ตาต วิชิเต อธัม์มกาโร ปวัต์ติต์ถ ดูก่อนพ่อ อนึ่งกิจการอันไม่เปนธรรมอย่าได้เปนไปแล้วในแว่นแคว้นของเจ้า เยจ เต ตาต วิชิเต อธนา ดูก่อนพ่อ อนึ่งชนทั้งหลายใดในแว่นแคว้นของเจ้าหาทรัพย์มิได้ เตสัญ์จ ธนำ อนุปทัช์เชย์ยาสิ เจ้าควรตามเพิ่มให้ซึ่งทรัพย์แก่คนทั้งหลายเหล่านั้นด้วย เยจ เต ตาต วิชิเต สมณพ์รา์ห์มณา ฯ ล ฯ ยำ กุสลำ ตำ สมาทาย วัต์เตย์ยาสิ ดูก่อนพ่อ อนึ่งสมณพราหมณ์ทั้งหลายใดในแว่นแคว้นของเจ้า เปนผู้เว้นแล้วจากความเมาและความประมาท ตั้งมั่นแล้วในขันติ คือความอดทน แลโสรัจ์จ คือความสงบเสงี่ยม ทรมานตนผู้เดียว ยังตนผู้เดียวให้สงบระงับ ยังตนผู้เดียวให้ดับรอบ เจ้าพึงเข้าไปใกล้ซึ่งสมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว พึงไต่ถามไล่เลียงว่า สิ่งไรเปนกุศล สิ่งไรเปนอกุศล สิ่งไรมีโทษ สิ่งไรหาโทษมิได้ สิ่งไรควรเสพ สิ่งไรไม่ควรเสพ สิ่งไรเจ้าทำอยู่จะพึงเปนไปเพื่อผลอันไม่ใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความเปนทุกข์แก่เจ้าสิ้นกาลนาน อิกอย่างหนึ่ง สิ่งไรอันเจ้าทำอยู่ จะพึงเปนไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เจ้าสิ้นกาลนาน ครั้นได้ฟังคำของสมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นดังนี้แล้ว สิ่งไรเปนอกุศล เจ้าพึงเว้นสิ่งนั้นเสีย สิ่งไรเปนกุศล เจ้าพึงสมาทานพระพฤติสิ่งนั้น อิทำโข ตาต ตำ อริยำ จัก์กวัต์ติวัต์ตำ ดูก่อนพ่อ นี้แลจักรวัต์ติวัตรอันประเสริฐนั้น ในบาฬีจักรวัต์ติสูตรแสดงจักรวัต์ติวัตรไว้ โดยมิได้นับสังขยาฉนี้

สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกายปาฏิกวรรค พรรณาความแห่งจักรวัต์ติสูตร แสดงว่า พระโอรส พระธิดา แลพระมเหสี ตลอดถึงพระ

สนม กล่าวโดยศัพท์ว่า ปุต์ตทาระ จัดเปนชนภายใน ให้ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีลสังวร แลให้พระราชทานผ้าของหอมแลระเบียบดอกไม้เปนต้น แลห้ามอุบัทวทั้งปวง พลกายเปนต้นก็เหมือนกัน แต่พลกายนั้นควรส่งเคราะห์ด้วยพระราชทานภัตตาหาร แลพระราชทานพระราชทรัพย์ ไม่ก้าวล่วงกำหนดกาล พวกกษัตริย์ผู้ได้อภิเษกแล้ว ควรทรงส่งเคราะห์ด้วยพระราชทานแม้ซึ่งรัตนมีม้าอาชาไนยเปนต้น ส่วนอนุยนตกษัตริย์คือกษัตริย์ผู้ตามเสด็จ พึงทรงปลุกใจให้ยินดีด้วยพระราชทานยานพาหนะตามสมควรแก่เธอ พวกพราหมณ์ควรพระราชทานไทยธรรม มีเข้า น้ำ แลผ้าเปนต้น พวกคฤหบดี ควรพระราชทานภัตตาหาร พืชสำหรับใช้เปนพรรณเพาะปลูก ไถแลโคเปนต้น ชาวนิคมแลชาวชนบทก็เหมือนกัน เหล่าสมณพราหมณ์ผู้มีบาปอันให้สงบแล้ว แลมีบาปอันลอยเสียแล้ว พึงทรงสักการด้วยพระราชทานสมณบริขาร หมู่มฤคแลปักษี พึงปล่อยให้ได้ความสดวกใจ ด้วยพระราชทานอภัย คือห้ามไม่ให้ใครทำร้าย ไม่ต้องกลัวภัย ครั้นแก้อรรถตามศัพท์หมดตอนแล้ว จัดประเภทจักรวัตติวัตรเปน ๑๐ ประการ รวม อันโตชนัสมิ์ พลกาเย คือชนภายในกับพลกายเข้าเปน ๑ แยก ขัตติเยสุ ซึ่งอธิบายว่าได้แก่กษัตริย์ผู้อภิเษกแล้วเปน ๑ แยก อนุยันเตสุ ซึ่งอธิบายว่าเปนกษัตริย์เชื้อพระวงศ์ผู้ตามเสด็จเปน ๑ รวม พราหมณคหปติเกสุ คือพราหมณคฤหบดี เปน ๑ รวม เนคมชานปเทสุ คือ ชาวนิคมชาวชนบท เปน ๑ รวม สมณพราหมเณสุ คือ สมณพราหมณ์เปน ๑ รวม มิคปักขีสุ คือ มฤคแลปักษี เปน ๑ นับอธัมมการปฏิกเขโป คือ ห้ามกิจการอันไม่เปนธรรม

เปน ๑ นับ อธนานำ ธนานุปปทานำ คือ การพระราชทานพระราชทรัพย์แก่คนผู้ไร้ทรัพย์ เปน ๑ นับสมณพราหมเณ อุปสังกมิตวา ปัญหาปุจฉนำ คือการเข้าไปใกล้ซึ่งสมณพราหมณ์แล้วแลถามปัญหา เปน ๑ สรุปเปน ๑๐ ประการ ฯ แลกล่าวต่อไปว่า ถ้าแยกคฤหบดีกับปักษีชาติออก ก็เปน ๑๒ ประการ อิกอย่างหนึ่ง เมื่อถือเอาข้อวัตรที่ไม่ได้กล่าวแล้วในก่อน ก็ได้จักรวัตติวัตรเปน ๑๒ ประการ ด้วยอำนาจการละอธรรมราค คือ ความกำหนัดรักใคร่โดยไม่ชอบธรรม แลการละวิสมโลภ คือความลโมบกล้า ในสุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกายปาฏิกวรรคพรรณาความไว้ฉนี้

(ฉบับที่ ๑๕๑)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๗ ต. ค. รัตนโกสินทรศก ๑๒๒

ทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบ

ด้วยหม่อมฉันได้ตรวจดูร่างเทศนานั้นแล้ว พอประสบเวลาที่มีการกวนใจขึ้นบ้าง ช่างให้เกิดความอัดอั้นในใจ รู้สึกว่าการที่ต้องทรงเรียงเทศนานี้ จะมีความหนักพระทัยสักเพียงใด การที่จะเรียงพงษาวดารประจุบัน ให้สั้นแลให้บริบูรณปราศจากความกระทบกระทั่ง เปนอันยากอย่างยิ่ง ส่วนการที่เปนอดีตล่วงมา ก็หายากค้นยาก จึงเปนความลำบากทั้ง ๒ สถาน

จะทูลด้วยการที่หม่อมฉันแก้ความในรัชกาลที่ ๔ นั้นก่อน ตามลำเนาที่เทศน์กระจาดใหญ่ครั้งก่อนอยู่ข้างจะเปนเล่าสู่กันฟัง แต่ล่วงมาถึงบัดนี้แลเฉพาะงานครั้งนี้ กลายเปนออกหน้าใหญ่โตไป ข้อที่ยกย่องว่าทูลกระหม่อมได้ทรงตั้งต้นไว้เช่น ทหารบก ทหารเรือสรวมเสื้อ เปนพระเกียรติยศดีอยู่ แต่กลับนึกไปอีกอย่างหนึ่ง ผู้ที่เขาอยู่ในเมืองซึ่งสมบูรณมาแล้วนาน เขาจะว่านี่พึ่งพ้นจากเปนลิงกลายเปนคนขึ้นเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง จึงได้ตัดเรื่องเสื้อแลเกี่ยวเรื่องทหารบกทหารเรือ ให้เหมือนหนึ่งมีรากว่าวมานานแล้ว แต่ความจริงก็มีสิปายมาแต่แผ่นดินพระนั่งเกล้าเรื่องเมืองเชียงตุงนั้น เพราะมีเจ้านายประเทศราชลงมา ครั้งนั้นแม่ทัพนายกองของเราใจคอเสาะแสะไม่สู้ดี จึงได้ตัดชื่อเมืองออกเสีย

อนึ่งเรื่องเงินพระคลังข้างที่นั้นก็คลาศเคลื่อนไป จะมีผู้ทักท้วงได้ความจริงนั้น เงินพระคลังข้างที่มีมาแต่รัชกาลที่ ๑ คือเงินกำไรค้าสำเภาซึ่งมีกำไรมาก เพราะห้ามไม่ให้ราษฎรบรรทุกสินค้าซึ่งมีราคามาก มีงาช้างเปนต้น ออกไปจำหน่ายต่างประเทศ บรรทุกได้แต่สำเภาหลวง ในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ เงินแผ่นดินไม่พอจ่ายราชการ จึงได้เอาเงินกำไรการค้าขายนี้จ่ายราชการ มีเงื่อเงินเบี้ยหวัดเปนต้น ครั้นรัชกาลที่ ๓ บ้านเมืองสมบูรณ์ขึ้น จึงตั้งภาษีขึ้นใหม่ ได้เงินพอใช้ราชการ เงินส่วนค้าขายจึงยกไว้เปนพระคลังข้างที่ ท่านทรงขวนขวายมากเพราะสันทัดแต่งสำเภาแต่เดิมมา จึงได้จำนวนเงินนั้นมากขึ้น ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงเริ่มแต่งกำปั่นไปค้า ก็ไม่สู้ได้ดีเหมือนรัชกาลที่ ๓ เพราะตัวบุคคล แต่ไม่กี่เที่ยว

ก็ทำหนังสือสัญญากับฝรั่ง สัญญานั้นขัดกับรัฐบาลค้าขายอย่างแต่ก่อน จึงกลายเปนภาษีร้อยชักสาม ภาษีเบ็จเสร็จ ครั้นจะยกมาเปนพระคลัง ข้างที่แทนการค้าขายก็ไม่มีฤๅไม่ได้ จึงได้ปฤกษาเสนาบดี ยกเงินภาษีอากรทุกอย่างถวายเปนร้อยละห้าในเงินที่ซื้อใหม่ ที่กว่าร้อยละ ๕ ก็แต่เงินค่านา เงินที่ได้มาเหล่านี้ไม่เท่าใดเพราะค้างมาก ที่ได้ทรงใช้ก็แต่พระราชทานลูกเธอ สร้างนันทอุทยานแลวังสราญรมย์ กับพระราชทานใหญ่ครั้งบรมบรรพต ที่ท้องสนามหลวง ราชการอื่นนอกนั้นไม่ได้ใช้อันใดใช้เงินคลังไม่มีกำหนดอย่างแบบเก่านั้นเอง การเปนดังนี้

ถ้าจะว่าด้วยข้อนี้ กลัวจะไปเข้าหมวดภาษี ข้อที่ดีนั้น ก็แต่เพียงการไม่ค้าขายบีดประโยชน์คนทั้งปวง ปล่อยให้คนอื่นค้าขายได้ดีกว่าแต่ก่อน แต่จะวางลงในที่ใดยังไม่แน่ใจ จึงได้ทูลมาต่างหาก เพื่อจะได้ทรงตรวจตราหาที่แซก แล้วแต่จะทรงเห็นควร

ข้อวิเศษของรัชกาลที่ ๕ นั้น คือเปนพระราชธุระไม่ให้ผู้ดีข่มเหงไพร่นายข่มเหงทาษ ศาลแพ่งกระเษมมีอำนาจมากขึ้นในครั้งนั้น ทาษพ้องส่งค่าตัว มีหมายไปนายเงินไม่มาแก้คดี ให้วางเงินไว้ต่อศาล ทาษนั้นหลุดเปนไทย ดังนี้เปนต้น

ส่วนแผ่นดินประจุบันนี้ ทรงเรียบเรียงกดมกล่อม แลบรรจุแน่นเต็มที่ จะเพิ่มเติมอันใดอีกไม่ได้ มีแต่จะพาให้ยาวเลื่อยไป ตัดได้แต่ตอนหนึ่งซึ่งกล่าวด้วยไมตรีส่วนตัวกับเอมเปรอรัสเซีย ซึ่งถึงว่าเปนการจริง ก็ยังเปนการที่จะมีในอนาคตอยู่ นอกนั้นเปนแต่เพิ่มเติมเล็กน้อย

เทศนาฉบับนี้ ๒ รัชกาล มีมากกว่ากันถึงครึ่งหนึ่ง แลรัชกาลโน้นการก็ไม่หนักขับขันเหมือนประจุบันนี้ จึงทำให้เห็นเปนต้นโหรงปลายแน่นไป แต่เปนการแก้ไม่ไหว

ตัวธรรมซึ่งทรงยกมาเข้าความสนิทดี สมเปนเทศนาที่ควรกล่าวในประชุม แต่ขอทูลเตือนให้ทรงสังเกตว่า อย่าว่าถึงคนฟังเทศน์เลย แต่อ่านเทศน์ก็ไม่สู้จะเข้าใจสนัด ขอให้แยกหมวดธรรมทั้ง ๔ อย่างนั้นออกให้เปนคนละวรรค ถ้าหากว่าจะยกศัพท์ ฤๅจะเทอะทะไป จะแยกแต่วรรคให้ตั้งต้น จำแนกเปน ๑.๒.๓.๔. ให้ชัดได้จะดี ได้ส่งต้นร่างถวายคืนมาด้วยแล้ว.

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๕๒)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๘ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๒

กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ไหน ๆ ได้เล่าถวายเรื่องพระคลังข้างที่แล้ว เล่าปรับทุกข์ถวายเสียให้ตลอดสักเรื่อง พอเปนนิทัศนในความลำบากที่ถูกแกล้งอย่างไร อนุสนธิข้อความที่ได้ทูลไปแล้ว

ผลประโยชน์พระคลังข้างที่ในรัชกาลที่ ๔ ยังมีอยู่อีกส่วนหนึ่ง คือเงินภาษีอากร เวลานั้นแบ่งปันเจ้านาย เงินปันเดิมของทูลกระหม่อมมีอยู่บ้างเล็กน้อยนั้น ยกขึ้นเรียกว่าพระคลังเดิม เมื่อประมูลเงินภาษีอากร

ขึ้นใหม่ เงินพระคลังเดิมมีอยู่ในอากรรายใด นายอากรอยากจะหาความชอบเฉพาะพระองค์ ก็ประมูลขึ้นถวายบ้างตามชอบใจ แต่คงอยู่ในประมาณไม่เกินร้อยละ ๕ ของเงินแผ่นดิน ซึ่งเรียกว่าเงินงวด แต่มีส่วนแบ่งไปแจกตรงเฉพาะเจ้านายลูกเธอเสียบ้างในร้อยละ ๕ นั้น เงินพระคลังข้างที่จึงขึ้นได้น้อย รวมเงินแผ่นดินในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีเถาะนพศกหมดด้วยกันปีละ ๔๐,๐๐๐ ชั่งเท่านั้น

ครั้นถึงแผ่นดินประจุบันนี้ เงินขึ้นเดิมมีประมาณสัก ๓,๐๐๐ ชั่ง ยกขึ้นเปนพระคลังเดิม บวกเข้ากับเงินพระคลังเดิมในรัชกาลที่ ๔ เงินพระคลังข้างที่ซึ่งเดิมกะเปนจำนวนร้อยละ ๕ นั้นคงอยู่ แต่เงินค่านาซึ่งเคยได้กว่าร้อยละ ๕ เปนปีละ ๒,๐๐๐ ชั่งนั้น ควรจะเปนส่วนของเจ้าพระยาพลเทพ แต่หากเจ้าพระยาพลเทพ คิดถึงพระเดชพระคุณทูลกระหม่อมที่ได้ยกขึ้นเปนเสนาบดี จึงส่งมาถวายปีละ ๒,๐๐๐ ชั่ง คราวเดียวทุก ๆ ปี เมื่อส่งมาถวายคราวใด ก็มีพระราชหัตถ์ขอบคุณยกย่องว่า มีบุญคุณแก่พระองค์แลบุตรภรรยา เมื่อเจ้าพระยาพลเทพได้รับคำยกย่องอย่างนี้เสมอก็เข้าใจผิดเสีย เหมือนเสนาบดีทั้งปวงเข้าใจ ว่าภาษีอากรที่ขึ้นกระทรวงใด กระทรวงนั้นจำต้องส่งแต่เพียงเท่าที่กะให้ส่งฤๅตามเคย เหลือนอกนั้นเท่าใดเปนของเสนาบดี เงินที่มีขึ้นลงอยู่แต่เฉพาะในคลังสินค้าแลคลังมหาสมบัติ

ที่แท้เงินที่ได้ในรัชกาลที่ ๔ เปนลำดับแต่เงินพระคลังข้างที่ในคลังมหาสมบัติ ซึ่งกรมวิศณุนารถ กรมเหศวร แลหม่อมฉันเปนผู้ตรวจ

ตราต่อกันมา คลังสินค้าก็ไปอยู่ในมือกรมหลวงวงษา ซึ่งถือตัวว่าเปนเสนาบดีองค์หนึ่ง เพราะฉนั้นเงินพระคลังข้างที่ที่ได้ในส่วนอื่น ๆ นอกจากเงินค่านา จึงมีจำนวนปรากฏว่าปีละ ๒,๐๐๐ ชั่ง แต่ที่แท้ไม่แน่นัก เพราะหักขาดแถบวกขึ้น พอชดเชยกัน เงินค่านา ๒,๐๐๐ ชั่งนั้นจึงเปนสำคัญ เพราะได้ตัวเงินมาจริงทันที เมื่อเจ้าพระยาพลเทพตัดเงิน ๒,๐๐๐ ชั่งนั้นเสีย เงินพระคลังข้างที่ก็คงเหลือมีชื่อว่า ๒,๐๐๐ ชั่งตามเดิม

แต่วิบัติอันมีขึ้นแต่รัชกาลที่ ๔ คือชาวต่างประเทศเอาสุราเมืองจีนเข้ามาขายไม่ยอมเสียภาษี ซึ่งเปนเหตุให้แต่งทูตออกไปปารีศครั้งแรก ทำให้เงินอากรสุรากรุงเทพ ฯ ซึ่งอยู่ในกระทรวงกระลาโหมลดมาก ในคลังมหาสมบัติ สุราหัวเมืองก็ลดบ้าง แต่ไม่สู้มากนัก ภายหลังสมเด็จเจ้าพระยากทำเปนรัฐบาล ก็ตัดเงินพระคลังข้างที่หมด เปนได้เท่าไรส่งคลังเงินขึ้นเจ้านายก็พลอยขาดด้วยกันหมด ที่แท้เงินคลังนั้นก็หาได้ส่งไม่ ผลประโยชน์สุราเกิดขึ้นเท่าใด ก็เปนของเจ้าพระยาสุรวงษ์หมด ครั้นเมื่อนายนุชอาหารว่ากรมนา ก็ยกเงิน ๒,๐๐๐ ชั่งที่เคยเปนพระคลังข้างที่นั้นไปให้สมเด็จเจ้าพระยา

ในเวลารุ่งปีต่อมา เงินภาษีอากรก็ลดเกือบทุกอย่าง ลดลงไปเปนลำดับจนถึงปีมะแมตรีศก เงินแผ่นดินที่เคยได้อยู่ปีละ ๕๐,๐๐๐ / ๖๐,๐๐๐ ชั่งนั้นเหลือจำนวนอยู่ ๔๐,๐๐๐ ชั่ง แต่ไม่ได้ตัวเงินกี่มากน้อย แต่เงินเบี้ยหวัดปีละ ๑๑,๐๐๐ ชั่ง ก็วิ่งตาแตก ได้เงินในคลังมหาสมบัติซึ่งเปนเจ้าน่าที่ต้องวิ่งหาเปนพื้น นอกนั้นก็ปล่อยให้ค้าง ที่ได้ตัวเงินจริงมีประมาณสัก ๒๐,๐๐๐ ชั่งเท่านั้น เงินไม่พอจ่ายราชการ ต้องเปนหนี้ตั้งแต่งาน

พระบรมศพตลอดมาจนถึงปีมะแม้นี้ เปนเงิน ๑๐๐,๐๐๐ ชั่ง เพราะเหตุเช่นนี้ หม่อมฉันจึงนิ่งอยู่ไม่ได้ จับจัดการคลังมหาสมบัติลงมือจัดหวยแลบ่อนเบี้ยซึ่งรวมกัน จับแยกออกให้มีผู้ว่าประมูลจริง ๆ เดิม ๕,๐๐๐ ชั่ง ขึ้นเปน ๘,๐๐๐ ชั่ง ในปีแรกนั้นเปนต้น ทำได้ก็แต่ภาษีคลังมหาสมบัติที่อื่นยืนอยู่ จึงต้องไปจับกรมนา เหตุว่ากรมนานั้นรู้ง่าย เข้าออกจากประเทศเท่าใด มีจำนวนชัดเจนอยู่ที่โรงภาษี ที่กินกันเสียในบ้านเมืองไม่คิด แต่กระนั้นแล้ว ถ้าคิดเปนค่านาตามจำนวนเข้า มากกว่า ๕,๐๐๐ ชั่ง ที่ส่งเปนอันมาก จึงได้เปนความใหญ่ครั้งนายนุช ลงมือเก็บค่านาปีแรกได้ ๘,๐๐๐ ชั่ง ปีที่สอง ๑๒,๐๐๐ ชั่ง แต่มิได้จัดการดีอย่างไรขึ้น อย่างเก่านั้นเอง เปลี่ยนแต่ตัวบุคคล แลจับภาษีอื่น ๆ ต่อไป

ในเวลานี้เงินขึ้นเจ้านายทุก ๆ คนถูกตัดอากรสุรา ถูกเฉลี่ยร้องขาดเงินแผ่นดินตก ถูกต้องไปทวงเอง พ่อตาย เจ๊กมันไม่ยำเกรง มันก็ให้บ้าง ไม่ให้บ้าง ตัวอย่างของผู้ที่ได้น้อยอย่างที่สุด คือศรีพัฒนาแลเสมอ(๑) เงินที่สมควรจะได้รับมีอยู่ปีละ ๒ ชั่ง แต่ความจริงนั้นไม่ได้รับเลย เพราะไปทวงไม่ได้ คงได้แต่เบี้ยหวัดปีละ ๒ ชั่ง เปนที่น่าสังเวชถึงเพียงนี้ ผู้ที่ได้เงินขึ้นมากนอกจากพระคลังข้างที่ก็มีอยู่น้อยคน พากันจนบ่นไปเช่นนี้ จึงต้องลงมือทำการให้เกิดขัดเคืองกันขึ้น เมื่อได้เงินมา จึงเปลี่ยนธรรมเนียมเสียใหม่ ไม่ให้เจ้านายต้องไปทวงแก่เจ๊ก แจกออกจากคลังทีเดียว นี่เปนต้นเดิมของเงินกลางปีที่เกิดขึ้น แต่ฝ่ายวังน่าถูกพ้องขาด

---

(๑) พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าศรีพัฒนา แลพระองค์เจ้าเสมอสมัยหรรษา

ลงไว้พร้อมกันกับวังหลวง ครั้นจัดการใหม่ไม่ได้ให้บวกขึ้น เหตุว่าข้างวังหลวงเขาเลิกบวกขึ้นในเจ้านายเสียแล้ว แกก็ดื้นว่าแกไม่ได้ขึ้นบ้างแต่มิได้พูดแก่ผู้ใด เว้นไว้แต่สมเด็จเจ้าพระยา ๆ ก็ไม่เอามาพูด ความจึงอั้นอยู่จนถึงไปพ้องฝรั่ง เงินพระคลังข้างที่ครั้งนั้น บวกขึ้นร้อยละ ๕ ตามแบบเดิม แต่เฉพาะในคลังสินค้าคลังมหาสมบัติ

มาจนรัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ฤๅ ๑๑๑ เงินแผ่นดินขึ้นมาก เสนาบดีจึงปฤกษากันบวกขึ้นเปนร้อยละ ๒๐ มาจนถึงศก ๑๑๗ ครั้น ๑๑๘ จึงเปลี่ยนใหม่ เห็นว่าเงินราชการที่ต้องจัดขึ้นใหม่ ๆ มาก แบ่งมาเปนพระคลังข้างที่เสียมาก เงินใช้ราชการน้อยไป จึงยอมกำหนดเปนส่วนเงินพระคลังข้างที่แลเงินใช้ในกระทรวงวัง เงินบี้เจ้านายข้าราชการที่เปนอันโตชน แลซ่อมแซมรักษาพระราชวัง การพระราชกุศล ให้กะงบประมาณเพียงหกล้านบาท แต่มีทางที่จะขึ้นได้เมื่อไม่พอ แต่ครั้นเมื่อกำหนดแล้วก็ยังเหลือใช้ ไม่เคยขอขึ้นเลย

รวมเงินแผ่นดินทั้งสิ้น เมื่อแรกเปนเจ้าแผ่นดิน กำหนดว่าจะได้ ๔,๐๐๐,๐๐๐ บาท ใช้ราชการทั้งแผ่นดินทั่วไป แต่หาได้จริงไม่ มาจนบี้เงินแผ่นดินขึ้นเปน ๔๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท

เซนส์ของพระคลังข้างที่ที่ทรงไว้ในเทศนานั้น ต้องเข้าใจว่าถึงเช่นนี้ จึงจะเต็มบริบูรณ์

สยามินทร

(ฉบับที่ ๑๕๓)

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๙ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๒

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาสองฉบับ กับร่างเทศนานั้นแล้ว พระเดชพระคุณเปนอย่างยิ่ง ข้อที่ไม่ปิดการค้าขายนั้น เห็นท่าเหมาะในตอนบำรุงการเลี้ยงชีพของราษฎร ได้เรียงถวายมา ที่ขีดเส้นไว้นั้นเรียงเติมลงใหม่ แต่ไม่ได้ว่าตรงว่าเรื่อหลวง

ข้อธรรมที่ห้วนไปนั้น ชรอยจะเปนเพราะเมื่อเรียงถึงนั้น จวนพระกฐินหลวงอยู่แล้ว ก็รีบจะเขนให้จบก่อน หาไม่ก็จะต้องเริดไปนาน จึงจะจบ ยังจะต้องช่วยตอบกฐินติดต่อไปนาน ได้รับพระราชทานแก้ไขตามที่ทรงแนะนำมาแล้ว

ข้อความเรื่องเงินนั้น เปนที่ถูกใจมาก เปนข่าวที่เลอียดแลเห็นชัดว่าต้องทรงฝ่าอุปสักลักเพียงใด ในชั้นต้น ออกน่าหวั่นใจ แต่อาศัยการที่ทรงถือท้ายดี ในที่สุดควรได้ทรงรับความพลอยยินดีตาม.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส